

Prof. Dr. Âdem CEYHAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe Bölümü
Sivas/TÜRKİYE
ceyhanadem@hotmail.com
ORCID

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KOYUNCU
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fkoyuncu06@gmail.com
ORCID

**KASTAMONULU MÜDERRİS
HÂCEGİZÂDE MUSTAFA
EFENDİ'NİN SAD-KELİME-İ
HZ. ALİ TERCÜMESİ**

KASTAMONU MUDARRIS
HACEGIZADE MASTER MUSTAFA'S
ONE-HUNDRED WORDS OF
EXCELLENCY ALI'S TRANSLATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 26.08.2020	Received Date: 26.08.2020
Kabul Tarihi: 08.10.2020	Accepted Date: 08.10.2020
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2020	Date Published: 31.10.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Ceyhan, Âdem ve Koyuncu, Fatih, "Kastamonulu Müderris Hâcegizâde Mustafa Efendi'nin Sad -Kelime-i Hz Ali Tercümesi", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Sayı 13, Güz 2020, s. 84-153.

Ceyhan, Âdem and Koyuncu, Fatih, "Kastamonu Mudarris Hacegizade Master Mustafa's One- Hundred Words Of Excellency Ali's Translation", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Volume 13, Fall 2020, p. 84-153.

[10.28981/hikmet.785720](https://doi.org/10.28981/hikmet.785720)

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KOYUNCU

**KASTAMONULU MÜDERRİS HÂCEGİZÂDE MUSTAFA EFENDİ'NİN
SAD-KELİME-İ HZ. ALİ TERCÜMESİ***

**KASTAMONU MUDARRIS HACEGIZADE MASTER MUSTAFA'S ONE-HUNDRED
WORDS OF EXCELLENCY ALİ'S TRANSLATION**

ÖZ

Hiz. Ali'ye ait sözler arasında meşhur Arap âlimi Câhiz'in (ö. 255/869) seçip derlediği *Mie Kelime* veya yaygın adıyla *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, tahminen 14. asırdan itibaren çeşitli şair ve yazarlar tarafından Türkçeye çevrilmiş; zaman zaman şerh de edilmiştir. Anılan yüz sözü tercüme ve şerh eden yazarlardan biri de Kastamonulu Mustafa bin Mehmed'dir. 16. asrın ikinci yarısı Osmanlı âlimlerinden olan Mustafa Efendi (ö. 998/1589-90), çeşitli medreselerde müderrislik, Halep ve Medine'de kadılık vazifesinde bulunmuştur. Hayır eseri niyetiyle İstanbul-Fatih'te bir mescid yaptıran Mustafa Efendi, bazı dualar, semavi dinler tarihi, dört halifenin sözleri gibi konularda birtakım Arapça ve Türkçe eserler de meydana getirmiştir. Zamanımıza ulaşan yazma nüshalarının sayısına bakıldığında, onun "çehâr-yâr-i güzîn" (dört seçkin dost) unvanıyla da anılan dört halifeye ait yüzer sözüün tercüme ve şerhi türünden eserlerinin hayli rağbet gördüğü söylenebilir.

Bahis konusu kitapları, Hicri 970 (Miladi 1563) yılında Damat Ferhat Paşa, H. 978 (M. 1570-71) senesinde Mehmed Paşa'nın isteği üzerine telif ettiğini bildiren müderris, dört halifenin sözlerini tercüme ve şerh etmeden önce hayat hikâyelerini de yazmıştır. Bu mensur eserlerini meydana getirirken Reşîdüddin Vatvat'ın (ö. 573/1177?) aynı konudaki Farsça kitaplarından faydalandığı anlaşılan Mustafa Efendi, adı geçen selefinin metinlerine tamamen bağlı kalmamış; Arapça vecizeleri tercüme ve şerh ederken, onlarla ilgili bulduğu ayet ve hadisleri, ayrıca çeşitli âlimlerin sözlerini de anmıştır.

Bu çalışmada Kastamonulu Mustafa bin Mehmed'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali* tercümesi ele alınıp incelenmiş; anılan kitapçığın Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktarılan metni okuyucuların mütalâasına arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, Reşîdüddin Vatvat, Kastamonu, Mustafa bin Mehmed, vecize, tercüme, şerh

ABSTRACT

Excellency Ali's words chosen by the famous Arab scholar named Jahiz (d. 869) from among the words of Ali or Excellency Ali's One-Hundred Words book. Approximately, translated into Turkish by various poets and writers from the 14th century. And time to time it's explained by them too. One of the writers who translated and annotated the mentioned *The Excellency Ali's One-Hundred Words* book is Mustafa son of Kastamonu Mohammad. Master Mustafa (d. 998 / 1589-90) was the one of the Ottoman scholars of the second half of the 16th century and he was lecturer in different religious schools. And he served as a judge in Aleppo and Madinah. Master Mustafa, who had built a mosque in Istanbul-Fatih with the intention of charity, he also produced some Arabic and Turkish works on topics such as some prayers, the history of heavenly religions, and the words of the four caliphs. When we look at the number of manuscripts that have reached our time, it can be said that the translation and commentary works of the floating words belonging to the four caliphs, also known as the title of "çehâr-yâr-i güzîn" (four distinguished friends), are highly in demand. The booklets in question were published by Damat Ferhat Pasha, in the year H. 970 (M. 1563), at the request of Mehmed Pasha, the copywriter wrote his life stories before he translated and annotated the words of the four caliphs. When it was understood that Reşîdüddin Vatvat (d. 573/1177?) Benefited from the Persian booklets on the same subject while creating these prose works, Master Mustafa did not fully adhere to the texts of his predecessor; While translating and interpreting Arabic phrases, he remembered the verses and hadiths he saw about them, as well as the words of various scholars. In this study, after giving information about the life and works of Kastamonu Mustafa son of Mohammad, the Excellency Ali's One-Hundred words book's translation was handled and examined. The text of the aforementioned booklet, which is transferred to the Latin letters, is submitted for the readers' opinion.

Keywords: *The Excellency Ali's One-Hundred words*, Reşîdüddin Vatvat, Kastamonu, Mustafa son of Mohammad, aphorism, translation, commentary.

* Hâcegizâde Mustafa Efendi'nin "*Sad-Kelime-i Ali bin Ebî Tâlib*" isimli tercümesini, neşrinden önce ricamız üzerine okuyup bazı düzeltmelerde bulunan Prof. Dr. İlyas Karşlı'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Mehterhan Furkani'ye teşekkür ederiz.

Giriş

Hız. Muhammed’in tebliğ ettiği İslâm dinini ilk kabul eden kişiler arasında yer alan, akraba ve yakın arkadaşlarından olan, vefatından sonra halifesi yahut “emîrû’l-mü’minîn” (müminlerin reisi) sıfatıyla devlet başkanı seçilen Hız. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali, Türklerin Müslüman oluşlarından sonraki hayatları ve edebiyatında değerli bir yer tutar. Bu durum, 11. asırdan 20. asra kadar meydana getirilen binlerce yazılı eser üzerinden takip edilebilmekte; divan ve mesnevi gibi manzum, ayrıca muhtelif konulara ait birçok mensur metnin baş tarafında söz konusu din büyüklerinin övüldüğü ve saygıyla anıldığı görülmektedir. Yine onların dinî, ahlâkî, insanî fazilet ve meziyetleri hususunda “*Menâkıb-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*” vb. adlar altında menkıbe kitaplarının, bilhassa içlerinden kahramanlığıyla meşhur Hız. Ali’nin savaş ve zaferleri hakkında manzum, mensur cenknamelerin yazıldığı, bu eserlerin sivil halk ve askerler arasında asırlar boyunca sevilerek okunduğu bilinmektedir.

Dört halifenin hayat ve şahsiyetlerine dair edebî eserler, medhiyeler ve menkıbe türünde kitaplarla sınırlı olmayıp hayli çeşitlilik gösterir. Onların doğumları, fiziki yapıları, hakkında rivayet edilen hadisler... gibi akla gelebilecek başka konularda da manzum, mensur birçok eser telif veya tercüme edilmiştir. İslâm- Türk tarih ve kültüründe mühim bir yere sahip olan Hulefâ-yı Râşidînle ilgili edebî metinlerin bir kısmını da onların güzel sözleriyle alâkalı eserler teşkil eder. Dört Halife’nin güzel sözleri hakkında tarihçe hayli eski derleme, tercüme ve şerh, Harizmşahlar devletinin meşhur edip ve şairlerinden Reşidüddîn Vatvat (ö. 573/1177?) eliyle meydana getirilmiştir. Hız. Ömer soyundan geldiği için “el-Ömerî” nisbesini kullanan “Kâtib Reşid”, dört halifenin yüzer veciz sözünü derlemiş; onları Farsçaya çevirip kısaca açıkladıktan sonra Harizmşahlarına ithaf etmiştir. (Ateş, 1959: 12-13, 17-19, 21-22, 24). Reşidüddîn Vatvat’ın bu eserlerinden bilhassa Hız. Ali sözlerine ait olanı, Türk âlim, şair ve yazarları tarafından hayli alâkayla karşılanmış; 14 veya 15. asırdan itibaren yüzyıllar boyunca defalarca Türkçeye tercüme edilmiştir. Bahis konusu *Sad Kelime*(Yüz Cümle)yi çeviren şair ve yazarlardan birtakımının adı, mahlası ve/ veya eserlerini meydana getirdikleri tarih belirsiz; bir kısmının ise ismi, mahlası, ayrıca belirtilen mevzudaki edebî çalışmalarını tamamladıkları yıllar bilinmektedir.

Kâtib Reşid’in anılan kitaplarından faydalanarak *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn* isimli eser(ler)ini meydana getiren Kastamonulu Mustafa bin Mehmed de 16. asrın ikinci yarısında, 1560’lı, 70li yıllarda çeşitli medreselerde dersler vermiş; Halep ve Medine kadılığı vazifesinden sonra emekli olmuş Osmanlı ilim adamlarından biridir. Mustafa Efendi’nin meslek hayatı ve eserleri hakkında en geniş bilgiyi, 17. asrın tanınmış âlim, şair ve yazarlarından biri olan Nev’î-zâde Atâyî’nin H. 1044 (M. 1634)’te tamamladığı Türkçe *Şekâ’ik Zeyli*’nden edinmekteyiz. Biz burada önce Hâcegizâde Mustafa Efendi’nin hâl tercümesini, Atâyî’nin anılan eseri başta olmak üzere belli-başlı biyografik, bibliyografik kaynaklara dayanarak yazacak; sonra *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali* isimli eserini incelemeye çalışacak, nihayet söz konusu kitapçığın Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktardığımız metnini vereceğiz.

1. Kastamonulu Mustafa bin Mehmed Kimdir?

Halk arasında “Hâcegîzâde” olarak anılan Mustafa bin Mehmed, Kastamonulu ve Şeyh Ramazan’ın kızının oğludur. Çocukluk ve gençlik çağında ilim tahsil eden Hâcegîzâde, Hoca Hayreddin Efendi’den mülâzemet aldı ve medreselerde müderris olarak çalışmaya başladı. Kırk akçelik medreseden azledilmişken, 968 (1561) yılında Mahmud Paşa Medresesi’nde ders verdi. 970(1563)’te Eyüp (Sultan türbesi civarında bulunan Sultan Mehmed Medresesi) derecesine yükseltildi. 971(1564)’de Kefe müftülüğüne nakledildiyse de bu vazifeyi kabul etmedi. 973’te (1565 Aralık veya 1566 Ocak ayında) Üsküdar sultanîyesine, başka bir ifadeyle Kanuni Sultan Süleyman’ın kızı Mihrümah Sultan için 954 (1547-48) yılında Mimar Sinan’a yaptırdığı külliyedeki medreseye erişti. 974’te (1566 Ekim veya Kasım ayında) semaniyeden Akdeniz tarafındaki dördüncü medrese olan Ayakkurşunlu’ya müderris oldu. 977 (Aralık 1569) senesinde Edirne’deki Sultan Bayezid Medresesi’ne yükseltildi. 979 Ramazanı’nda (Ocak-Şubat 1572) Halep kadısı oldu. 980 Saferi’nde (Haziran-Temmuz 1572) Medine kadılığına nakledildi. 982 (1574) yılında azledilip yerine Kadı Hüseyin-i Mekkî getirildi. Emekliye ayrılan Mustafa Efendi, ilim ve ibadetle meşgulken, 998 (1589-90) yılında vefat etti; Eyüp Sultan türbesi dışındaki kabristanda gömüldü. (Atâyî, 2017: 915-916).

Hâcegîzâde Mustafa Efendi, ilmiyle amel eden bir âlim ve salih insan olarak tanınmıştır. Evinin karşısında, (Fatih) Sultan Mehmed Camii yakınında bir mescid ve haremünde mülâzım odaları yaptırmıştı. Bu mescid, daha sonradan tekke olmuştur. (Ayvansarâyî 1865: 103-104).

2. Eserleri

1. *Şerh-i Duâ-i Tahiyât-*

Yazar, dört “mebhas”tan meydana gelen bu mensur eserini Mehmed Paşa’ya ithaf etmek için hazırlamıştır. İlk tahiyat hakkındaki rivayetleri Arapça kaynaklardan nakletmiş; sonra onların altına Türkçe tercümelerini yazmıştır. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler bl. TY 1746, vr. 1b-14a).

2. *Şerh-i Salavât-ı Me’sûre-*

Hiz. Peygamber’den rivayet edilmiş bazı makbul salâvat hakkındaki bu eser, “makale” adı verilen dört bölümden meydana gelir. Önce konuya ait Arapça rivayeti yazan, bunun ardından o ibareleri Türkçeye tercüme eden mütercim, bu eserini de Mehmed Paşa için hazırlamıştır. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler bl. TY 1746, vr. 14a-31a).

3. *Şerh-i Duâ-i Kunût-*

Mustafa Efendi, kunut duası hakkında bilgi vermek üzere on “fasıl” hâlinde düzenlediği bu eserini de Mehmed Paşa’ya ithaf etmiştir. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler bl. TY 1746, vr. 31a-66b).

4. *Metâlibü’l-âliye-*

Mustafa bin Mehmed’in H. 978 (M. 1570) yılında Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi’nde müderrisen, semavî kitaplar hakkında telif ettiği kısa, Arapça bir eserdir. Yazar, dört baptan meydana gelen bu metnin her babında, çeşitli âlimlerin eserlerinden faydalanarak bir semavî kitap hakkında bilgi vermiş; anılan eserini, daha sonra Türkçe’ye çevirmiş ve şerh etmiştir. (Bazı nüshaları: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Es’ad Efendi No. 3446, vr. 88b-97b, Tavşanlı Zeytinolu Ktp. No. 279, vr. 215-258).

5. *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-i Güzîn-*

Mütercim, bu eserini, 970 (1563-64) yılında Eyüp’teki Sultan Mehmed Medresesi müderrisiyken Damad Ferhad Paşa’nın, 978 (1571)’de ise Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi müderrisiyken vezir-i azam Mehmed Paşa’nın isteği üzerine meydana getirdiğini bildirir. Reşîdüddin Vatvat’ın Dört Halife’nin yüzer sözüne dair Arapça-Farsça kitapçıkları için seçtiği vecizelerin Türkçe tercüme ve şerhi konusunda bir eserdir.

6. *Şerhu Mieti Kelimetin li...*

Mustafa bin Mehmed, dört halifenin yüzer veciz sözü hakkındaki Türkçe eserini, Medine’de kadyken Arapça’ya çevirmiş; çalışmasını 18 Rebiü’l-ahir 982 (7 Ağustos 1574) tarihinde tamamlamıştır. (Bir nüshası: Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi No. 1048, vr. 61b-177b).

7. *Tercüme-i Harîtatü’l-acâ’ib-*

Mütercim hattı olduğu tahmin edilen bir nüshaya göre, Mustafa bin Mehmed, İbnü’l-Verdî’nin (861?/1457?) *Harîdetü’l-acâ’ib ve ferîdetü’l-garâ’ib* adlı coğrafi eserini de Arapça’dan Türkçe’ye çevirmiştir. (Bir nüshası: Berlin Devlet Ktp. Staatsbibliothek Marburg Hs. or. oct. 999).

3. Dört Halife’nin Yüzer Sözü Hakkındaki Eserleri

Kastamonulu Mustafa bin Mehmed, dört halifenin yüzer sözü hakkındaki mensur eserlerini İstanbul- Eyüp’teki (Fatih) Sultan Mehmed Medresesinde ders verme işiyle uğraşırken, demek oluyor ki H. 970 (M. 1563) yılında Damad Ferhad Paşa’nın isteğiyle meydana getirmiştir. Yazarın, bu eser başlangıcında Ferhad Paşa’yı överek tanıtırken kullandığı “...vezîr-i ‘âlî-rütbet... vâsıl-ı hutûnet-i ‘aliyyetü’ş-şân...”, yani yüksek dereceli vezir, şanı yüksek damatlığa ulaşan ibaresi, adı geçen devlet adamının Damad Ferhad Paşa (ö. 982/ 1575) olduğunu göstermektedir. Çünkü Ferhad Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mehmed’in kızı Hümaşah Sultan’la evlendiğinden “Damad” unvanıyla anılırdı. Mustafa Efendi, Ferhad Paşa’nın ihmal edilmesi mümkün olmayan emrini yerine getirmek üzere bu seçilmiş sözlerin yazıldığı kitabı, anlayışa yaklaştırmak için Türk diline çevirdiğini şöyle anlatır:

“Emmâ ba’dü, bu fakîr-i keşîrü’t-tağşîr, ki nefis-i Kaştamoni’den ez’af-ı ‘ibâdu’llâhu’ş-Şamed Muştafa bin Muhammed’dür, Hazret-i Ebî Eyyüb-ı Enşârî ‘aleyhi rahmeti’l-Bârî’nün ravza-i şerîfeleri civârında selâtin-i ‘izâmdan merhûm ve mağfûrun leh Sultân Muhammed Hân ‘aleyhi’r-rahmeti’r-Rahmân binâ itdükleri medrese-i ma’mûrede hıdmet-i tadrîse meşğûl iken vezîr-i ‘âlî-rütbet ve düstür-ı şâhib-kurbet, müşîr-i cihân ve müsteşâr-ı hâkân-ı cihân-bân, Arîştö-fıkr ü Aşaf-

şifât, Eflâṭun-re’y ü Ferîdün-himmet, ri‘âyet-i şer‘-i kavîmde kavî ve şihreyn ü Ḥateneyn maḥabbetinde seviyy, vâsıl-ı ḥuṭûnet-i ‘aliyyetü’ş-şân ve nâ‘il-i derece-i vâlâ-mekân, nâşıb-ı râyât-ı kerem ve şâhib-i seyf ü qalem, râ‘î-i re‘âyâ ve ḥâmî-i berâyâ a‘nî Ḥazret-i Ferhâd Paşa (...) aşḥâb-ı kirâmdan çehâr-yâr-ı güzîn rıdvânü’llâhi te‘alâ ‘aleyhim ecma‘in ḥazretlerinüñ çehâr şad kelimât-ı dürer-bâr ü güher-nişârları lisân-ı Türkîyle tercüme olunması murâd-ı şerîfleri olup bu dâ‘îlerine işâret buyurıcak, inkıyâd-ı emr-i vâcibü’l-iclâl ve itâ‘at-i ḥükm-i mümteni‘u’l-imhâllerine fi’l-hâl istikbâl idüp bu mecmû‘a-i ‘adimü’l-mişâl ve maḳâle-i ‘azîmü’l-minvâl fehme qarîb ve dâ‘ire-i vehmden ba‘îd olsun için mehmâ emken lisân-ı Türkî ile tercüme olunup taşḥîḥ-i luġât ve terşîḥ-i nikâtına ta‘arruz olundu.” (Mustafa bin Mehmed, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1914, vr. 1b-2b).

Ancak aynı eserin zamanımıza ulaşan bazı yazma nüshaları, mütercimın dört halifenin sözlerini Edirne’de Bayezid Medresesi müderrisiyken, demek oluyor ki H. 978 (M. 1570-71) yılında vezir-i azam (Sokullu) Mehmed Paşa’nın (ö. 987/1579) isteġiyle tercüme ettiġini göstermektedir.¹ Şu hâlde müderris Mustafa Efendi’nin bahis konusu eserleri, ilkin Damad Ferhad Paşa’nın, bir müddet sonra da vezir-i azam Mehmed Paşa’nın talebi üzerine Türkçeye çevirdiġi, belki de aynı tercüme-yi ufak tefek deġişikliklerle iki ayrı devlet adamına ithaf ettiġi anlaşılmaktadır.

Tercümesinde görülebilecek hataların affedilmesini de sağlam bilgi sahiplerinden rica eden mütercim, çevresindeki üste çıkmaya çalışan vefasız akran ve eziyet edici dostların (!) kıskançlıklarından dolayı kederli ve kırgın olduğunu belirtmekte; “Bu, (devrin fitnelerinden dolayı) susma ve evde kalmaya devam etme zamanıdır” sözünün manasına göre amel edip halktan ayrıldığını ve kendi köşesine çekilerek Allah’a ibadet, taatle meşgul olduğunu anlatmaktadır:

“Ammâ fevâtiḥ ü ḥavâtimine nazâr iden uli’l-ikân ve emâsil-i zevi’l-itkândan mercûdur ki muḳtezâ-yı beşerîyyet üzere kuşûrına ‘uşûr ve zellet ü ‘uşretine ‘ubûr vâқи‘ olur ise iġmâz-ı dîde-i i’tirâz eylemek ile ‘ayn-ı ‘aybını şûret-ı şeynde ibrâz itmeyüp belki noḳta-i ġayb ile setr idüp nazâr-ı ‘afvla ḥall mümkün oldukça şalâḫına ḥaml ideler. Zirâ bu faḳîr, biḫâr-ı fikrinde şafâ olmaduġına mu‘terif ve enhâr-ı inkisâr u ıztırârından mu‘terifdür. ‘Ale’l-ḫuşûş tefevvuḳ-ı aḳrân-ı bî-vefâ ve teḫassüd-i ihvân-ı pür-cefâdan bir vech ile şikeste-ḫâl ve saḳîmü’l-bâl kılınmışdır ki bi’l-fi’l ḫaḳâyıḳ-ı fikrden ḫâlî ve deḳâyıḳ-ı nazardan ‘ârî olup ملازمت البيوت و ملازمت السكوت و هذا زمان السكوت و ملازمت البيوت feḫvâsıyla ‘amel idüp ḫalkdan i’tizâl ve gûşe-i ferâġda tâ‘atu’llâh[a] iştiġâl olunmuşdur. Vallâhu ḫasbî ve ni‘me’l-vekil.” (Mustafa bin Mehmed, age., vr. 3a).

Mukayese sonucunda anlaşıldığına göre, Mustafa Efendi, Reşîdüddin Vatvat’ın Hz. Ali’ye ait yüz söz konusunda meydana getirdiġi ve Harizmşahlarına ithaf ettiġi Farsça eserden faydalanmış; fakat ona tamamen baġlı kalmaya çalışmayarak telifi bir tercüme ortaya koymuştur. Zira Hâcegizâde, önce vecizelerini çevireceġi halifenin hayat hikâyesini yazmış; sonra özdeyişlerini çevirmeye başlamış; bu sırada o cümlelerle alakalı gördüġü *Kur’an* ayetlerini, Hz. Peygamber’e ait hadisleri, İbn Sînâ, Gazzâlî, Zemahşerî, Muhyiddîn-i Arabî gibi âlimlerin sözlerini de anmıştır. Mesela, “Kişinin deġeri, bilgisi kadardır.”

¹ Meselâ, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Esad Efendi No. 1351/4, Hâlet Efendi No. 87, Mihrişah S. No. 354, H. Hüsnü No. 699, Yazma Baġışlar No. 216.

alâkanın tesiriyle Arapça, Farsça, Türkçe birçok yazma eser de toplayan Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817), Asya’nın ilgi çekici ilim ve sanat mahsulleri hakkındaki iki ciltlik kitabında, Hâcegizâde’nin söz konusu ettiğimiz vecize tercümelerini de tanıtmış; anılan metinlerin Hz. Ebû Bekir sözlerine ait olan kısmını Almancaya tercüme etmiştir. (von Diez, 1811: 4-29; von Diez, 1815: 71-100). Marmara Üniversitesi emekli öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hikmet Özdemir de Mustafa bin Mehmed’in adı geçen eserlerinden faydalanarak dört halifenin veciz sözlerini Türkçeye çevirip izah etmiştir. (Özdemir, 2013). Ersin Durmuş, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Hâcegizâde’nin bu eserleri hakkında “*Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*” adlı bir yüksek lisans çalışması yapmış (Durmuş, 2014); anılan metinleri “*Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*” ismiyle Büyüyen Ay Yayınları arasında bastırmıştır. (Durmuş, 2015).

4. Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn’in Nüshaları

Hâcegizâde’nin kaleme aldığı *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn* adlı kitabın, yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Bu eserin tespit edilen nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi No. 87, Esad Efendi No. 1351/4, Hâlet Efendi No. 87, Mihrişah S. No. 354, H. Hüsnü No. 699, Yazma Bağışlar No. 216, Aşir Efendi No. 31, Esad Efendi No. 2830; Beyazıt Devlet Kütüphanesi No. 5578; Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 425; Millet Kütüphanesi Ali Emîri, Şry No. 598, Topkapı Kütüphanesi, Revan Köşkü No. 01914, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi No. 3791/03; Mevlânâ Müzesi Türkçe Yazmaları No. 2642; Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi No. 7260; Gazi Hüseyin Kütüphanesi Türkçe Yazmaları No. 4483, 2152; Berlin Staatsbibliothek Ms. or. oct. 3297; Flügel, *Handschriften*, I, 317; Mısır, *Türkçe Yazmalar*, IV, 279; Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19.

Biz eserin tam ve kolbaşı mahiyetinde olan Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19 ve Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 425 numarada kayıtlı iki nüshasını esas alarak metnini teşkil ettik. Olabildiğince sağlıklı bir metin ortaya koyabilmek için, *Yüz Kelime*’nin Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesindeki nüshasını, H. 982 (M. 1574) yılında mütercim Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan Arapça tercüme ve şerhini, ayrıca onun eserini telif ederken faydalandığı *Matlûbu Külli Tâlib...*’i de göz önünde bulundurduk.

4.1. Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19 (H)

Her sayfasında 13 satır bulunan bu nüsha, 119 yapraktır. *Sad-Kelime-i Ali Tercümesi* yazmanın 88a-119b sayfaları arasındadır. Aharlı kâğıt kullanılan nüshada Arapça ibarelerin üstü sürh(kırmızı mürekkep)le çizilmiş; “el-Kelimetü’l-ülâ” gibi *Yüz Kelime*’nin sıra sayıları yine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nesih kırmızı hatla yazılan metinde, “Şad-Kelime-i ‘Alî bin Ebî Tâlibin Rađiya’llâhu Te’âlâ ‘Anh” başlığı yer alır. Sonunda müstensih ve istinsah tarihi hakkında, “Meşku’l-fakîr Hışâlî Hüseyin bin Ahmed el-Budinî fi evâsıtı Cumâdi’l-ülâ li-sene semâne ve ‘işrin ve elf 1028” (25 Nisan-5 Mayıs 1619) bilgisi verilmiştir. Yazmanın sonunda Hamburg Kütüphanesine ait ve “Hışâlî Hüseyin Mehmed

Gulâm” yazılı bir mühür mevcuttur. Bu yazmadaki derkenarlarda sah kaydı bulunmaktadır. Tavsif edilen nüsha, tenkitli metinde H kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Başı: “El-ḥamdü li’llāhi’l-ḳaviyyi’l-a’lā ve’s-ṣalātü ve’s-selāmu ‘alā Resūlihi’l-müctebā ve ḥabībihi’l-Muṣṭafā ve ‘alā ālihī ve ṣaḥbihi ecma’in ve ‘alā men tebi’ahüm bi-iḥsānin ilā yevmi’d-dīn.”

Sonu: “Ammā aḥsen-i tertīb terceme olınan nüsha tertībīdür. Ḥattā ekābir-i selefdən raḥmetu’llāhi Te’ālā ‘aleyhim ekṣeri, bu tertībī iḥtiyār itmīşlerdür.”

4.2. Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 07 Tekeli 425² (T)

Eser, 175x110-120x65 mm. ebadında 188 yapraklık yazmanın 146b-188a sayfaları arasında yer alır. Nesih hatla yazılan yazmanın her sayfasında 13 satır vardır. Nüşhada kül rengi filigranlı kâğıt kullanılmıştır. Meşin, salbek şemseli, köşebentli, zencirekli bir cildi vardır. Söz başları ve keşideleri kırmızı mürekkepledir. Metinde “Kelimât-ı Ḥazret-i ‘Alī Raḳiya’llāhu ‘Anḥ” başlığı yer alır. Eserin ilk yaprağındaki mühürde, “Teke Sancağı Mütesellimi Hacı Osmanzâde Hacı Muhammed Ağa’nın vakfidır 1211” (1796-97) yazılıdır. Eserin sonunda temmet kaydı bulunmaktadır. Buradaki bilgilere göre yazmanın müstensihisi Abdullah İbn Dâvud es-Serâyî’dir. Ayrıca nüshanın H. 1002 (M. 1594) yılında istinsah edildiği, “Ḳad temmet hâza’l-kitābu min şehri Zi’l-ḥicce’l-mükerrem fi sene işneyn ve elf” (Ağustos-Eylül 1594) cümlesiyle belirtilmiştir. Tanıtılan bu yazma tenkitli metinde T kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Başı: “El-ḥamdü li’llāhi’l-‘aliyyi’l-ḳaviyyi’l-a’lā ve’s-ṣalātü ve’s-selāmu ‘alā Resūlihi’l-müctebā ve ḥabībihi’l-Muṣṭafā ve ‘alā ālihī ve ṣaḥbihi ecma’in ve ‘alā men tebi’ahüm bi-iḥsānin ilā yevmi’d-dīn.”

Sonu: “Ammā aḥsen-i tertīb terceme olınan nüsha tertībīdür. Ḥattā ekābir-i selefdən ekṣeri, bu tertībī iḥtiyār itmīşlerdür.”

5. Sonuç

Sad-Kelime-i Hazret-i Ali, Kastamonulu müderris Mustafa Efendi’nin dört halifenin yüzer özdeyişine dair eserinin dördüncü ve son kısmıdır. Mütercim, bu bölümde de önce bazı vecizelerini çevirip izah edeceği halifenin hayat hikâyesini yazmış; sonra güzel sözlerini tercüme edip açıklamaya başlamıştır. Yazarın Hz. Ali’ye atfedilen Arapça vecizelerin aslını verdikten sonra bunları Türkçeye çevirdiği, o cümlelerde geçen kelimelerin manalarına ve Arap dilbilgisi yönünden vazifelerine temas ettiği görülür. Hâcegizâde, kelimelerin kökleri, yapı ve manaları hakkında bilgi verdikten sonra, vecizeleri teyit etmek için ilgili gördüğü ayet ve hadisleri, ayrıca çeşitli âlimlerin sözlerini de zaman zaman anmıştır. Böylece hem vecizelerin daha iyi ve doğru anlaşılmasını, hem de temel İslâm kaynaklarına uygun olduğunu göstermeyi hedeflemiştir. Eserini meydana getirirken Reşîdüddin Vatvat’ın aynı konudaki Arapça, Farsça kitabından faydalandığı anlaşılan Mustafa bin Mehmed, onu kelimesi kelimesine tercüme etmemiş; telif bir çeviri yolunu tutmuştur. Mütercimin eserinde sanat kaygısından uzak, kendi beyan kudret ve

² <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-sad-kel%C3%AEmet-i-caharyar-i-guzin/58840>

maharetini ortaya koymak yerine bilgi vermeyi esas aldığı düşünürken sade bir dil kullandığı görülür. Bu metin, Hz. Ali vecizelerinin önceki ve sonraki bazı Türkçe tercümelerine nisbeten daha çok rağbetle karşılanmış mensur bir çevirisi olması bakımından mühimdir. Müderris Mustafa Efendi’nin söz konusu *Sad-Kelime-i Ali bin Ebî Tâlib* isimli kitabının ahlâk, terbiye, karşılaştırmalı edebiyat, tercüme türleri gibi çeşitli yönlerden incelenmeye elverişli bir eser olduğunu söylemek mümkündür.

6. Metin

[H87b] [T146b]

*Şad-Kelime-i ‘Alî bin Ebî Tâlibin Rađiya’llâhu Te‘âlâ ‘Anh*³

بسم الله الرحمن الرحيم⁴

الحمد لله العليّ القويّ الأعلى و الصلوة والسلام على رسوله المجتبي و حبيبه المصطفى و على آله و صحبه أجمعين و على من تبعهم بإحسان إلى يوم الدين

Emmâ ba’dü, bu şerh olunan kelimât-ı bî-hemtâ, Hâzret-i ‘Aliyy-i Murtażâ’nuñ *Yüz Kelimesi*dir ki, her biri cevâmi‘u’l-kelime’dir. Ve bunun menâkıbı, kütüb-i mu‘teberede zıkr olındığı üzere Emîrü’l-mü’minîn Ebu’l-Hasen ‘Alî bin Ebî Tâlib bin ‘Abdü’l-muttalib [T147a] bin Hâşim⁵ bin ‘Abdimenâf el-Hâşimiyyü’l-Kureşî’dür ve vâlideleri Fâtıma bint Esed bin Hâşim’dür. Kâble’l-hicret İslâm’a geldikten sonra Resül (‘a.ş.)⁶ ile Medîne’ye hicret idüp Resûlu’llâh ‘aleyhi şalavâtu’llâhi ve selâmuhunuñ hâl-i hayâtında⁷ vefât iden nisâ’-i kibârdandır ve Hâzret-i ‘Alî (r.đ.) Hâşimiyyü’l-ebeveyn olan hulefânuñ evvelidir. [H88a]

Cümle-i hışâl-i hasenesinden biri budur ki, şabî iken İslâm’a gelüp aşlâ küfr târî olmamışdır ve zamân-ı hillinde aşlâ şürb-i hamr itmemiştir. Ve bunun hakkında Resül (‘a.m.) hâzreti⁸ *أنا مدينة العلم و عليّ بابها*⁹ buyurmuşdur. Ve ba‘z-ı rivâyet⁹ üzere beş yaşında İslâm’a gelmişdir. Ebü Hanîfe raḥimehu’llâh¹⁰ katında şabiyy-i ‘âkıluñ İslâmı şahîhdür. İslâm üzerine cebr olunur. İbâ iderse, katl olunmaz. Ammâ¹¹ İmâm-ı Züfer ve İmâm-ı Şâfi‘î katında İslâmı¹² şahîh degüldür. Ebü Hanîfe’nün delîli, Hâzret-i ‘Alî’nün zamân-ı şabâvetde¹³ İslâm’a gelüp Resül (‘a.m.) hâzretleri¹⁴ İslâmını [T147b] kabûl itdügüdür. *Hidâye Şerḥinde* Ekmelü’d-dîn, “Hâzret-i ‘Alî (r.đ.) hâl-i İslâmında ve hâl-i mevtinde kaç yaşında idi, ‘ulemâ

³ *Şad-Kelime-i ‘Alî bin Ebî Tâlibin Rađiya’llâhu Te‘âlâ ‘Anh* H: Kelimât-ı Hâzret-i ‘Alî Rađiya’llâhu ‘Anh T.

⁴ Bi’smi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm T: -H.

⁵ bin Hâşim H: -T.

⁶ Metinde geçen ‘a.ş., r.đ. gibi kısaltmalar sadece H nüshasında yer almaktadır.

⁷ Resül (‘a.ş.) ile Medîne’ye hicret idüp Resûlu’llâh ‘aleyhi şalavâtu’llâhi ve selâmuhunuñ hâl-i hayâtında H: -T.

⁸ “Ben ilmin şehriyim; Ali onun kapısıdır.” (*Tirmizî*, “Menâkıb”, 20).

⁹ buyurmuşdur. Ve ba‘z-ı rivâyet H: dimişlerdür ve eṣaḥḥ-ı rivâyet T.

¹⁰ raḥimehu’llâh H: -T.

¹¹ Ammâ H: ve T.

¹² İslâmı T: -H.

¹³ şabâvetde H: şibâda T.

¹⁴ hâzretleri H: hâzreti T.

ihtilâf itdiler. Ca’fer bin Muhammed didügi üzre hîn-i İslâmda beş yaşında ve hîn-i mevtinde¹⁵ elli sekiz yaşında idi. Zirâ Resüle (‘a.m.) nübüvvet virilüp teblîğa emr olıncağ¹⁶, ibtidâ’ ricâlden Hâzret-i Ebû Bekr (r.d.) [H88b] ve nisâdan Hâzret-i¹⁷ Hâdîce rağiya’llâhu ‘anhâ¹⁸ ve şıbyândan Hâzret-i Alî kerrema’llâhu vechehu bin Ebî Tâlib da’vet olunmuşdur.¹⁹ Ol vaqt Hâzret-i ‘Alî (r.d.) eşahh-ı kavle²⁰ beş yaşında idi. Müddet-i teblîğ²¹ yigirmi üç yıldır ve müddet-i hilâfet و الخلافة بعدى ثلاثون hadîsi²² mücibince otuz yıldır. Beş, elli üçe zamm olucağ, elli sekiz olur. Pes²³, Hâzret-i ‘Alî’nün müddet-i ‘ömr-i şerîfleri²⁴ elli sekiz yıl olur” didi.

Ve kütüb-i mu‘teberede [T148a] naql olunur ki; Hâzret-i ‘Alî (r.d.) hasenü’l-vech, şedîdü’l-üdme(t), ‘azîmü’l-‘ayn, ‘azîmü’l-batn, tûlden kışara aqreb, keşîrû’ş-şar, ‘arîzu’l-lihye, mübârek başı ve lihyesi beyâz idi. Hicretten sene hams ve şelâşin Zilhicce’sinün on sekizinci günü Cum‘a günü²⁵ Hâzret-i Zi’n-nüreyn ‘Oşmân²⁶ (r.d.) katl olunup ba’z-ı rivâyetde ol gün Hâzret-i ‘Alî (r.d.) maqâm-ı hilâfete cülûs itdi. Müddet-i hilâfeti beş yıla qarîb olmuşdur. Resül (‘a. m.) hâzretine ‘Abdü’l-muṭṭalib’de mülâkî olmuşdur. [H89a] Resül hâzretinün ‘ammüsi Ebû Tâlib oğlıdır ve kızı Fâṭimatü’z-zehrâ’yı tezevvüc itmişdür ve Resül hâzretinden beş yüz otuz yedi hadîş rivâyet itmişdür. Kendüsinden²⁷ rivâyet iden, ebnâsından Hâzret-i Hasan ve Hüseyin ve Muhammed bin el-Ḥanefiyye’dür ve ğayrıdan ‘Abdullâh ibn ‘Abbâs ve ‘Abdullâh bin Ca’fer ve İbnü’l-Müseyyeb ve şahâbe [T148b] ve tâbi’inden cemm-i ğafir ve cem’-i keşîr rivâyet itmişdür.

Ve Resül hâzretiyle cemî’-i ğazavâta hâzır olmuşdur, illâ Tebük ğazâsında hâzır olmadı. Zirâ Resül hâzreti Medîne’de ehl-i beyti üzerine hidmet için halef itdi. Hâzret-i ‘Alî, Resül (‘a.m.) hâzretine²⁸ خَلْفَتِي فِي النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ diyicek, *Şahîḥ-i Müslim*’de ‘Aşere-i Mübeşşereden Sa’d bin Ebî Vaḳḳâş rivâyetinde Resül ‘aleyhi’s-selâm²⁹ hâzreti daḥi³⁰ إِنْهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي buyurdu.³¹

Kütüb-i tevârîhden *Bedâyi’ü’l-umûr fi Veḳâyi’i’-d-duhûrda*³² Hâzret-i ‘Alî, ‘Âtike bint Zeyd bin ‘Amr bin Nufeyl’i ziyâde hüsn ü cemâlle ma’rûfe olduğıçün

¹⁵ mevtinde T: mevtde H.

¹⁶ olıncağ H: olucağ T.

¹⁷ Hâzret-i H: -T.

¹⁸ rađiyallâhu ‘anhâ H: -T.

¹⁹ da’vet olunmuşdur. T: kerrema’llâhu vechehu bin Ebî Tâlib olmuşdur. H.

²⁰ eşahh-ı kavle T: -H.

²¹ Müddet-i teblîğ T: teblîğ H.

²² “Benden sonra hilâfet otuz yıldır; ardından ısırtıcı bir saltanat olur.” (*Ebû Dâvud*, “Sünnet”, 8; *Tirmizî*, “Fiten”, 48; Ahmed b. Hanbel, 4/ 273).

²³ Pes H: Öyle T.

²⁴ ‘ömr-i şerîfleri H: ‘ömrü T.

²⁵ Cum‘a günü H: -T.

²⁶ Hâzret-i Zi’n-nüreyn ‘Oşmân H: Hâzret-i ‘Oşmân T.

²⁷ kendüsinden H: kendüden T.

²⁸ “Beni kadın ve çocuklarla mı bıraktın?”

²⁹ ‘aleyhi’s-selâm H: -T.

³⁰ “Ey Alî, benim için Mûsâ’ya nisbetle Hârûn gibisin. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir.” (*Buhârî*, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 9, “Megâzi” 78; *Müslim*, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 30-31).

³¹ buyurdu H: didi T.

³² *Bedâyi’ü’l-umûr fi Veḳâyi’i’-d-duhûrda* H: *Bedâyi’ü’l-umûrda* T.

Küfe’de gice ile Dâru’l-emânda defn itdiler. (r.đ.) Ba‘de’d-defn Hâzret-i Hâsan ve Hüseyn ve Muḥammed bin el-Ḥanefiyye [H90b]⁴⁸ cem‘ olup İbn Mülcem’ün katlinde müşâvere idicek, ba‘de’l-iḥtilâf re’y bunuḡ üzerine muḡarrer oldu ki, iki elin ve iki ayaḡın kesdiler ve iki gözün çıkarıldılar. İbn Mülcem bu hâlde sâkit olup aşlâ tekellüm ve ḡareket itmedi. Ammâ dilin kesmek isteyicek, muḡkem feza‘ itdi. Dilin daḡi kesdiler. Üç günden sonra ḡor ve zelil, envâ‘-ı ḡaḡâretle öldükden sonra bu ḡâdişeyi beyân için Ferazdaḡ birkaç beyt inşâ itdi. Ol ebyât budur ki⁴⁹ zıkr olunur: Naẓm

فلم ارمهراً ساقه ذو كماعية
كمهر قطام بين عرب و معجم

ثلثة آلاف من التقد قد اتت
وضرب على بالحسام المسمم

[T150b] فلا مهر أعلى من على و إن علا
ولا قتل إلا دون قتل ابن ملجم⁵⁰

Ve Bükeyr bin Ḥammâd ba‘de’l-ḡatıl Hâzret-i ‘Alî ḡaḡḡında merşiyye inşâ itdi ki, ol merşiyye budur ki⁵¹ zıkr olunur: Naẓm

قل لابن ملجم والأقدار غالبية
هدمت و بلك للإسلام أركاننا

[H91a]

قتلت أفضل من يمشى على قدم
و أول الناس إسلاماً و إيماناً

و أعلم الناس بالقرآن ثم بما
سنّ النبي لنا شرعاً و تبياناً

صهر الرسول و عاضده و ناصره
اضحت مناقبه نوراً و برهاناً

وكان منه على رغم الحسود له
ما كان هرون من موسى بن عمراناً

⁴⁸ ‘Abdullâh bin Ca‘fer ile ḡasl idüp Hâzret-i Hâsan namâzın kılup Küfede gice ile Dâru’l-emânda defn itdiler. (r.đ.) Ba‘de’d-defn Hâzret-i Hâsan ve Hüseyn ve Muḥammed bin el-Ḥanefiyye H: -T.

⁴⁹ budur ki T: -H.

⁵⁰ “Araplar ve Arap olmayanlar arasında Kıtâm’ın mehri gibi verilen bir mehir görmedim... Üç bin nakit verdi. Ali, zehirli bir kılıçla vuruldu. Ali’nin mehrinden daha yüksek bir mehir yok... İbn Mülcem’in katletmesi gibi bir öldürme de yok...”

⁵¹ ol merşiyye budur ki H: -T.

وكان في الحرب سيفاً ماضياً بطلاً
ليثاً إذا لقي الأقران أقرانا⁵²

[1] el-Kelimetu’l-ülâ: لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً

“Eger dünyâda vâқи’ olan hüçüb-i cismâniyye keşf olınsa, âhirete müte’allik umürda zerre kadar yaqınüm ziyâde olmaz.” Ya’ni ahvâl-i me’ad ve ehvâl-i tenâd [T151a] ma’rifetinde bir gâyete bülûğ itdüm ki, eger sûtür-ı dünyâ benden keşf olup umür-ı ‘uqbâ benüm⁵³ üzerime ‘arz olınsa, kable’l-keşf yaqınen bildüğüm umür-ı âhîret kemmen ve keyfen ba’de’l-keşf müşâhede itdüğüm gibidür. Zerre kadar ziyâde olmaz. [H91b] Zîrâ ‘ilme’l-yaqın ‘ayne’l-yaqın menzilesine varmışdır.

Kelime-i *lev* için isti’mâlât-ı şelâşe vardır. İsti’mâl-i evvel şânîniñ intifâsı-çündür, evvel müntefî olduğıçün لأكرمتك gibi. İsti’mâl-i şânî, şânîniñ evvele lüzümü içündür. Lâzımuñ intifâsıyla melzümüñ intifâsına istidlâl olunsun için, ⁵⁴إلا الله لفسدتا gibi. İsti’mâl-i şâliş şey’üñ istimrârını beyân içündür. Şey’i eb’ad-ı naqîzine rabt itmekle لواهاننى لاكرمته gibi. [T151b] *Miftâh Şerhinde*⁵⁵ fenn-i şâliş âhirinde Şerîf Cürçânî, Hâzret-i ‘Ömer’üñ نعم العبد لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً صحیب لولم يخف الله لم يعصه kavlini ve Hâzret-i ‘Alî’nüñ يقيناً ما ازددت يقيناً kavlini ma’nâ-yı şâlişden kılmışdır. Kesr ile ve medd ile *gıṭā*, mā yuğattā bihdür. Ya’ni perde ve hicâbdur. *Mā ezdedtû* de mā nâfiyedür. Yaqınen temyiz-i bi-ma’ni’l-fâ’ildür. Zîrâ ezdedtu zâdenüñ müṭâvi’idür. زاده الله خيراً فازداد. Tenvîn taqlîl içündür. Murâd, kuvvet-i yaqını ve kemâl-i [H92a] imâni beyândur.

[2] el-Kelimetü’s-şâniyyetü: النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

“Nâs, dünyâda h̄’âb-ı gâfletdedür. Öldükleri vaqt bu h̄’âbdan uyanup nedâmet çekerler.” Ammâ nedâmetleri müfid olmaz. Pes⁵⁶ kable’l-mevt herkese intibâh ve tenebbüh lâzımdur. Bu ma’nâ içündür eḥâdiş-i ma’rûfeden [T152a] عَجَلُوا حاسبوا قبل ان حاسبوا قبل الموت⁵⁷ ve عَجَلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْفَوْتِ و عَجَلُوا بِالتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ⁵⁸ hadîşi ve *İhyâ-i ‘Ulûm*’da: نَاسٌ يَنَامُونَ حاسبوا قبل ان حاسبوا و وازنوا قبل ان توازنوا⁵⁸ hadîşi. *Nâs*, insüñ cem’idür. Aşlda unâsdur. Elif ve lâm

⁵² “İbn Mülcem’e ve üstün gelen güçlere deyin ki: ‘Yazıklar olsun sana! İslâm’ın direklerini, esaslarını yıktın!.. Ayakları üzerinde yürüyenlerin en üstününü (en faziletli kişiyi), iman ve Müslümanlık yönünden insanların ilkinini, insanlar arasında *Kur’an*’ı en iyi bilenini, Peygamber’in İslam dini ve onu açıkça anlatmada bize kılavuz olarak bıraktığını öldürdün... O, Resûl’ün akrabası, yardımcı ve destekleyicisi; faziletleri aşikâr bir kişiydi. Kıskaçlara rağmen onun durumu Musa’nın yanında Harun’un durumu gibiydi. Savaşlarda cesur bir kılıçtı; akranyla karşılaştığı zamansa bir aslan...”

⁵³ benüm H: -T.

⁵⁴ “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, yerin ve göğün düzeni altüst olurdu.” (*Kur’an*, Enbiyâ, 21/22).

⁵⁵ *Miftâh Şerhinde* H: *Şerh-i Miftâh*da T.

⁵⁶ Pes H: Öyle olıcağ T.

⁵⁷ “Vakti geçmeden önce namaz kılmada, ölüm gelip çatmadan önce tevbe etmede acele ediniz.” Sagâni *Mevzûât*’ında bu cümleinin hadis olmadığını, büyüklerin sözlerinden olduğunu belirtir. (Sagâni, ts.: 4). Her ne kadar anılan cümleinin Hz. Peygamber’e ait bir söz olduğu sabit değilse de namaz kılmaya ve tevbe etmeye dair *Kur’an* ayetlerini ve sahih hadisleri göz önünde tutarak manasının doğruluğunu ifade etmek gerekir.

⁵⁸ “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin. Amelleriniz mizanda tartılmadan önce siz onları tartın.” (Bu rivayet hk. bilgi için bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013, s. 206).

idhâl olunup en-nâs dinilmiştir. Kesr ile *niyâm* nâ'imüñ cem'idür. Her şahşda mevt meczûmu'l-vukû' olduğuçün, bu kelimedede izâ ile ta'bîr olunmuşdur. Dünyâda keşf-i hücüüb her kimesneye müyesser olmadığıçün, gayr-ı meczûmü'l-vukû' olup belki menzile-i imtinâ'da olduğuçün kelime-i sâbıkada lev ile ta'bîr olunmuşdur. İntibâh uyanmağdur. *İntebehü*, bundan şîğa'-i mâzinüñ cem'-i müzekkeridür.⁵⁹

[3] el-Kelimetü's-şâlişetü: النَّاسُ بِزَمَانِهِمْ أَشْبَهَ مِنْهُمْ بِأَبَائِهِمْ

[H92b] “Nâs zamânlarına ziyâde⁶⁰ mâ'ildür, âbâsına meylden.” Ya'ni her kimesne ki zamân aña ihânet itse, zamâne halkı [T152b] aña ihânet iderler ve her kimesne ki zamân aña i'ânet itse, zamâne halkı dañi aña i'ânet iderler. Pederleri sünnetine iktidâ itmezler. Murâd, zamâne halkından şikâyetdür. *Bi-zemânihim*, eşbeh kelimesine müte'allıkdür. Tağdîm, ihtimâm içündür, bi-hasebi't-terkîb ve bu kelime mebahîş-i kuşlde عَيْنِ زَيْدٍ فِي عَيْنِهِ الْكَلِّ مِنْهُ فِي عَيْنِ زَيْدٍ gibidür. Tafşîli kütüb-i 'Arabıyyededür.

[4] el-Kelimetü'r-râbi'atu: مَا هَلَكَ امْرَأَةٌ عَرَفَ قَدْرَهُ

“Dünyâda qâdrin bilen kimesne, helâk olmadı.⁶¹” Ya'ni dünyâda miğdârın bilüp haddinden tecâvüz itmeyen⁶² kimesne, zirve-i kerâmete ve kisve-i selâmete yetişüp ve nekebât-ı dehr aña mess itmeyüp emîn olur. Kelime-i *mâ* nâfiyedür, *qadr* miğdâr ma'nâsınadır.

[5] el-Kelimetü'l-hâmisetü: قِيَمَةُ كُلِّ امْرَأَةٍ مَا يَحْسِنُهُ [T153a]

“Her şahşuñ kıymeti, 'ilmi miğdârıncadır.” Ya'ni her kimesne ki anuñ 'ilmi ziyâde ola, şudür-ı nâsda anuñ qâdri ve kıymeti ziyâde olur ve her kimesne ki [H93a] anuñ 'ilmi nâkış ola, kulüb-ı nâsda anuñ vaq'ı⁶³ ve haşmeti nâkış olur. *Mâ yuhsinuhu*, mâ ya'lemuhu ma'nâsınadır. *Zirâ Kâmûs*'da وهو يحسن الشيء أى يعلمه dinilmiştir. *Mâ* mevşüledür, yuhsinu kelimesinde zamîr-i müstekinn imre' râci'dür. Zamîr-i bâriz mâ'ya râci'dür. Mużâf muğadderdür. Tağdir-i kelâm, bi-qâderi mâ yuhsinuhu dimekdür. Bu ma'nâya münâsıbdür *Şahîh-i Buğârî*'de فضلُ⁶⁴ العالم على العابد كفضلي على أبنائك ve *Şihâbu'l-ağbâr*'da العلماء أمناء الله⁶⁵ ve فخر المرء بفضله لا بأصله و نسبه⁶⁶ kavli. [T153b]

[6] el-Kelimetü's-sâdisetü: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

“Her kimesne ki nefsinin bile, tağkîk ol kimesne kendüyi⁶⁷ terbiyet idüp halk iden Allâhu Te'âlâyı dañi⁶⁸ bilir.” Ya'ni nefsinin eczâdan mürekkeb ve maşnû' ve a'zâ-i müteğayyireden mecmû' idüğünü bilen kimesne, zâtı tekeşşürden münezzeñ ve şifâtı tağayyürden müberrâ olan Şâni'i bilir.

⁵⁹ cem'-i müzekkeridür H: cem'idür T.

⁶⁰ ziyâde T: -H.

⁶¹ olmadı H: olmaz T.

⁶² itmeyen H: eylemeyen T.

⁶³ vaq'ı T: ferr H.

⁶⁴ “Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizin en aşağı derecede olanınıza üstünlüğüm gibidir.” (*Tirmizî*, “İlm”, 19).

⁶⁵ “Âlimler, halk içinde Allah'ın en güvendiği kimselerdir.” (Kuzâ'i, age., s. 50).

⁶⁶ “İnsanın övücü faziletiyledir, soyu sopyyla değil!”

⁶⁷ kendüyi H: kendüñi T.

⁶⁸ Te'âlâyı dañi H: Te'âlâ hazretin T.

Ba‘z-ı kütüb-i meşâyihda bu kelime vücūh-ı şettâ ile tefsîr olunmuşdur. Meşelâ nefsinı fakîr bilen kimesne, Rabbini ğanî bilür ve nefsinı [H93b] hâdis bilen kimesne Rabbini ğadîm bilür ve nefsinı zelîl bilen kimesne Rabbini ‘azîz bilür ve ğayrı zâlîke... Zîrâ vâcib, mümkünüñ zıddıdır. Evşâf-ı mümkün, evşâf-ı vâcibüñ zıddıdır. Pes⁶⁹, mümkün nefsinı bir vaşf ile muttaşîf bilicek, elbette vâcibi bu vaşfuñ naĳîziyle muttaşîf bilür. ‘İlmle [T154a] ma‘rifet⁷⁰ bi-ĳasebi’l-luĳa mürâdiflerdür. ‘İlm⁷¹ külliyyâta, ma‘rifet⁷² cüz’iyyâta muĳtaşş olduĳiçün mevzi’inde lafz-ı ma‘rifetle ta‘bîr olunmuşdur. *Rabbehu* ta‘bîri nefsüñ merbûbiyyetine tenbîhdür.

[7] el-Kelimetü’s-sâbi‘atü: المرء مخبوءٌ تحت لسانه

“Her şaĳş taĳt-ı lisânında ğizlü⁷³ ve mestürdür.” Ya‘ni mādâm ki şaĳş tekellüm itmeye, ‘aĳlınıñ ve ‘ilminüñ ĳadri ve metâneti ma‘lûm olmaz. Ammâ ĳaçan tekellüm itse, ĳicâb ref‘ olup ĳatâsı şavâbdan mümtâz olur. Hemze ile ve hemzesiz *imrâ’* ve *merâ’* bir ma‘nâyadır. ĳabî, lafzen ve ma‘nen ĳafî ĳibidür. *Maĳbuuv* şĳĳa-i mef‘ûldür. Bu ma‘nâya münâsibdür *Şihâbü’l-aĳbâr*da رحم الله امراً قال فنفس المرء لا توزن [H94a] ĳadîsi ve ba‘z-ı fużalânuñ:

ولكن يكون الوزن منها في اللسان و تعرفه بحال النطق من هو من الجهال أم أهل البيان⁷⁴

[T154b] ĳavli.

[8] el-Kelimetü’s-şâminetü: من عذب لسانه كثر إخوانه

“Her kimesnenüñ⁷⁶ ki lisânı taĳtlu ola⁷⁷, anuñ iĳvânı çok olur.” Bu ma‘nâya münâsibdür *Şihâbü’l-aĳbâr*da رحمه الله امراء اصلح لسانه⁷⁸ ĳadîsi ve daĳi الكلمة الطيبة⁷⁹ صدقة ĳadîsi ve daĳi من جمال الرجل فصاحة لسانه⁸⁰ ve fużalâ-yı⁸¹ selefden şâhibü’l-*Keşşâf*üñ⁸² قفاك يا بنى ق فاك ممّا يقرع قفاك⁸³ ĳavli ve İbn Sînâ’nuñ المرأ يصيد قلوب

[9] el-Kelimetü’t-tâsi‘atu: بالير يستعبد الحرّ

“İĳsân itmekle ĳürr olan kimesne, kemâl-i iĳâ‘at⁸⁴ ve inĳiyâd itmekde ‘abd menzilesinde ĳılınur.” Kesrle ve teşdidle *bîrr*, iĳsân ma‘nâsınadır, bâ sebebiyyedür, [T155a] isti‘bâd ta‘bîd gibi ĳul itmekdür. *yüsta‘bedü* şĳĳa-i

⁶⁹ Pes H: Öyle olcaĳ T.

⁷⁰ ma‘rifet T: ma‘rûfe H.

⁷¹ ‘İlm H: Ammâ bi-ĳasebi’l-isti‘mâl T.

⁷² ma‘rifet T: ma‘rûfe H.

⁷³ ĳizlü T: ĳizlödür H.

⁷⁴ “Konuşup da kazanan veya susup da selâmet bulan kula, Allah rahmet etsin.” (Kuzâ’î, age., s.121).

⁷⁵ “İnsanın nefsi ancak diliyle tartılır. Cahillerden mi, yoksa güzel söz söylemeyi bilenlerden mi olduĳu da ancak konuşmasıyla anlaşılır.”

⁷⁶ kimesnenüñ H: kimesne T.

⁷⁷ ola T: oldı H.

⁷⁸ “Dilini islâh eden kimseye, Allah rahmet etsin.” (Kuzâ’î, age., s. 121).

⁷⁹ “Tatlı söz, sadakadır.” (Kuzâ’î, age., s. 47).

⁸⁰ ve daĳi من جمال الرجل فصاحة لسانه ĳadîsi T: -H. (“Erkeĳin güzelliĳi, dilinin fesâhatidir. Kuzâ’î, age., s. 69).

⁸¹ fużalâ-yı H: küberâ-i T.

⁸² “Oĳlancaĳızım, kafanı ezecek şeyden aĳzını vikâye et; yani aĳzına gelen lakırdıyı söyleme.” (Ali Nazîmâ, haz., *Zemâşeri Nevâbigü’l-keîm*, İstanbul 1303, s. 9).

⁸³ “Kişi, hoş sözüyle insanların kalplerini avlar.”

⁸⁴ iĳâ‘at H: ta‘at T.

müstaḳbelün meḥülidür. Buḡa münāsibdür *Şihābu’l-ahbār*⁸⁵ da الهدية تذهب السمع الحاديš-i šerīfī. [H94b] Ma’nāsı: “Hediye virilen kimesnenün hediye viren kimesneye kemāl-i teveccühi ve nihāyet maḡabbeti olduğıçün ḡaḳḳında ḡulağı yaramaz sözi işitmez ve gözi anuḡ ‘aybını ve noḳşanını görmez” dimekdür. Bu ma’nāya münāsibdür fuḡalā’-i selefden İmām Mergīnāni’nün واحسن على الأحرار تملك الكريم مكرم في كل مكان والنيمة الكريمة فخير تجارات الكريم اكتسابها⁸⁶ ḡavli ve şāḡibü’l-Keşşāfün ملوم بكل لسان⁸⁷.

[10] el-Kelimetü’l-‘āşiratü: بشر مال البخيل بحادث أو وارث

“Baḡil olan kimesnenün māline bir āfet yetişüp telef olmaḡ ile veyāḡud kendü helāk olup bī-minnet vāriş ḡabz idüp [T155b] mālik olmaḡ ile beşāret eyleḡ!⁸⁸” ‘İbāret-i beşşir Ḳur’an-ı ‘azīimde⁸⁹ قَبَسْتَهُمْ بَعْدَآبِ الْيَمِّ gibi isti‘āre-i tehekkümiyyeye maḡmüldür. Mevzi‘eynde mevşuf muḡadderdür. Taḡdir-i kelām, Murād, baḡilün māli ṡuruḡ-ı⁹⁰ ḡayrāt ve vücūh-ı müberrāta şarf olunmaz; belki [H95a] āfet-i rüzḡār ile telef olur veyā bī-minnet mīrāş-ḡōr destine işābet ider dimekdür.

“Baḡil ile le’im beyninde fark ne vech iledür?” diyü su’āl olunursa, cevāb virilür ki: “Baḡil, ḡayra i’tā itmez; ammā kendü nefesine şarf ider. Le’im, ne kendü müntefi’ olur ve ne ḡayra i’tā ider. Belki i’tā itmek isteyen kimesneyi men’ ider.” Bu ma’nāya⁹¹ münāsibdür *Şihābü’l-ahbār*⁹² da آءى داء من البخل⁹².

[11] el-Kelimetü’l-ḡadiyetü ‘aşer: لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال [T156a]

“Ḳā’ile naḡar itme⁹³; ḡavle naḡar eyle!” Ya’ni bir şaḡşdan kelām istimā’ itseḡ, ol şaḡşuḡ vażi’ u şerīf ve kebīr ü şaḡir olduğına naḡar itme; belki ḡavlinün müfid olduğına naḡar eyle. Zirā çok şaḡş-ı kebīr vardur ki, ḡavlinde ifāde-i ḡayr yoḡdur ve çok şaḡş-ı ḡaḡir vardur ki ḡavli müfid ve ḡayr tekellüm ider. Kelime-i naḡar ilā ile ta’diye idicek göz ile görmek ma’nāsına olur. Bu maḡalde ḡā’il şaḡşdur. Aḡa rü’yet muḡarrerdür. [H95b] Ammā ḡavle rü’yet⁹⁴ müte’alliḡa olmaḡ, nuḡūşa ta’alluḡı i’tibāriyle mecāzdir.

[12] el-Kelimetü’ş-şāniyyetü ‘aşer: الجزع عند البلاء تمام المحنة

“Belā işābet itdüḡi vaḡtde ceza’ itmek, tamām-ı miḡnetdür.” Ya’ni şabr itmeyüp ceza’ ve feza’ itmek, belānuḡ tamāmıdır. Zirā ceza’ itmekle [T156b] şevāb-ı şabrdan maḡrüm olur; belki dār-ı cezāda ‘iḡāba daḡi müsteḡaḡ olur. Pes⁹⁵ meşūbet-i ebediyye[y]i faḡd idüp ‘uḡūbet-i uḡreviyyenün ḡuşūlinden ekme⁹⁶

⁸⁵ “Hediye, görmesi gerekeni görmez, işitmesi gerekeni işitmez yapar.” (Kuzā’i, age., s. 67).

⁸⁶ “Hürlere iyilik et; böylece onları boyunduruk altına alıp kendine bağlarsın. Bu, değerli insanlar için ne iyi ve kazançlı bir ticarettir!”

⁸⁷ “Le’im adam her lisānda melüm, mezmüm ve kerīm adam ise her mahalde mükerrem ve memdūhdur.” (Alī Nazīmā, age., s. 22).

⁸⁸ eyleḡ H: eyle T.

⁸⁹ “Onlara acı bir azabı müjdele” manasındaki بَعْدَآبِ الْيَمِّ ibaresi, bazı *Kur’an* ayetlerinde geḡer: Āl-i İmran 3/ 21, Tevbe 9/ 34, İnşıkak 84/ 24.

⁹⁰ ṡuruḡ-ı T: ṡaraf-ı H.

⁹¹ Bu ma’nāya T: Buḡa H.

⁹² “Hangi kusur, cimrilik kusurundan daha çirkindir” (Kuzā’i, age., s. 78).

⁹³ itme H: eyleme T.

⁹⁴ ḡavle rü’yete H: rü’yete ḡavle T.

⁹⁵ Pes H: Öyle olıcaḡ T.

⁹⁶ ekme H: etemm ü ekme T.

mihnet olmaz. Fethateyn ile *ceza* ‘şabruñ zıddıdır.⁹⁷ Kesr ile *mihnet*, imtiñan için şahşsa işâbet iden belâdur.

[13] el-Kelimetü’ş-şâlişetü ‘aşer: لا ظفر مع البغى

“Zulmle mañlûba yetişmek yokdur.” Zîrâ zulmün şe’âmeti mañlûba vuşûle mâni’ olur. Eger nedretle⁹⁸ mañlûba yetişürse dañi yümn olmaduğı cihetden anuñla temettu’ müyesser olmaz. Müyesser olmayıcağ, keennehü zafer bulmamış gibi olur. Fethateyn ile *zafer* mañlûba fevdür. Feth ile *bağy*, ikinci bâbdan maşdardur zulm ma’nâsına. Bu ma’nâya⁹⁹ münâsibdür [H96a] fużalâ-yı selefden İmâm Merğînânî’nün: Naẓm

ولا تمشين في منكب الأرض باغياً
[T157a] فعماً قريبٍ يحتويك ترابها
فطوبى لنفسٍ اوطنت قعر دارها
مغلقة الأبواب مرخى حجابها

ğavli.

[14] el-Kelimetü’r-râbi‘atü ‘aşer: لا ثناء مع الكبر

“Kibrle şenâ yokdur.” Ya’ni mütekebbir olup ululanmağ isteyen kimesneye halk medğ ü şenâ itmezler. Zîrâ mütekebbir olan, halkı begenmez; halk dañi anı begenmeyüp andan nefret iderler. Anuñ içündür ki *Kur’ân-ı ‘Azîm*de Resûl ħazretine¹⁰⁰ وَأَنْتَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ve dañi¹⁰¹ مِنْ حَوْلِكَ¹⁰¹ buyurıldı.¹⁰² Feth ile ve meddle *şenâ*, zîkr-i cemîl ile medğdür. Kesr ile *kibr*, kibriyâ gibi ta‘azzumdur.¹⁰³ Bu ma’nâya münâsibdür ba‘z-ı fużalânuğ

Naẓm
اذا زاد فضل المرء زاد تواضعاً
وان زاد جهل المرء زاد ترفعاً
كذا الغصن في حمل الثمار مثاله
وان يعر عن حمل الثمار تمنعاً

ğavli.¹⁰⁴

[15] el-Kelimetü’l-ħâmisetü ‘aşer: لا برّ مع الشخ [T157b]

[H96b] “Buğl ile eylik yokdur.” Ya’ni şahîñ ü bağîl olan kimesneden nâş nef‘ görmeduğı eclden anı medğ idüp aña itâ‘at itmez. Kesr ile ve teşdîdle birr,

⁹⁷ zıddıdır H: nağîzıdır T.

⁹⁸ zulmün şe’âmeti mañlûba vuşûle mâni’ olur. Eger nedretle H: -T.

⁹⁹ Bu ma’nâya T: Buña H.

¹⁰⁰ “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.” (*Kur’ân*, Kalem, 68/4).

¹⁰¹ “Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi.” (*Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/159).

¹⁰² buyurıldı. H: dinüldi T.

¹⁰³ ta‘azzumdur. H: ta‘azzum ve tecebbüddür. T.

¹⁰⁴ “Kişinin fazileti arttuğında, tevazuu da artar. Eğer cehaleti artarsa, onun yukarı kalkması, yani gururlanması çoğalıdır. Böylece meyvelerle yüklü ağaç dalı onun örneğidir. Dal, meyvesiz olduğunda yukarı kalkık olur.”

hasûd ferah u sürûrla hayât-ı tayyibeye [H97b] vâsıl olmaz. Bu ma'nâya münâsibdür ehadîş-i meşhûreden ¹²⁰ الحسود لا يسود hadîşi ve ekâbir-i selefden şâhibü'l-*Keşşâf* [T159a] ¹²¹ لا محبة مع مرء كما يأكل التمل ولد الأسد ¹²² كقavli.

[20] el-Kelimetü'l-‘işrûn: لا محبة مع مرء

“Cedel ile maḥabbet yokdur.” Ya‘ni ehl-i cedel olup ḥalkuñ ef‘āline ve aḳvāline daḥl iden kimesneyi ḥalk sevmez. Kesr ile *mirā’* meriyye ma‘nāsına cedeldür. Bu ma‘nâya münâsibdür ekâbir-i selefden ¹²² عَضَّ العَدُوَّ الشَّهِيبُ’ل-*Keşşâf* ¹²³ اللجاج يورث العداوة و يذهب فى فى افعالك اشد من عَضَّ الافعى لك ¹²⁴ العيش الحلاوة ¹²⁴ كqavli.

[21] el-Kelimetü'l-ḥādiyetu ve'l-‘işrûn: لا سودد مع انتقام

“Ġayra intiḳām ile şahş seyyid olmaz.” Ya‘ni müntaḳim olan recül, şemerāt-ı sa‘ādete yetişmez ¹²⁵ ve ḥarazāt-ı siyādet anuñ üzerine ‘aḳd olunmaz. Ḳunfûz vezninde hemze ile *su’dūd* siyādet ma‘nâsınadır. [T159b] *İntiḳām*, bir şahşdan kın almak ile aña ‘iḳāb itmekdür.

[22] el-Kelimetü’ş-şāniyyetu ve’l-‘işrûn: لا زيارة مع زعارة [H98a]

“Sü’-i ḥulḳ ile ziyāret olmaz.” Murād ¹²⁶, her şahş şadîḳını ziyāret itdügi vaḳtde lâyıḳ budur ki ¹²⁷ ḥasenü’l-ḥulḳ ve lezîzû’n-nuṭḳ ola. Zîrā zā’ir olan kimesne kaçan zu‘rür olsa, ol kimesne zā’ir olmaz, belki esed-i zeyyir olur. ¹²⁸ Kesr ile ziyāret ma‘rûfedür. Kesr ile ve teşdidle taḥfif daḥi cā’izdür. Zi‘āret sü’-i ḥulḳdür. ¹²⁹

[23] el-Kelimetü’ş-şelāsetü ve’l-‘işrûn: لا صواب مع ترك المشورة

“Terk-i meşveret ile şavāb yokdur.” Anuñ-çündür ki Resül (‘a.s.) ‘aḳlda ve re’yde kâmil iken aña ¹³⁰ وشاورهم فى الأمر ¹³¹ buyuruldu. Ammā ḥayr irāde iden zevi’n-nühāya [T160a] müşāvere itmek gerek; tā ki şavāba ve şalāḥa dā’i ve necāta hādî ola. Fethateynle şavāb ḥaṭāya muḳābıldür. Feth ile meşveret tanışmaḳdur. Bu ma‘nâya münâsibdür *Şihābü’l-ahbār* da ¹³² لا مظاهرة أوثق من المشاورة ¹³² hadîşi.

[24] el-Kelimetü’r-rābi‘atü ve’l-‘işrûn: لا مروءة للكذوب

“Kizb iden kimesne için ādemîlik yokdur.” Ya‘ni şol kimesnede ki şıdḳ-ı aḳvāl olmaya, ol [H98b] kimesne ḥaşā’iş-i mürüvvetden ‘ārî ve melābis-i

¹²⁰ “Hasetçi mutlu olamaz.” (Yılmaz, age., s. 206).

¹²¹ “Karıncanın veled-i esedi ekli gibi lahm-ı hürrü ehl-i hased ekl etmekte yani anı gıybet ü mezemmet eylemektedir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 55).

¹²² ekâbir-i selefden H: fużalâ-yı selefden T.

¹²³ “Efāl ü harekâtın hakkında bed-hâhların ta‘n u teşnî‘ etmesi yılanın seni ısırmasından daha şedîddir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 48).

¹²⁴ “Çekişmek, düşmanlığa sebep olur ve hayatın tadını giderir.”

¹²⁵ yetişmez H: vâsıl olmaz T.

¹²⁶ Murād T: Ya‘ni lâyıḳ budur ki H.

¹²⁷ itdügi vaḳtde lâyıḳ budur ki T: ḳatında H.

¹²⁸ olur H: olur dimekdür T.

¹²⁹ Kesr ile ziyāret ma‘rûfedür. Kesr ile ve teşdidle taḥfif daḥi cā’izdür. Zi‘āret sü’-i ḥulḳdür. H: Kesrle ziyāret ma‘rûfedür ve teşdidle taḥfif cā’izdür. Zi‘āret sü’-i ḥulḳdür. T.

¹³⁰ “İş konusunda onlarla müşāvere et.” (*Kur‘ân*, Âl-i İmrân, 3/159).

¹³¹ buyuruldu H: denildi T.

¹³² “...danışmaktan daha sağlam bir destek, (...) yoktur.” (Kuzâ’î, age., s. 168).

fütüvvetden hâlî olur. Buña münâsibdür ekâbir-i selefden الصُّدُقُ أَمْ الْفَضَائِلُ وَ الْكُذْبُ أَمْ الْرِّذَائِلُ¹³³ kavli.

[25] el-Kelimetü'l-hâmisetü ve'l-işrûn: لا وفاء لملوك

“Mülûk olan kimesneler¹³⁴ için ‘ahde vefâ yokdur.” Ya‘ni kaçan mülûk bir nesne ile¹³⁵ ‘ahd itse, [T160b] kemâl-i gurûrundan ve ziyâde sürûrundan ‘ahdine i’timâd ve va‘dine i’tikâd olunmaz. Mülûk, melikûñ cem‘idür. Melik şâhib-i mülk ve şâhib-i taşarruf olan kimesnedür.

[26] el-Kelimetü's-sâdisetü ve'l-işrûn: لا كرم أعز من التقي

“Takvâdan ziyâde ‘azîzrek¹³⁶ kerem yokdur.” Zîrâ *Kur‘ân-ı ‘Azîm*’de إِنَّ¹³⁷ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَّقِيكُمْ¹³⁸ buyrulmuşdur. Kerem iki nev‘dür. Biri, insân şerrini ğayrdan keff ve men‘dür ve biri, andan ğayra ğayr işâbet itmekdür. Evvel, şâniden eşrefdür. Zîrâ fâ‘idesi etemm ve menfa‘ati e‘ammdur. Anuñ-çündür ki enbiyâ ‘aleyhimü’s-selâm nâsdan keff-i ezâ itmekle vaşıyyet iderler. Kerîm ile saĥî beyninde fark, kerîm [H99a] mâli kendüye lâzım iken nefsine şarf itmeyüp ğayra i’tâ idendür. Saĥî nefsinde [T161a] fazla olanı ğayra i’tâ idendür. Bu taĥdîr üzre¹³⁹ kerem, sehâdan efđal olur.

[27] el-Kelimetü's-sâbi‘atü ve'l-işrûn: لا شرف أعلى من الإسلام

“İslâmdan a‘lâ şeref yokdur.” Zîrâ İslâm ile insân ‘izz-i câvidânî ve şeref-i¹⁴⁰ dü-cihânîye yetişür. Pes¹⁴¹ ‘izz-i muĥalled ve şeref-i mü‘ebbed, ğayr-ı muĥalled ve ğayr-i mü‘ebbedden evlâ ve a‘lâ olduĝına hiçbir ‘âkıll şekk ü şübhe itmez. Buña münâsibdür ekâbir-i selefün: المسلم عزيزٌ عند الله وإن ضعف حاله والكافر ذليلٌ عند الله وإن كثرت ماله¹⁴² kavli ve ba‘z-ı fuzalânuñ¹⁴³ رتبت الإسلام أعلى الرتب kavli.

[28] el-Kelimetü’s-şâminetü ve'l-işrûn: لا معقل أحسن من الورع

“Vera‘dan aĥsen şıĝınacaĥ¹⁴⁴ yir yokdur.” Ya‘ni her kimesne ki ĥavâdiş-i dünyâ ve nevâ‘ib-i ‘uĥbâdan emân ister, ol kimesneye lâzım olan¹⁴⁵, [T161b] ĥal‘a-i vera‘ -ki cây-ı ĥaşîndür- aña dâĥil olmaĥdır¹⁴⁶; [H99b] tâ ki devlet-i ebediyye ve sa‘âdet-i sermediyyeye vâşıl ola. Ma‘ĥal melce’ ma‘nâsınadır. Vera‘ ile taĥvâ bi-ĥasebi’l-luĝa mürâdifdür; ammâ bi-ĥasebi’l-isti‘mâl beynehümâda fark budur ki,

¹³³ “Doğruluk faziletlerin esası, yalan kötü huyların anasıdır.”

¹³⁴ kimesneler H: kimesne T.

¹³⁵ ile H: için T.

¹³⁶ ‘azîzrek H: ‘azîz T.

¹³⁷ “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.” (*Kur‘ân*, Hucûrât, 49/13).

¹³⁸ buyrulmuşdur. H: denilmişdür T.

¹³⁹ taĥdîr üzre T: taĥdîrce H.

¹⁴⁰ şeref-i H: sa‘âdet-i T.

¹⁴¹ Pes H: Öyle olıcaĥ T.

¹⁴² “Müslüman, hâli zayıf, yani yoksul da olsa Allah katında değerli; kâfir malı çok olsa da Allah katında alçaktır.”

¹⁴³ “İslâm, Müslüman oluş derecesi, bütün rütbelerden daha üstündür.”

¹⁴⁴ aĥsen şıĝınacaĥ T: gökçek şaĥınacaĥ H.

¹⁴⁵ lâzım olan H: lâzımdur ki T.

¹⁴⁶ olmaĥdır H: ola T.

taqvâ harâmdan ihtirâzdur. Vera^c şübhe-i harâmdan ihtirâzdur.¹⁴⁷ Anuñ-çün bu maħalde vera^c bedeli taqvâ buyurulmadı.¹⁴⁸

[29] el-Kelimetü't-tâsi'atü ve'l-'işrûn: لا شفيع أنجح من التوبة

“Tevbeden ziyâde hâcet bitürüp maṭlûba yitişdürici şefî‘ yokdur.” Zîrâ her kimesne ki tevbe ve i'tizâr ḥabline temessük ide ve nedâmet ve istiğfâr zeyline teşebbüs ide, andan sonra ḥacâtını ve mühimmâtını Cenâb-ı Ḥaḫḫ'a 'arz ide, taḫḫîḫ ol kimesnenün tevbesi sebebiyle ḥacâtı gerçi¹⁴⁹ keşîr ise de қаzâ ve mühimmâtı gerçi¹⁵⁰ [T162a] kebîr ise de edâ olunur. Pes, ma'lûm ve muḫarrer oldu ki üläda ve uḫrâda tevbeden gereklü ve mühimm ve nâfi‘ nesne olmaya. Şefî‘, şâfi‘ ma'nâsinadur. Şefâ'at, esirgeyüp bir günahkâr kimesnenün günâhını 'afv itdürüp şulehâ zümresine zamm itmekdür. Enceḥ, şîğa-i tafđıldür; [H100a] ziyâde maṭlûba yetişdürici dimekdür. Tevbe, ma'sıyyetden Ḥaḫḫ¹⁵¹ Te'âlâ Ḥazretine rücû'dur. Buḡa münâsibdür şâhibü'l-*Keşşâf* uñ¹⁵² مخلص المعصية ينقص بالندامة و جناح الطاعة يوصل بالإدامة kavli.

[30] el-Kelimetü's-şelâşün: لا لباس أجمل من السلامة

“Şihḫat ü selâmetden ziyâde gökçek libâs yokdur.” Bu maħalde selâmet, şâhibini ḥarr u berdden ḥıfz itmekde¹⁵³ libâsa teşbîh olunmuşdur. Murâd, selâmet ni'amu'llâhdan bir ulu ni'metdür; dâ'imâ aña¹⁵⁴ şükr itmek lâzımdur. [T162b] Tâ ki ḫaḫḫ-ı 'ubüdiyyet edâ olına dimekdür. Kesr ile libâs şol şevbdür ki bedende ola. Şevb bundan e'ammdur. Zîrâ şandukda ḥıfz olunana şevb dirler, libâs dimezler. Pes¹⁵⁵ beynehümâda 'umûm ve ḫuşuş-ı muṭlaḫ olur. Ecmel, aḫsen ma'nâsına şîğa-i tafđıldür. Bu ma'nâya münâsibdür *Şihâbü'l-aḫbâr* da نعمتان مغبون فيهما كثير من الناس¹⁵⁶ ḥadîşî. والصحة والفراغ

[31] el-Kelimetü'l-ḥâdiyetu ve's-şelâşün: لا داء أعيبى من الجهل

“Cehlden ziyâde dermânsız derd yokdur.” Fetḫ ile ve medd ile dâ' [H100b] marâzdur. Cem'i edvâ gelür. Dâ'un 'ayâ'un dirler lâ yubrâ'u minhu ma'nâsına. Buḡa münâsibdür ba'z-ı fużalânuñ¹⁵⁷ الجهل ليس لدائه علاج ولا لظلامته سراج ولا لغمائه انفراج kavli.

[32] el-Kelimetü's-şâniyyetu ve's-şelâşün: لا مرض أضنى من قلة العقل [T163a]

“Ḳillet-i 'aḫıldan ziyâde şaḫîl marâz yokdur.” Zîrâ bir şaḫşuñ 'aḫlı ḫalîl olıcaḫ, ol şaḫşdan ef'âl-i ḫavîme ve aḫvâl-i müstaḫîme şudür u zuhûr itmez; belki andan her şudür u zuhûr iden fi'l ve ḫavl, naḫş u ḫuşûrdan ḫâlî olmaz. اضناه المرض dirler, ḫaçan anı marâz zebûn itse. Fetḫ ile 'aḫl bir cevherdür ki anuñ sebebiyle

¹⁴⁷ Vera^c şübhe ve harâmdan ihtirâzdur. T: -H.

¹⁴⁸ buyurulmadı H: denilmedi T.

¹⁴⁹ gerçi H: egerçi T.

¹⁵⁰ gerçi H: egerçi T.

¹⁵¹ Ḥaḫḫ H: Allâhu T.

¹⁵² “Masıyet pençesi nedâmetle kesilir ve tâatın kanadı devâm ile ulanmış olur.” (Ali Nazîmâ, age., s. 16).

¹⁵³ ḫıfz itmekde H: ḫıfzında T.

¹⁵⁴ Aña H: anuñ-çün T.

¹⁵⁵ Pes H: Öyle olıcaḫ T.

¹⁵⁶ “İki nimet vardır ki, insanların pek çoḡu her ikisinde de aldanmışlardır: Sıhhat ve boş vakit!” (Kuzâ'î, age., s. 80).

¹⁵⁷ “Cehalet derdi için derman, onun karanlıkları için kandil ve kederleri için kurtuluş yoktur.”

gâ'ibât vesâ'it ile ve maḥsūsât müşâhede ile idrâk olunur. Zîrâ¹⁵⁸ أول ما خلق الله العقل¹⁵⁸ ḥadîşinden münfehim olan 'arâz olmayup cevher olmaqdır. Zîrâ 'arâz, ba'de'l-cevher mevcûd olandır. Kütüb-i kelâmiyyeden ba'z-ı mu'teberâtda العقول متفاوتة¹⁵⁹ denilmiştir. [H101a] Ḥadîş-i mezkûr¹⁵⁹ هُنَّ ناقصات العقل والدين¹⁵⁹ [T163b] ḥadîsidür. Anuḡ-çündür ki mer'eteynüḡ ŧehâdeti recül-i vâhid ŧehâdeti menzilesinde kılinmıştır¹⁶⁰ ve bir delil daḡı budur ki ŧıbyândan çoḡı¹⁶¹, 'aklı ve idrâki sebebiyle 'ulümdan istiḡrâc itdüğünü sinnen ekber olan recül ol 'ilmi istiḡrâcda 'âciz olur. Ammâ Mu'tezile tã'ifesi¹⁶² bi-ḡasebi'l-fiḡrat mütefâvite olduğına inkâr idüp "Teklifde tesviye menât-ı teklifde tesviye[y]i müstelzimdür" dirler. Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at ḥadîş-i sâbık ile men' ile cevâb virüp ŧıḡhat-i teklifde 'aql ismi itlâḡ olunduğunun miḡdârı kâfidür dirler.

[33] el-Kelimetü's-ŧâliŧetü ve's-ŧelâŧün: لسانك يقتضيك ما عودته

"Senüḡ lisānuḡ senden iḡtizâ ider kendüḡe 'âdet kıldıḡun nesneyi."¹⁶³ Ya'ni lisānuḡı kavlden ecmeline ve ḡayrdan ekmeline mu'tâd kııl. Zîrâ eger ŧerre mu'tâd¹⁶⁴ kıılursaḡ, dâ'imâ lisānuḡ mücib-i irâdet üzre cereyân itmeyüp belki [T164a] mücib-i 'âdet üzre cereyân itmekle ŧerr tekellümünden 'ârî olmazsın. Mâ mevşüledür. 'Avvedtehu'da zâmîr-i bâriz mâ'ya râci'dür. 'Avvedehu dirler ce'alehü 'âdeten ma'nâsına. [H101b] Bu ma'nâya münâsibdür ba'z-ı fuḡalānuḡ كلمة الشتر تكدر كأسك و تطير رأسك¹⁶⁵ kavli.

[34] el-Kelimetü'r-râbi'atü ve's-ŧelâŧün: المرء عدو ما جهل

"İnsân, câhil olduğı ŧey'e düşmendür." Meşelâ kefere-i fecere ŧeref-i İslâmı bilmedikleri ecluden İslâma ve ehl-i İslâma düşmenlerdür. Fetḡ ile ve teŧdîd-i vāv ile 'adüvv ŧadîḡun zıddıdır. Cem'i a'dâ ve cem'ün cem'i e'âdî gelür. Mâ mevşüledür. Cehileh cümlesi ŧıladur. Müstekinn olan zâmîr mâ'ya râci'dür.¹⁶⁶ Semi'a bâbından cehileh 'alimenüḡ zıddıdır.

[35] el-Kelimetü'l-ḡâmiŧetü ve's-ŧelâŧün: رحم الله امرأ عرف قدره و لم يتعدّ طوره

"Allāhu Te'âlâ [T164b] raḡmet eylesün ŧol kimesneye ki miḡdârını¹⁶⁷ bildi daḡı¹⁶⁸ ḡaddinden tecävüz itmedi." Meşelâ, Allāh raḡmet itsün ŧol kimesneye ki¹⁶⁹ kendinüḡ ŧalŧâldan ve mâ'-i mehînden ḡalk olunduḡını¹⁷⁰ bildi, daḡı akrânına tekebbür ve ḡurenâsına tecebbür itmedi. Mâzî, mevḡı'-i du'âda vâḡı' olıcaḡ, inŧâ murâd olunur. Bu maḡâlde inŧâ murâd olınmıştır. Ḳadr, miḡdâr ma'nâsınadır. Fetḡ ile ḡavr ḡadd ma'nâsınadır.

¹⁵⁸ "Allah önce akıı yarattı." (Aclunî, *Keŧfû'l-hafâ*, C 1, s. 309).

¹⁵⁹ "Onlar akıl ve dinde noksandır."

¹⁶⁰ Burada Bakara Suresi 282. ayetindeki ŧu ibareye iŧaret edilmektedir: "(...) Erkeklerinizden iki de ŧahit bulunamazsa rıza göstereceḡiniz ŧahitlerden bir erkek ile –biri yanılırsa diğeri ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). (...)"

¹⁶¹ çoḡı H: keŧîr T.

¹⁶² Mu'tezile tã'ifesi T: Mu'tezilin 'ukül H.

¹⁶³ nesneyi H: ŧey'i T.

¹⁶⁴ kııl. Zîrâ eger ŧerre mu'tâd H: -T.

¹⁶⁵ "Kötü söz, kâseni bulandırır ve başına uğursuzluk getirir."

¹⁶⁶ Müstekinn olan zâmîr mâ'ya râci'dür. H: Müstekinn olan zâmîr mer'e ve bâriz olan zâmîr mevşüle râci'dür T.

¹⁶⁷ miḡdârını H: ḡadrini T.

¹⁶⁸ daḡı H: ve T.

¹⁶⁹ Allāh raḡmet itsün ŧol kimesneye ki H: -T.

¹⁷⁰ olunduḡını H: olduğun T.

[36] el-Kelimetü's-sâdisetü ve's-şelâşün: إعادة الاعتذار تذكير للذنب

[H102a] “Günâhdan i'tizârı i'âde itmek günahı andurmağdur.” Ya'ni kaçan bir günâh işleseñ, ol günâh için¹⁷¹ i'tizârı tekrâr itme. Zirâ 'özri tekrâr itmek zenbi müzekkirdür.¹⁷² Murâd, müznibi tekrâr-ı i'tizârdan¹⁷³ men'dür. İ'âde mübtedâdur, tezkîr anuñ haberidür. Tezkîr, bi'z-zât ta'diye eyleyen kelimâtandur. Lâm taqviye-i 'amel içündür. Zirâ maşdar [T165a] fâ'il¹⁷⁴ gibi 'âmil-i kavî degüldür.

[37] el-Kelimetü's-sâbi'atü ve's-şelâşün: التصح بين الملاء تفضيح

“Cemâ'at ortasında şahş-ı mu'ayyene naşîhat itmek, anı rüsvây itmekdür.” Ammâ naşîhat 'umûm üzre olsa, va'z gibi cemâ'at ortasında olmağ lâzımdur.¹⁷⁵ Zamm ile nuşş, naşîhat itmekdür. Cebel vezninde mele' cemâ'atdır. Tafzîh, rüsvây ü melâmet itmekdür. Mene'a bâbından fazağa dirler keşf-i mesâviye ma'nâsına. Ba'z-ı nüsağda tafzîh bedeli taqrî' vâkı' olmışdur. 'Unf idüp tevbiğ u ta'yîb itmekdür. Buña¹⁷⁶ münâsibdür ba'z-ı fuçalânuñ من نصح أخاه على ملاء من الناس فقد هنك افشى سوءته¹⁷⁷ [H102b] kavli.

[38] el-Kelimetü's-şâminetü ve's-şelâşün: إذا تم العقل نقص الكلام

“Kaçan bir şahşuñ [T165b] 'aklı tamâm olsa, kelâmı qalil olur veya kelâmını qalil ider.” Nağş¹⁷⁸, lâzım ve müte'addide müsta'meldür. Bu mağalde ikisine daği ħaml qâbildür. Ba'z-ı nüsağda نقص الكلام إذا تم عقل المرء vâkı' olmışdur. Bu nüşhanuñ daği taqdîri ba'z-ı nüsağda¹⁷⁹ vâkı' olan gibidür. Buña¹⁸⁰ münâsibdür şâhibü'l-Keşşâf¹⁸¹ إن لم تملك فضل لسانك ملكت الشيطان فضل عنانك kavli ve ba'z-ı fuçalânuñ إذا تم عقل المرء قل كلامه و أيقن بحق المرء إن كان مكثرأ¹⁸² kavli ve ba'z-ı ekâbirüñ إذا تم عقله لم يتكلم إلا بقدر الحاجة ولا يحوم حول الهديان و اللجاجة kavli.

[39] el-Kelimetü't-tâsi'atü ve's-şelâşün: الشفيع جناح الطالب

“Şefî' olan kimesne, mağlûba tâlib olan kimesneye qanat menzilesinedür.” Bu mağalde¹⁸³ mağlûba tâlib olan kimesne, vâsi'a-i şefî' ile [T166a] merâmına vâşil olduğı eçden şefî' cenâha, tâlib tâ'ire teşbih olınmışdur. [H103a] Şefî' şefe'adan me'ğüzdur zamm ma'nâsına. Şefî'a şefî' tesmiye olunduğı, şefâ'ati sebebi ile 'âşî[y]i muñi'a zamm itdüğüçündür. Fethateyn ile cenâh kuşuñ qanadıdır.¹⁸⁴ Cem'i

¹⁷¹ günâh için H: günâhdan T.

¹⁷² tekrâr itmek zenbi müzekkirdür H: i'âde itmek günahı andurmağdur T.

¹⁷³ tekrâr-ı i'tizârdan H: keşret-i i'tizârdan T.

¹⁷⁴ fâ'il T: fi'l H.

¹⁷⁵ va'z gibi cemâ'at ortasında olmağ lâzımdur H: cemâ'at beyninde olmağ lâzımdur, va'z gibi. T.

¹⁷⁶ itmekdür. Buña H: itmek ma'nâsındur. Bu ma'nâya T.

¹⁷⁷ “Kardeşine insan kalabalığı içinde nasihat eden kimse, onun perdesini yırtmış ve avret yerini açmıştır.”

¹⁷⁸ Nağş H: Nağşu'l-kelem T.

¹⁷⁹ ba'z-ı nüsağda T: nüşha-i uhrâda H.

¹⁸⁰ Buña H: Bu ma'nâya T.

¹⁸¹ “Kelâmının fazlasına mâlik olmaz isen yani boşboğaz ve bû'l-fuzûl olur isen yularının kısm-ı küllisini şeytanın eline vermiş olursun.” (Ali Nazîmâ, age., s. 21).

¹⁸² “Kişinin aklı tam olduğunda sözü az olur. Bir kimse gezeve ise, onun ahmaklığına hükmet!”

¹⁸³ Bu mağalde T: -H.

¹⁸⁴ Şefî' şefe'adan me'ğüzdur zamm ma'nâsına. Şefî'a şefî' tesmiye olunduğı şefâ'ati sebebi ile 'âşî[y]i muñi'a zamm itdüğüçündür. Fethateyn ile cenâh kuşuñ qanadıdır. H: Fethateyn ile cenâh kuşuñ qanadıdır. Şefî' şefe'adan me'ğüzdur zamm ma'nâsına. Şefî'a teşbih olunduğı şefâ'ati sebebi ile 'âşî[y]i muñi'a zamm itdüğüçündür. T.

ecniha gelür. Bu ma'nāya münāsibdür *Kur'ân-ı 'Azîmde* ¹⁸⁵ مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ Şefâ'at, yevm-i kıyâmetde ebrâr için müznibîn haqqında şâbitdür hilâf-ı tâ'ife-i Mu'tezile. Ammâ dünyâda cevâzı müttefeķun 'aleyhdür. Şefî' olan kimesne me'cür olur; illâ aḥkâm-ı şer'iyede şefî' me'cür olmaz. Meşelâ ḥākime “Böyle ḥükm eyle, şöyle ḥükm eyle!” demek gibi aḥkâmda şefâ'at cā'iz olmadığı muşaddaķdur. Şāhibü'l-Keşşāf ¹⁸⁶ شَيْنَانِ شَيْنَانِ فِي الْإِسْلَامِ الرَّشْوَةُ وَالشَّفَاعَةُ فِي الْأَحْكَامِ ḳavli. [T166b] Ehl-i Sünnetüñ yevm-i kıyâmetde cevâz-ı şefâ'ate delîlleri Resül ḥazretinden ¹⁸⁷ أَسْعَدَ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ دَاخِلِي هَدِيسِي دُرِّ لَأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي ḥadîsidür ve daḥi لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ وَنَفْسِهِ ¹⁸⁸ ḥadîsidür. Ve tâ'ife-i Mu'tezileyi redd ider [H103b] *Şihābu'l-aḥbār* da ¹⁸⁹ هَدِيسِي مَنْ كَذَّبَ الشَّفَاعَةَ لَمْ يَنْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ḥadîsi.

[40] el-Kelimetü'l-erba'ün: نفاق المرء ذلّة

“Recülün nifāķı, 'inda'llāh ve 'inde'n-nās zilletine dā'î ve sebebdür.” Kitāb vezninde nifāķ, münāfıķun fi'lidür. Hemze vezninde nefḳadan me'hūzdur. Nefḳa, yerbū' uñ ḥücreteyninün birisidür ki anı ketm ider, anuñ ğayrını izhār ider. Vech-i tesmiye, ibtān-ı küfr ve izhār-ı İslām itdügüdür. Zamm ve teşdîd-i lām ile züll, kesr ile zillet ma'nāsınadır. Bu ma'nāyı muḥaḳķıķdür ba'z-ı fużalānuñ [T167a] المنافق ¹⁹⁰ نِفَاقٌ يَكُونُ ذَلِيلًا عِنْدَ الْخَالِقِ وَحَقِيرًا عِنْدَ الْخَلَائِقِ ḳavli.

[41] el-Kelimetü'l-ḥādīyetü ve'l-erba'ün : نعمة الجاهل كروضة في مزبلة

“Cāhil için ḥāşıl olan ni'met, 'adem-i leṭāfetde ve 'adem-i beḳāda cāy-ı serḳinde biten sebz gibidür.” Feth ile ravza aşlda çayırılı ve çemenlü şulu yire dirler. Cem'i kesr ile riyāz gelür. Anuñ-çündür ki neher ha selsal denilmişdür. Kesr ile zibil serḳindür; ya'ni [H104a] tavar tersidür. Feth ile mezbele bā'nuñ zammı daḥi cā'izdür. Ziblün melḳası ve mevzi'idür. Bu ma'nāyı mü'eyyiddür Ḥazret-i 'Alî'nün mevzi'-i āḥarda رَضِينَا قِسْمَةَ الْجَبَّارِ فِينَا لَنَا عِلْمٌ وَلِلْجَهَالِ مَالٌ فَإِنَّ الْمَالَ يَفْنَى عَنِ الْقَرِيبِ وَإِنَّ الْعِلْمَ يَبْقَى لَا يَزَالُ ¹⁹¹ ḳavli.

[42] el-Kelimetü's-şāniyetü ve'l-erba'ün: الجزع أتعب من الصبر

“Vuķū'-ı [T167b] nevā'ib ve nüzül-i meşā'ib ḳatında ceza' itmek, şabr itmekden ziyāde düşvārdur.” Zirā şabr, rızā-yı Ḥudāya maḳrūndur. Ammâ ceza' nefsinde renc olduğundan ğayrı 'inda'llāh mebgūz ve 'inde'n-nās merdūddur. Bu ma'nāya muvāfıķdur ba'z-ı fużalānuñ ¹⁹² الْجَزَعُ مِنَ الصَّبْرِ أَتْعَبَ مِنَ السُّكُونِ أَصْعَبُ ḳavli.

[43] el-Kelimetü's-şālişetü ve'l-erba'ün: المسؤول حرٌّ حتى يعد

“Mes'ül, ḳuyüddan bir ḳayd ile muḳayyed olmaḳda ḥürr gibidür va'de idinceye dek.” Ammâ va'de itdükden şonra zimmetine lâzımü'l-edā' deyn gibi

¹⁸⁵ “Kim güzel bir (işte) aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır.” (*Kur'ân*, Nisâ, 4/85).

¹⁸⁶ “İslâmde iki şey-i harfî vardır ki ayn-ı nakîsedir: Biri hükkâma göre rüşvetin şeyni ve diğeri aḥkâma göre şefâatin şeynidir.” (Ali Nazîmâ, age., s. 27-28).

¹⁸⁷ “Şefaatin, ümmetimin büyük günahlılarınadır.” (*Tirmizî*, “Kıyâmet”, 11).

¹⁸⁸ “İnsanların Kıyâmet gününde şefaatinle en bahtiyar olanları, içten ve gönülden 'Allah'tan başka ilâh yoktur' diyenidir.

¹⁸⁹ “Şefaati inkâr eden kimse, kıyâmet günü ona nâil olamaz.” (Kuzâ'î, age., s. 98).

¹⁹⁰ “Münafık, Yaratan katında alçak ve yaratılanlar yanında değersizdir.”

¹⁹¹ “Cebbâr (zorlu) olan Allah'ın bize verdiği kismete razı olduk; bize ilim, düşmanlarımıza mal verdi. Mal, kısa zamanda yok olur; ilim ise kalıcıdır, yok olmaz.” (*Ali b. Ebî Tâlib Divanı*, terc. Nevzat H. Yanık, İstanbul 2014, s. 170-172).

¹⁹² “Sabırsızlıkla sızlanmak sabırdan daha yorucu, iç sıkıntısı sükûndan daha zordur.”

lâğ²²⁰ ve laṭifeden men‘ u zecrdür.²²¹ Bu ma‘nāya münāsibdür ba‘z-ı fuṣalānuḡ من تعود المزاح حقد عليه الأکابر واستخفت به الأصاغر kavli.²²²

[51] el-Kelimetü’l-ḥādiyētü ve’l-ḥamsün: عبد الشهوة أدل من عبد الرق

“Dirhem ḡulından ŧehvet ḡulı ziyāde zelīldür.” Zīrā dirhem ḡulına ḡāh olur ki mevlāsı ‘izzet ü ikrām ider. Ammā ŧehvet ḡulı [T171a] ‘uyün-ı nāsda²²³ ebeden zelīl ü müštaḡkar ve ḡulüb-ı benī Ādemde mühān ü müštaḡḡar [H107a] olur. ‘Abd, ḡürrüḡ ḡıddıdır; mükātibe ve müdebbere ŧāmīldür; rıḡḡ bunuḡ ḡılāfınca... Beynehümāda ‘umüm ve ḡuŧuŧ-ı muṭlaḡ vardır. Fetḡ ile ŧehvet ma‘rūfdur. Ezell zilletden ŧīḡa-i tafḡīldür.

[52] el-Kelimetü’ŧ-ŧāniyetü ve’l-ḥamsün: الحاسد مغتاظ على من لا ذنب له

“Ḥasūd olan kimesne, zenbi olmayan kimesneye ḡaḡab idicidür.” Ḥāsīd, maḡsūd üzerine ḡaḡab itmez, illā Allāhu Te‘ālānuḡ maḡsūda sevḡ itdüḡi ni‘met sebebiyle ḡaḡab ider. Muḡtāz ifti‘āl bābından ism-i fā‘īldür. İ‘lāli, kütüb-i ŧarfdā mübeyyendür. Ba‘z-ı ehl-i luḡat ḡatında ḡayz ve ḡaḡab mürādīflerdür. Ammā cumḡür ḡatında beynehümāda ‘umüm ve ḡuŧuŧ-ı muṭlaḡ vardır. Her ḡayz ḡaḡabdur bilā ‘aksin. Zīrā bunlar ḡatında ḡayz [T171b] eŧedd-i ḡaḡabdur. Anuḡ-çündür ki *Kur‘ān-ı ‘azīmde*²²⁴ والكاظمين الغيظ²²⁴ buyurulmuşdur.²²⁵ Kelime-i ḡāz bi’z-zāt ta‘diye iden ef‘āldendür. Ḡāza yegīzahu fāḡtāz denilür. Bu maḡalde ‘alā ile ta‘diye, taḡviye-i ‘amel içündür veyā tazmīne maḡmūldür.

[53] el-Kelimetü’ŧ-ŧālīšetü ve’l-ḥamsün: [H107b] كفى بالظفر شفيعاً للمذنب

“Müzniḡ için ŧefi‘ olmaḡda²²⁶ zafer kifāyet ider.” Ya‘ni ‘adūya zafer bulduḡuḡ zamānda zenbini ‘afv itmek için ḡayrı ŧefi‘ lāzım degüldür; belki senüḡ zaferüḡ aḡa ŧefi‘ olmaḡda kifāyet idüp zenbini ‘afv eylesin. Bu ma‘nāya muvāfiḡdur ba‘z-ı fuṣalānuḡ²²⁷ معذرتة²²⁷ إذا ظفرت للمذنب فاقبل معذرتة kavli. Murād, ‘adūya zafer bulıcaḡ, ‘afv-ı zenbe terḡībdir.²²⁸

[54] el-Kelimetü’r-rābi‘atü ve’l-ḥamsün: رب ساع فيما يضره [T172a]

“Çoḡ sā‘i vardır ki kendü zātına zarar müterettib olur ŧey‘de sa‘y ider.” Kelime-i rubbe, teḡŧir içündür. Sā‘in ḡāḡin gibidür. Bu maḡalde sa‘y, ‘amel ma‘nāsınadır. أنا سعيت في حاجتك gibi. Bu ma‘nāya muvāfiḡdur ba‘z-ı fuṣalānuḡ²²⁹ رب إنسان يسعي في أمر يضر ذاته و يسر عداته kavli.

[55] el-Kelimetü’l-ḡāmīsetü ve’l-ḥamsün: لا تتكل على المنى فإنها بضايح التوكى

“Ārzü eyleyüp hevā-yı nefse²³⁰ müte‘allıḡ maḡŧūdlar üzerine ṡayanup i‘timād itme.²³¹ Zīrā ol minvā-yı nefse²³² müte‘allıḡ maḡŧūdlar, aḡmaḡlar

²²⁰ lâğ H: laḡv T.

²²¹ men‘ u zecrdür H: men‘dür T.

²²² “ŧakayı âdet eden kimse büyüklerin kinine uğrar ve küçüklere tarafından hor görölür.”

²²³ nāsda T: insānda H.

²²⁴ “... öfkelerini yutarlar...” (*Kur‘ān, Āl-i İmrān, 3/134*).

²²⁵ buyurulmuşdur. H: dinilmişdür. T.

²²⁶ olmaḡda H: olduḡı ḡālede T.

²²⁷ “Ḡünahkār veya suçluya galip geldiḡinde onun mazeretini kabul et!”

²²⁸ ba‘z-ı fuṣalānuḡ²²⁷ معذرتة²²⁷ إذا ظفرت للمذنب فاقبل معذرتة kavli. Murād, ‘adūya zafer bulıcaḡ, ‘afv-ı zenbe terḡībdir. H: ba‘z-ı fuṣalānuḡ²²⁷ معذرتة²²⁷ إذا ظفرت للمذنب فاقبل معذرتة kavli. Murād, ‘adūya zafer bulıcaḡ, ‘afv-ı zenbe terḡībdir. H: ba‘z-ı fuṣalānuḡ²²⁷ معذرتة²²⁷ إذا ظفرت للمذنب فاقبل معذرتة kavli. Murād, ‘adūya zafer bulıcaḡ, ‘afv-ı zenbe terḡībdir.

²²⁹ “Nice insan kendisine zarar veren ve düşmanını sevindiren bir işe çalışır...”

²³⁰ hevā-yı nefse T: minvā-yı nefse H.

Hâzret-i ‘Alî kerrema’llâhu vechehu²⁴⁰ [T174a] mevzi’-i âhârda كَلَّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ الْقَلْبِ إِذَا أَكَرَهُ عَلَى تَحْصِيلِ عِلْمٍ عَمِيٍّ²⁴¹ dimektür. 241 242 Taqdîr-i kelâm²⁴³ buyurmuşdur. 242 244 Ma’nâ-yı ıstîlâhî murâd degüldür. 244 Ma’nâ-yı ıstîlâhî murâd degüldür. Rađiye bâbından ‘amiye ‘amyan dirler zehebe başaruhu ma’nâsına. Zihâb, başiret ma’nâsına dağı gelür. Bu maħalde murâd, ma’nâ-yı şânîdür.

[61] el-Kelimetü’l-hâdiyetü ve’s-sittün: لا حياة لحريص

“Harîş olan kimesne için hayâ yokdur.” Fetħ ve medd ile hayâ utanmağdur. Harîş, şiddet [H109b] üzere tāmî‘ olan kimesnedür. Bu ma’nâyâ münâsibdür ba’z-ı fużalânun²⁴⁵ من استولى عليه الحرص ذهب عن عينه الماء و عن وجهه الحياة²⁴⁶ [T174b] kavli ve ba’z-ı ekâbirün²⁴⁶ صلاح الدين في الورع و فساده في الطمع²⁴⁶ kavli.

[62] el-Kelimetü’s-şâniyetü ve’s-sittün: من لانت أسافله صلبت أعاليه

“Her kimesne ki eli altında olan etbâ‘ı za‘îf olup vaqt-i zarüretde aña nuşret ü mu‘âvenete kâdir olmaya, fevķinde olan kimesneler aña şiddet idüp zarar işâl iderler.²⁴⁷” Kesr ile lîn ü lînet, huşûnetün ğıddıdır. Lânet, bundan şîĝa-i mâzîninün müfred-i mü’ennesidür. Esâfil, esfelün cem’idür. Esfel, a’lânun naķîzidür. Ya’ni esfelden murâd²⁴⁸, zîr-dest olan etbâ‘dur. Kereme ve semi‘a babından şalûbe şalebeten dirler, kaçan şedîd olsa. E’âlî, a’lânun cem’idür. Mevzi’eynde zamîr-i bâriz, men kelimesine râci’dür. Bu ma’nâyâ muvâfığdur ba’z-ı ekâbirün²⁴⁹ من لم ينصره الصغار فخره الكبير²⁵⁰ kavli. [T175a]

[63] el-Kelimetü’s-şâlişetü ve’s-sittün: من اوتى في عجانه قل حياؤه و بذو لسانه

“İnsândan her hîz ü nâ-pâk olan kimesne bî-edeb olup hayâsı ħalîl ve lisânî hezeyân söyleyici olur.” Ma’nâ-yı kelime, her kimesne ki anun ‘icânına itâ oluna, ol kimesnenün hayâsı ħalîl ve lisânî keşîrû’l-fuħş olur.²⁵¹ Kesr ile ‘icân dübr ile ħubl mâbeynidür. itâ’-i ‘icân, fi’l-i ħabîħden kinâyedür. Bu ma’nâ içündür ki muħanneşe ‘acîn dirler. اللسان فلان بذو لسانه dirler kaçan hezeyân ve fuħşiyâtı çok söylese. Kütüb-i luĝâtta مثلثة يقال بذه بدأ إذا تكلم الهديان كثيراً²⁵¹ denilmişdür.

[64] el-Kelimetü’r-râbi’atü ve’s-sittün: الأدب صورة العقل

²⁴⁰ kerrema’llâhu vechehu T: (r.d.) H.

²⁴¹ “İnsanlara akılları derecesinde söz söyleyin!” (Yılmaz, age., s. 365).

²⁴² buyurmuşdur H: dimişlerdür T.

²⁴³ “Kalp, ilim tahsiline zorlandığı zaman kör olur.”

²⁴⁴ bu ma’nâ murâddur. H: murâdbu ma’nâdur T.

²⁴⁵ “Kimi hirs kaplarsa, onun gözünden su (korku) ve yüzünden hayâ gider.”

²⁴⁶ “Dinin iyiliği, düzelmesi takvada, bozulması açgözlülüktedir.” (Bu söz, Hz. Ali’ye ait 290 kadar Arapça vecizeyi elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden *Nesrî’l-leâlî* isimli derlemede yer alır).

²⁴⁷ zarar işâl iderler T: zarar iderler H.

²⁴⁸ naķîzidür. Ya’ni esfelden murâd, H: ğıddıdır, murâd T.

²⁴⁹ ekâbirün H: fużalânun T.

²⁵⁰ “Küçüklerin yardım etmediği kimseyi, büyükler ezer.”

²⁵¹ “İnsândan her hîz ü nâ-pâk olan kimesne bî-edeb olup hayâsı ħalîl ve lisânî hezeyân söyleyici olur.” Ma’nâ-yı kelime, her kimesne ki anun ‘icânına itâ oluna, ol kimesnenün hayâsı ħalîl ve lisânî keşîrû’l-fuħş olur. H: Her kimesne ki anun ‘icânına itâ oluna, ol kimesnenün hayâsı ħalîl ve lisânî keşîrû’l-fuħş olur. Ya’ni insândan her hîz ü nâ-pâk olan kimesne bî-edeb olup hayâsı ħalîl ve lisânî hezeyân söyleyici olur. T.

“Çok ʔama‘ kâzıbdür.” ʔama‘ı kizble tavşif mecâzdur. Zirâ şıdķ u kizb, aħkâma müte‘allıķdur. Hüküm, vâķı‘a muʔabıķ olursa şıdķ, olmazsa kizbdür. Murâd, keşret-i ʔama‘dan men‘dür. Zirâ insâna [T178b] ĥayr u şerrden vâşıl olan şey‘ Allâhu Te‘âlânı ʔaķdîri ve każâsıyladur; [H112b] ʔama‘ müfid degüldür.

[73] el-Kelimetü’s-şâlişetü ve’s-seb‘ün: البغى سائقٌ إلى الحين

“Zülm idüp ĥadden tecävüz itmek, şâhibini bi-ʔarıķı‘l-istidrâc ecele dek sürer.” Ba‘dehü²⁷⁷ helâk iķâ‘ ider. Beyân-ı baĥy mürür itmişdür. Sâ‘iķ, sevķden ism-i fâ‘ıldür. Fetĥ ile sevķ sürmekdür.²⁷⁸ Ĥîn, ecel ma‘nâsına nihâyet-i vaķtdür.²⁷⁹ Bu ma‘nâyadur ba‘z-ı fużalânı

البغى ذميمٌ و مرتعه و خيمٌ يسوق صاحبه إلى التَّصَب و العناء لا بل يقوده إلى العطب و الفناء²⁸⁰

ķavli.

[74] el-Kelimetü’r-râbi‘atü ve’s-seb‘ün: في كلِّ جرعةٍ شرقةٌ و مع كلِّ اكلةٍ غصةٌ

“Şarâbdan her bir içüm şuda ĥarķ²⁸¹ vardur ve ʔa‘âmdan her bir loķmada ĥuşşa vardur.” Zamm ile cür‘a, mâdan ictirâ‘ ve ibtilâ‘ itdügün şey‘dür. [T179a] Zamm ile şürķa, ĥarķ²⁸² ma‘nâsınadur. Şereķa ĥaraķa, eşraķa aĥraķa²⁸³ ma‘nâsınadur. Zamm ile ükle ʔa‘âmdan loķmadur. لقمَةٌ لك هذا الشيء اكلة لك dirler. لقمَةٌ لك ma‘nâsına. Ėuşşa ma‘rûfdur. Murâd, dünyâda rencesiz râĥat ve ĥamsuz şâzlık²⁸⁴ yoķdur dimekdür. Bu ma‘nâyadur²⁸⁵ ba‘z-ı fużalânı ĥir dñya mĥtâţ bşr ĥa

لا تتق بالدولة فأنها ظلّ [H113a] ve Şeyĥ Muĥyiddîn-i ‘Arabînün ظلّ فأنها بضرّها²⁸⁶ مع كلِّ صخّة علة و مع كلِّ يسرة عسرة و مع كلِّ منحة محنة و مع كلِّ فرحة ترحة²⁸⁹ kavli²⁸⁸ ve ba‘z-ı ekâbirün

[75] el-Kelimetü’l-ĥâmisetü ve’s-seb‘ün: من كثر فكره في العواقب لم يشجع

“Her kimesne ki ‘avâķıb-ı umürda fikri keşir ola, ol kimesne şecî‘ olmaz.” Fikr, ma‘rûfdur. ‘Avâķıb, ‘âķıbetün cem‘idür. ‘Āķıbet, her nesnenün âĥiri ve şonıdur. Üçüncü bâbdan şeca‘ahu dirler, ĥalebeĥu bi’s-şecâ‘ate ma‘nâsına. Fetĥ ile [T179b] şecâ‘at aşlda ‘inde‘l-ĥarb ķaviyyü‘l-ķalb olmaķdur. Şonra ta‘mim olınmışdır. Murâd, ‘avâķıb-ı umürda ihtimâlât-ı ba‘ide fikrinden men‘dür. Bu

²⁷⁷ Ba‘dehü H: Andan şonra T.

²⁷⁸ sürmekdür T: ma‘lumdur H.

²⁷⁹ nihâyet-i vaķtdür. H: ĥâyet-i vaķtdür. T.

²⁸⁰ “Azgınlık, kötü bir davranıştır. Onun otaĥı vahimdir. Sahibini zahmet ve derde sürükler; hatta helâk ve yokluĥa atar.”

²⁸¹ ĥarķ H: ĥüzn T.

²⁸² ĥarķ H: ĥüzn T.

²⁸³ Şereķa ĥaraķa, eşraķa aĥraķa H: Şereķa ĥazene, eşraķa aĥzana T.

²⁸⁴ şâzlık T: şâzılık H.

²⁸⁵ Bu ma‘nâyadur H: Bu ma‘nâya münâsibdür T.

²⁸⁶ “Dünyanın ĥayrı şerriyle, faydası zararıyla karışiktır.”

²⁸⁷ “Devlete (makama, bahta) dayanma; çünkü o geçici bir gölgedir. Nimete ĥüvenme; çünkü o göçücü bir misafirdir.”

²⁸⁸ ve ba‘z-ı ekâbirün مع كلِّ يسرة عسرة و مع كلِّ منحة محنة و مع كلِّ فرحة ترحة kavli H: -T.

²⁸⁹ “Her saĥlıkla birlikte hastalık, her izzetle birlikte zillet, her kolaylıkla birlikte zorluk, her baĥışla beraber zahmet, her sevinçle beraber keder vardır.”

من أكثر النَّظَر في عواقب الأحوال و خواتم الأعمال ذهبت شدته و ma’nâyadur²⁹⁰ ba’z-ı fużalānuḡ و 291 بطلت نجدته ڤavli.

[76] el-Kelimetü’s-sādisetü ve’s-seb’ün: إذا حلت المقادير ضلَّت التدابير

Çaçan insāna Ḥudā’dan ڤazālar ḡulül ü nüzül itse, tedbîrler zāyi‘ olup müfid olmaz. Dālle’s-şey’ dirler zā’a [H113b] ma’nāsına. Bu ma’nâyadur ba’z-ı fużalānuḡ إذا حلَّ قضاء الله بالإنسان عكس تدبيره و نكس تقديره و لا يعرف وجه صلاحه و فلاحه و لا 292 بيلم طريق نجاته و نجاحه ڤavli.

[77] el-Kelimetü’s-sābi’atü ve’s-seb’ün: إذا حلَّ القدر بطل الحذر [T180a]

Çaçan insāna ڤader ḡulül ü nüzül itse, andan²⁹³ ḡazer itmek bâṭil olur.” Ya’ni ol şey’den ḡazer²⁹⁴ itmekle taḡdir olınan²⁹⁵ şey’iḡ vuḡū’ına māni‘ olmaz. Nüzül, ḡulül ma’nāsına,²⁹⁶ fetḡateyn ile ڤadera taḡdir, ḡazera iḡtirāz ma’nāsınadır. Bu ma’nâyadur²⁹⁷ Müfti’s-şeqaleyn merḡum İbn Kemāl Paşa cem‘ itdüḡi *Eḡādīs-i Erba’inde* ve İmām Kuḡā’i *Şihābu’l-aḡbār*’da zıkr itdükleri²⁹⁸ لا یعنی حذر من قدر إذا نزل قضاء الله بالإنسان لم داḡي ve إذا جاء القضا ضاق الفضا²⁹⁹ ḡadīši ve ba’z-ı fużalānuḡ 300 بيفعه حذره و فراره و لم يدفع عنه أعوانه و أنصاره ڤavli³⁰¹.

[78] el-Kelimetü’s-şāminetü ve’s-seb’ün: الإحسان يقطع اللسان

“İnsāna iḡsān itmek, muḡsin ḡaḡḡında dilin ڤaṡ ider.” Bu ma’nâyadur³⁰² ba’z-ı [T 180b] fużalānuḡ [H 114a] من أحسن إلى الإنسان فقد ملاء أفندتهم بڡبه و ولانه و قطع 303 من كانت نعمته ڤavli ve buḡa münāsibdür şāḡibü’l-*Keşşāfuḡ* و اصبه كانت طاعته و اجبه³⁰⁴ ڤavli.³⁰⁵

[79] el-Kelimetü’t-tāsi’atü ve’s-seb’ün: الشرف بالفضل و الأدب لا بالأصل و التَّسب

²⁹⁰ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nāya münāsibdür T.

²⁹¹ “Hāllerin sonlarını ve işlerin neticelerini çok düşünen kimsenin şiddeti geçer ve yiğitliği batıl olur (boşa çıkar).”

²⁹² “Allah’ın ezelde takdir ettiği şey insana gelip çatığında, onun tedbiri tersine döner ve takdiri bozulur. İyileşmesinin ve kurtuluşunun yönünü, başarısının yolunu bilmez.”

²⁹³ andan T: - H.

²⁹⁴ ḡazer H: iḡtirāz T.

²⁹⁵ olınan T: olan H.

²⁹⁶ Nüzül, ḡulül ma’nāsına H: -T. (Eserin bizzat Mustafa Efendi tarafından yapılmış ve yazılmış Arapça tercümesine göre, bu ibarenin “Ḥulül, nüzül ma’nāsına” şeklinde olması gerekir: الحلول بمعنى النزول vr. 172b, 77. Söz. Çünkü yazar, şerh esnasında vecizelerde geçen kelimelerin söyleniş ve manasını da zaman zaman vermektedir. Vecizede “nüzul” değil, “hall” fiili geçtiği için, izahta onun karşılığının yazılması lâzım geldiği açıktır.)

²⁹⁷ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nāyi mü’eyyiddür. T.

²⁹⁸ “Sakinma, kadere fayda vermez.” (Kuzâ’î, age., s. 171).

²⁹⁹ “Kaza gelince feza daralır.”

³⁰⁰ “Allah’ın ezelde takdir ettiği şey, insana indiğinde onun sakinması ve kaçması fayda vermez; yardımcıları da (kaderin meydana gelişini) gideremez.”

³⁰¹ ڤavli H: ڤavli T.

³⁰² Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nāya muvāfiḡdur T.

³⁰³ “İnsanlara iyilik eden, onların kalplerini sevgisi ve dostluğuyla doldurur; dillerini kendisine sövmekten ve yermekten keser.”

³⁰⁴ “Ni’meti dā’im olanın tâati vâcib olur.” (Ali Nazîmâ, age., s. 12).

³⁰⁵ Ve buḡa münāsibdür şāḡibü’l-*Keşşāfuḡ* و اصبه كانت طاعته و اجبه ڤavli T: من كانت طاعته ڤavli H.

“Dünyâda şeref faẓl ü edeb iledür; aşl ü neseb ile degüldür.” Zârufe bâbında شرف الرجل dirler, ‘alâ mertebeten ma’nâsına. Feth ile faẓl naqşuñ zıddıdır. Murâd, kemâl ve ma’rifetdür. Edeb, faẓluñ ğayrıdır. Neseb ile aşl müttehiddür, ‘aţf-ı tefsîrîdür. Bu ma’nâyadur³⁰⁶ ba’z-ı fuẓalânuñ شرف المرء بفضلہ لا بأصله و جلالته 307 kavli. بالفخر بالعلوم العالية ولا تفخر بالعظام البالية³⁰⁷

[80] el-Kelimetü’s-şemânün: أكرم الأدب حسن الخلق [T181a]

“Edebüñ ğâyet eyüsi, hulq gökçek olmağdur.” Fethateyn ile kerem eyülük ma’nâsınadır. Ekrem bundan³⁰⁸ şîğâ-i tafđıldür. Beyân-ı edeb ve hüsn-i hulq mürür itmişdür. Bu ma’nâyadur³⁰⁹ İmâm Ğazâlî’nüñ حسن الخلق من أعظم النعم³¹⁰ kavli.

[81] el-Kelimetü’l-ĥâdiyetü ve’s-şemânün: أكرم النسب حسن الأدب

“Nesebüñ [H114b] ziyâde kerîmi, hüsn-i edebdür.” Ya’ni hüsn-i edeb, şâhib-i neseb olmağdan ğayrıdır. Bu ma’nâyadur ba’z-ı fuẓalânuñ أكرم نسب الرجل³¹¹ kavli. حسن الأدب لا جلاله الأب³¹¹

[82] el-Kelimetü’s-şâniyetü ve’s-şemânün: أفقر الفقر الحمق

“Fağruñ efğarı, ya’ni ziyâde faqr ĥamâkatdur.” Zîrâ ĥamâkatla insâna aşlâ ğınâ ‘arız olmağ ihtimâli yokdur. Zamm ve zammeteyn ile ĥumq, kıllet-i ‘ağldur. Bu ma’nâyadur³¹² ba’z-ı fuẓalânuñ أفقر الفقراء من كثر خرقه و كبر حمفه³¹³ kavli. [T181b]

[83] el-Kelimetü’s-şâlişetü ve’s-şemânün: أوحش الوحشة العجب

“Vağşetüñ evğaşı, ya’nî ziyâde vağşet ‘ucbdur.³¹⁴” Feth ile vağşet, ĥalvet ma’nâsınadır. Evğaş, bundan şîğâ-i tafđıldür. Zamm ile ‘ucb kendin görüp ululanmağdur. Ya’ni her kimesne ki kendin göre, ĥalq anuñla mücâleseden kaçup anuñ müvânesetinden perhîz iderler. Pes,³¹⁵ ol kimesne hemîşe ĥalvetde ve vağdetde qalur. Bu ma’nâyadur³¹⁶ ba’z-ı fuẓalânuñ إذا كان المرء ذا عجب فالتأس³¹⁷ kavli. يستوحشون من صحبتہ و يستتفرون من محبته فيبقى في وحشة الوحدة بلا صديق يجالسه و رفيق يؤانسه³¹⁸ [H115a] kavli.

[84] el-Kelimetü’r-râbi’atü ve’s-şemânün: أغنى الغنى العقل

³⁰⁶ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nâya muvâfiğdur T.

³⁰⁷ “Kişinin şerefi faziletiyledir, soyuyla değil... Büyüklüğü edep ve terbiye iledir, soyu sopuyla değil... Yüksek ilimlerle övün; çürümüş kemiklerle övünme!”

³⁰⁸ bundan T: - H.

³⁰⁹ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nâya muvâfiğdur T.

³¹⁰ “Huy güzelliği, nimetlerin en büyüklerindedir.”

³¹¹ “İnsan soyunun en değerlisi, edep güzelliğidir, babanın büyüklüğü değil...”

³¹² bu ma’nâyadur H: bu ma’nâya muvâfiğdur T.

³¹³ “Fakirlerin en fakiri, akılsızlığı, cehaleti çok ve ahmaklığı büyük olandır.”

³¹⁴ ‘ucbdur H: İrâş iden şey’ T.

³¹⁵ Pes H: Öyle olıcağ İ.

³¹⁶ Bu ma’nâyadur H: Bu ma’nâya muvâfiğdur T.

³¹⁷ ba’z-ı fuẓalânuñ H: ba’z-ı küberânuñ T.

³¹⁸ “Bir adam kendini beğenmiş ve bencil olursa, insanlar onun sohbetinden kaçınır ve dostluğundan nefret ederler. Böylece birlikte oturacağı arkadaş ve dostluk edeceği yoldaş olmaksızın, ıssızlık ve yalnızlık içinde kalır...”

vechdür. Bu ma'nâyadur³³¹ ba'z-ı ekâbirüñ³³² من أقبِل على الحقِّ ملك و من أعرَضْ هلك kavli.

[89] el-Kelimetü't-tâsi'atü ve's-şemânün: إذا أملقتم فتاجروا الله بالصدقته

“Kaçan siz fakîr olsanız, Hağ³³³ Te'ālā hazretine şadağa ile ticâret idüñ.” [T183b] Zîrâ şadağa ziyâde-i mâl ve sa'âdet-i hâle sebebdür. İmlâğ fakîr olmağdur. *Kur'ân-ı 'Azîmde*³³⁴ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٌ bu ma'nâyadur. Tâcirü, ticâretten şîğa-i emr-i hâzırdir. Kesr ile ticâret bâzîrgânlıkdür. Bu mağalde kelâm isti'âreye mebnîdür.

[90] el-Kelimetü't-tis'ün: من لان عوده كئف أغصانه

“Her kimesne ki anuñ 'üdü leyyin ola, ağşanı kesîf olur.” Murâd, bi-ţarîkı'l-isti'âre her kimesne ki nerm olup etbâ'ına merâsim-i te'dîbde ihmâl itse, aña hürmet itmeyüp anuñ murâdı üzre cârî olmazlar dimekdür. Zamm ile 'üd şecerdür. Keşüfe, ğalıza ma'nâsınadır. Ağşan ğuşnuñ cem'idür. Zamm ile ğuşn budağdur. Bu ma'nâyadur³³⁵ ba'z-ı fużalānuñ من لان هان فى أعين خدمه ولا يعرفون حقَّ نعمه فلا يطيعون أمره و لا يعظمون قدره³³⁶ [H116b] kavli. [T184a]

[91] el-Kelimetü'l-hâdiyetü ve't-tis'ün: قلب الأحمق فى فمه

“Ağmağuş ğalbi femindedür.” Ağmağuş ğalbinde olan ketm olunmayup lisânında cârî olduğı cihetden, güyâ ğalbi feminde olmuş olur. Fâh, füh, fih, femun cümle bir ma'nâyadur. Cem'i efvâh gelür. Bu ma'nâyadur³³⁷ ba'z-ı fużalānuñ قلب الأحمق يكون فى قلب الأحمق يذكّره بلسانه و يشيعه لإخوانه³³⁸ Keşşâf'uñ لا تجعل صندوق السرِّ إلا صدرا الصدوق الحرِّ³³⁹ kavli.

[92] el-Kelimetü's-şâniyetü ve't-tis'ün: لسان العاقل فى قلبه

“Ākılüñ lisâni ğalbindedür.” Ākıl, ğalbinde olanı lisânında cârî kılmayup dâ'im ğalbinde ketm ü hıfz itdüğü cihetden güyâ lisâni ğalbinde olmuş olur. Murâd, hıfz-ı sırta terğib ve ğayra ifşâdan nehy ü men'dür. [T184b] Bu ma'nâyâ muvâfığdur ba'z-ı efâzılüñ كل سرِّ يكون للعاقل فقلبه يخفيه و يستره و لسانه لا يفشيه و لا يذكّره³⁴⁰ [H117a] kavli.

[93] el-Kelimetü's-şâlişetü ve't-tis'ün: من جرى فى عنان أمله عثر باجله

“Her kimesne ki emeli 'inânında cereyân eyleye, ya'ni³⁴¹ her kimesne ki hevâ-yı nefse tâbi' ola, ol kimesneye ecel yetişüp helâk kıyusuna yüzi üzre nâğâh düşer.³⁴²” Kesr ile 'inân atuñ uyanıdır. Beyân-ı emel mürür itmışdür. نصر ضرب علم

³³¹ Bu ma'nâyadur H: Bu ma'nâya münâsibdür T.

³³² “Hakkı kabul eden sahip olur; Ondan yüz çeviren helâk olur”

³³³ Hağ H: Allâhu T.

³³⁴ “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!” (*Kur'ân*, İsrâ, 17/31).

³³⁵ Bu ma'nâyadur H: Bu ma'nâyâ muvâfığdur T.

³³⁶ “Yumuşak olan kimse, hizmetçilerinin gözüne küçük görünür. Onun nimetlerinin hakkını bilmez; emrine itaat etmez, değerine saygı göstermezler.”

³³⁷ Bu ma'nâyadur H: Bu ma'nâyâ münâsibdür T.

³³⁸ “Ağmak, kalbinde bulunan bütün sırları diliyle söyler ve dostlarına duyurur.”

³³⁹ “Sır sandükünü hürriyet ve asâletle muttasıf sadıkın kalbinden mâ-'adâsını kıma.” (Ali Nazîmâ, age., s. 42).

³⁴⁰ “Akıllının her sırrı kalbinde gizli, saklıdır; dili onu duyurmaz ve söylemez.”

³⁴¹ Her kimesne ki emeli 'inânında cereyân eyleye, ya'ni H: -T.

³⁴² düşer H: sâkıt olur T.

krım bābından عثراً و عثراً dirler kaçan yüzi üzere sākıt olur. Fethateyn ile ecel, beyānı geçmiştir. Bu ma’nāyadır³⁴³ ba’z-ı fużalānuñ جوازب جرته كواذب الآمال جرته كواذب الآمال³⁴⁴ kavli.

[94] el-Kelimetü’r-rābi’atü ve’t-tis’ün: إذا وصلت إليكم أطراف النعم فلا تنفروا أقصاها بقلة الشكر

“Kaçan size eṭrāf-ı ni’am, ya’ni Ḥaḳ³⁴⁵ Te’ālānuñ ni’metlerinden [T185a] bir miqdār vāşıl olsa, kılllet-i şükr ile ol ni’metlerün³⁴⁶ ziyādesini kaçurman.” Eṭrāf, ṭarafuñ cem’idür. Fethateyn ile ṭaraf ṭā’ife ma’nāsınadır. Eṭrāf, bu maḥalde ni’ama mużāf olıcaḳ, ṭavā’ifü’n-ni’am dimek olur. Tenfir kaçurmaḳdır. Aḳşā ğāyet ma’nāsınadır. Bu ma’nāyadır ba’z-ı efāzılun [H117b] من لم يشكر النعم الحاصلة لديه منع³⁴⁷ kavli.

[95] el-Kelimetü’l-ḥāmisetü ve’t-tis’ün: إذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكراً للقدرة عليه

“Kaçan sen düşmenün³⁴⁸ üzerine kādir olsañ, anuñ ğünāhından ‘afv itmegi anuñ üzerine kudret ni’metine şükr kıll!” Murād, ‘adüvvün üzerine zafer bulduğın zamānda cānib-i ‘afvı terciḥ eyle dimekdür. Zīrā Ḥaḳ³⁴⁹ Te’ālā Ḥāzreti سبقت رحمتي didikden şonra Resül (‘a.m.)³⁵¹ 352 الله تخلقوا باخلاق³⁵⁰ buyurdılar. [T185b] Pes³⁵³ ‘afv evlā ve aḥrā olduğunda iştibāh yoḳdur.

[96] el-Kelimetü’s-sādisetü ve’t-tis’ün: ما اضمر أحدٌ شيئاً إلا ظهر في فلتات لسانه و صفحات وجهه

“İnsāndan hiçbir eḫad ḳalbinde bir şey’ setr itmez, illā ol şey’ füc’eten anuñ lisānında ve şafaḫāt-ı vechinde zāhir olur.” Mā nāfiyedür. Eḫad nekredür. Siyāḳ-ı nefyde ‘umüm ifāde ider. Feteḫāt ile feletāt feltetün cem’idür. كان الأمر فلتة dirler.

Füc’eten min gayr-i tereddüdin ve tedebbürin ma’nāsına. Beyān-ı şafaḫāt geçmiştir.³⁵⁴ Murād, ḳalbünüzü [H118a] dā’im taşfiye idün; ḫıḳd ü ḫased gibi yaramaz nesnelere izmār itmekden ḫāzer eyleñ. Zīrā ḳalbünüzde her ne ki izmār idersenüz, be-her-ḫāl zāhiriñüzde zuhūrı muḳarrerdür dimekdür. Buña muvāfiḳdur³⁵⁵ şāḫibü’l-Keşşāfuñ³⁵⁶ إن صح السرّ صخ العطن وإن لم يصح فلم ولن³⁵⁶ kavli. [T186a]

³⁴³ sākıt olur. Fethateyn ile ecel, beyānı geçmiştir. Bu ma’nāyadır H: sākıt olsa bu ma’nāya münāsibdür T.

³⁴⁴ “Kimi yalancı ümitleri aldatırsa, onu ecellerin cazibeleri çeker.”

³⁴⁵ Ḥaḳ H: Allāhu T.

³⁴⁶ ni’metlerün T: ni’metün H.

³⁴⁷ “Elindeki nimetlere şükretmeyen, kendisine gelecek nimetlere engel olur.”

³⁴⁸ düşmenün H: ‘adüvvün T.

³⁴⁹ Ḥaḳ H: Allāhu T.

³⁵⁰ “Rahmetim gazabımı geçti.” (Yılmaz, age., s. 640).

³⁵¹ (a.m.) H: ḫāzreti T.

³⁵² “Allah’ın ahlākıyla ahlāklanın.” (Yılmaz, age., s. 602).

³⁵³ Pes H: Öyle olıcaḳ T.

³⁵⁴ geçmiştir T: mürür itmiştir H.

³⁵⁵ Buña muvāfiḳdur H: Bu ma’nāya münāsibdür T.

³⁵⁶ “İçti temiz olan kimsenin dışı dahi temiz olur. Eğer içi temiz olmaz ise dışı ne şimdiye kadar temiz olmuşdur ve ne de bundan böyle temiz olacaktır.” (Ali Nazîmâ, age., s. 21).

lisândan şâdır olan zellâtuñ ma‘şiyetini³⁷⁴ setr ve mañv eyle!” Allâhümme aşlında yâ Allâh idi. Taşarrufât-ı edebiyye kütüb-i ‘Arabiyyede mübeyyendür. Feth ile ğafera, setr u mañv ma‘nâsınadır. [T187b] غفر الله ذنبه و محاه ستره و ما‘nâsına. Feth ile remz işâret ma‘nâsına. Fethateynle lehâz göz kıyruğudur. Murâd ‘ayndan şâdır olan zenbdür. Fetahât ile saķatât saķatuñ cem‘idür. Fethateynle saķatâ ğağa ma‘nâsına,³⁷⁵ سقط في كلامه (saķate fi kelâmihi) dirler, ağğa’e ma‘nâsına³⁷⁶. Şehvât şehvetüñ cem‘idür. Şehvet, hevâ-yı nefis ve meyl-i nefsdür.

Hâzret-i ‘Alî’nüñ rağiya’llâhu ‘anh³⁷⁷ *Şad Kelimelerinde* münâsib olan budur ki, bu kelime cümle kelimâtuñ âġirinde zıkr olına. Zirâ her emrüñ itmâmı ğatında ‘âdet-i selef Ħaķ³⁷⁸ Te’âlâdan taleb-i maġfîret eylemek üzre cârî olmuşdur. Ba‘z-ı *Şad Kelimelerde* bu kelime taġdîm olunup tertîb bizüm tertîbimize muġâlîf zıkr olunmuşdur. [H119b] Ammâ aġsen-i tertîb, terceme olınan nüşâ tertîbidür. [T188a] Ħattâ ekâbir-i selefden raġmetu’llâhi Te’âlâ ‘aleyhim³⁷⁹ ekşeri, bu tertîbi ihtiyâr itmişlerdür.³⁸⁰

7. Hz. Ali’nin Yüz Sözü (Günümüz Türkçesiyle)

Hz. Ali bin Ebî Tâlib’in (Yüce Allah ondan razı olsun) Yüz Sözü

Rahman ve Rahim Allah’ın adıyla (başlarım).

(H 87b, T 146b) Hamd, yüce, kudret sahibi, herşeyden ve herkesten üstün Allah içindir. Dua ve selâm, Onun seçilmiş Peygamberi ve sevgili(elçi)si, ailesi, bütün sahabeleri ve Kıyamet gününe kadar onlara iyilikle uyanların üzerine olsun!

Bundan sonra, gelelim maksada... Bu açıklanan benzersiz sözler, takdir edilmiş ve beğenilmiş Hz. Ali’nin *Yüz Sözüdür* ki, her biri, kelimeleri az, manası çok olan sözlerdendir.

Hz. Ali’nin övünmeye vesile olacak vasıf, fazilet ve meziyetleri, itibarlı kitaplarda anıldığı üzere, müminlerin reisi Ebü’l-Hasen Ali bin Ebî Tâlib bin Abdülmuttalib (T 147a) bin Hâşim bin Abdimenâf el-Hâşimiyü’l-Kureşî’dir. Anneleri, Fâtıma bint Esed bin Hâşim’dir. Hicretten önce Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber’le (a.s.) Medine’ye göçüp Resûlullah (Allah’ın rahmet ve selâmı onun üzerine olsun) hayatında vefat eden büyük kadınlardandır. Hz. Ali (r.a.), annesi, babası Hâşimî olan halifelerin ilkidir. (H 88a)

Güzel ahlâkının bütününden biri şudur ki, çocukken Müslüman olup asla kendisine küfür arız olmamıştır. Ve helâl olduğu zamanda da asla içki içmemiştir. Onun hakkında Hz. Peygamber *أنا مدينة العلم وعلي بابها* (“Ben ilmin şehriyim; Ali onun

³⁷⁴ ma‘şiyetini T: günâhını H.

³⁷⁵ ma‘nâsına H: ma‘nâsınadır T.

³⁷⁶ ma‘nâsına H: ma‘nâsınadır T.

³⁷⁷ rađiya’llâhu ‘anh H: kerrema’llâhu vechehu T.

³⁷⁸ Ħaķ H: Allâhu T.

³⁷⁹ raġmetu’llâhi Te’âlâ ‘aleyhim H: -T.

³⁸⁰ Meşķu’l-faķîr Ħişâli Ħüseyn bin Aġmed el-Budîni fi evâsiġ-ı Cumâdi’l-ülâ li-sene şemâne ve ‘işrîne ve elf. 1028” (M. 25 Nisan-5 Mayıs 1619). H: Ħad temmet hâza’l-kitâbu min şehri Zi’l-ġicceti’l-mükerrrem fi sene ve işneyn ve elf” Zilhicce 1002 (Aġustos-Eylül 1594). T.

kapısıdır”)³⁸¹ buyurmuştur. Bazı rivayetlere göre, beş yaşında Müslüman olmuştur. Ebû Hanîfe nezdinde akıllı çocuğun Müslümanlığı caizdir. (Akıllı çocuk) İslâm dinini kabul etmeye zorlanır; kabul etmezse, öldürülmez. Ama İmâm Züfer ve İmâm Şâfiî katında sahih (tam doğru) değildir. Ebû Hanîfe’nin delili, Hz. Ali’nin çocukluk çağında Müslüman olması ve Müslümanlığını (T 147b) Hz. Peygamber’in (a.s.) kabul etmesidir. *Hidâye Şerhinde* Ekmeleddîn³⁸² “Hz. Ali (r.a.) Müslüman olduğu ve vefat ettiği sırada kaç yaşındaydı? (Bu hususta) âlimler ihtilâf ettiler. Câfer bin Muhammed’in söylediğine göre, Hz. Ali Müslüman olduğu sırada beş yaşında, vefatı esnasında elli sekiz yaşındaydı. Çünkü Hz. Muhammed’e peygamberlik verilip (bu vazifesini evvelâ yakınları olmak üzere insanlara) bildirmesi emredilince, önce erkeklerden Hz. Ebû Bekir (r.a.), (H 88b) kadınlardan Hz. Hatîce (r. anha) ve çocuklardan Ebû Tâlib’in oğlu Hz. Ali (Allah onun yüzünü mükerrerem eylesin!) davet edilmiştir. O zaman Hz. Ali (r.a.), en sağlıklı rivayete göre, beş yaşındaydı. (Hz. Peygamber’in Allah’ın emriyle dini insanlara) bildirme müddeti yirmi üç yıldır. Halifelik müddeti, *والخلافة بعدى ثلاثون سنة ثم بصير ملكاً عضواً* (“Hilâfet benden sonra otuz senedir. Sonra ısırcı bir saltanat olur...”)³⁸³ hadisi gereğince, otuz yıldır. Beş, elli üçe eklenince elli sekiz olur. O hâlde Hz. Ali’nin mübarek ömürlerinin müddeti elli sekiz olur” dedi.

İtibarlı kitaplarda (T 148a) nakledilir ki, Hz. Ali (r.a.) güzel yüzlü, cildinin ikinci tabakası sert, büyük gözlü, büyük karınlı, uzundan kısaya daha yakın, saç çok, sakalı geniş, mübarek başı ve sakalı beyazdı. Hicret’in 35. yılı Zilhiccesinin on sekizinci günü [Miladi 17 Haziran 656] Cuma günü Hz. Osman-ı Zi’n-nüreyn (r.a.) öldürülüp –bazı rivayetlere göre- o gün Hz. Ali (r.a.) halifelik makamına oturdu. Halifelik müddeti beş yıla yakındır. Hz. Peygamber’e (a.s.) (soyağacında) Abdülmuttalib’te kavuşmuştur. (H 89a) Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib’in oğludur ve kızı Fâtımatü’z-zehrâ ile evlenmiştir. Hz. Peygamber’den 537 hadis rivayet etmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler, oğullarından Hz. Hasan, Hüseyin ve Muhammed bin el-Hanefiyye, başkalarından Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Câfer, İbnü’l-Müseyyeb, sahabe (T 148b) ve tabiînden büyük bir topluluktur. Hz. Peygamberle birlikte bütün gazalarda bulunmuş; ancak Tebûk gazasına katılmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber, Medine’de ev halkının işlerini görmesi için onu kendi yerine halef tayin etti. Hz. Ali, Hz. Peygamber’e (a.s.) *خلفتى فى النساء والصبيان* (“Beni kadın ve çocuklarla mı bıraktın?..”) diyince, *Sahîh-i Müslim*’de cennetle müjdelenmiş on sahabeden Sa’d bin Ebî Vakkas’ın rivayetine göre, Hz. Peygamber (a.s.) de *يا على انت منى بمنزلة هرون من موسى إلا أنه لا نبي بعدى* (“Ey Ali, sen benim için Mûsâ’ya nisbetle Hârûn gibisin. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir”)³⁸⁴ buyurdu.

Tarih kitaplarından *Bedâiyü’l-umûr fî vekâiyü’l-dühûr*’da³⁸⁵ anlatıldığına göre, Hz. Ali, Âtike bint Zeyd bin Amr bin Nufeyl’i³⁸⁶, çok güzelliğiyle tanınmış

³⁸¹ *Tirmizî*, “Menâkıb”, 20.

³⁸² Hanefî fıkıh âlimi Ekmelüddîn Muhammed bin Mahmud el-Bâbertî’nin (ö. 786/1384) hayatı ve *Hidâye şerhi (el-İnâye)* hk. bilgi için bk. Arif AYTEKİN, “Bâbertî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C 4, s. 377-78.

³⁸³ *Ebû Dâvud*, “Sünnet”, 8; *Tirmizî*, “Fiten”, 48; Ahmed b. Hanbel, 4/ 273.

³⁸⁴ *Buhârî*, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 9, “Megâzî” 78; *Müslim*, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 30-31.

³⁸⁵ Bu eserin Celâleddîn-i Süyûtî (ö. 911/ 1505) tarafından yazılmış *Bedâ’i’u’z-zuhûr fî vekâ’i’l-dühûr* adlı Arapça tarih kitap olduğunu tahmin ediyoruz. (Hk. kısa bilgi için bk. Kâtib Çelebi,

bir kadın olduğu için, nikâhlamak istedi. Daha önce (H 89b) onunla Hz. Ebû Bekir’in oğlu Abdullah evlenmişti. (Abdullah) Taif vak’asında (T 149a) öldürüldükten sonra, Hz. Ömer bin el-Hattâb evlenmişti. O da öldürüldükten sonra Zübeyr bin el-Avvâm zevce edindi. Cemel Vak’asında o da öldürüldükten sonra Hz. Ali nikâhlanmak istedi. İsteyince, Âtike mektup yazıp “Ey başkan, kendin için Allah’tan kork! Çünkü Müslümanlar içinde senin gibisi kalmadı. Ben ayağı uğursuz bir kadımsın. Zira insanlardan hangisiyle evlendiysem, o kişi evlendiğim sene içinde öldürüldü...” diye gönderince, Hz. Ali “Kadında, atta ve evde uğursuzluk vardır” hadisi³⁸⁷ gereğince evlenmekten vazgeçip Ezd kabilesinden Kıtami bint Alkame’ye, çok güzelliğiyle bilinmiş bir kadın olduğu için, üç bin dinar muaccel mehir verip onu zevce edindi.

Evlendikten sonra, bir rivayete göre, daha önce Kıtami bint Alkame’yi isteyen Abdurrahman bin Mülcem (T 149b) kıskançlığa kapılıp Hicret’in kırkıncı yılı (H 90a) Ramazanının 17. günü –ki Pazar günüdür, (Miladi 24 Ocak 661) bazı rivayetlere göre 19. günü, yani Salı günü- Kûfe mescidine girip mescid köşelerinden birinde gizlendikten sonra, Hz. Ali eski âdeti üzere teheccüd vaktinde mescide gelince, İbn Mülcem onun dalgınlığı sırasında ortaya çıkıp zehirlenmiş kılıçla alından vurunca, Hz. Ali فزت برب الكعبة (“Kâbe’nin Rabbine and olsun, muradıma erdim!..”) dedi. Vuruştan sonra çok kan akmasından dolayı Hz. Ali bayılınca, insanlar hücum edip İbn Mülcem’i tutup hapsedtiler. Hz. Ali (r.a.) üç gün sonra temiz ve pâk olarak sonsuzluk yurduna göçtü. Allah’ın rahmeti onun ve diğer bütün sahabelerin üzerine olsun! (T 150a)

Ondan sonra oğullarından Hasan ve Hüseyin bir araya gelip Abdullah bin Câfer’le yıkayıp Hz. Hasan cenaze namazını kıldı; Kûfe’de geceleyn Dârülemân’da gömdüler. Allah ondan razı olsun! Definden sonra Hz. Hasan, Hüseyin ve Muhammed bin el-Hanefiyye (H 90b) bir araya gelip İbn Mülcem’in öldürülmesi konusunda istişare edince, fikir ayrılığından sonra iki eliyle iki ayağını kesme ve iki gözünü çıkarma görüşünde karar kılındı. İbn Mülcem bu durumda sustu; asla konuşmadı ve hareket etmedi. Ama dilini kesmek isteyince, kuvvetli bir şekilde feryad etti. Dilini de kestiler. Üç gün sonra değersizce, aşağı tutularak ve

Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yalıtıkaya, İstanbul 136/1941, c. 1, s. 229-230).

³⁸⁶ Âtike bint Zeyd hk. bilgi için bk. Mehmed Zihnî, *Meşâhîrû’n-nisâ*, İstanbul 1296/1879, c. 2, s. 28-35; Asri Çubukçu, “Âtike bint Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C 4, s. 73-74.

³⁸⁷ Abdullah bin Ömer’den şu manada bir hadis rivayet edilmiştir: “Nebî salla’lâhu aleyhi ve sellem’in ‘Uğursuzluk (telâkkîsi âdet olarak) ancak üç şeyde: atta, kadında, evde hâsıl olur’ buyurduğunu işittim.” Ancak âlimlerimizin araştırma ve incelemelerine göre, bu hadiste at, kadın ve evde uğursuzluk olduğu belirtilmemiş; Cahiliye devrindeki halkın uğursuzluk anlayışı nakledilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, “Teşe’üm (uğursuz sayma ve şom görme) yoktur” manasındaki hadisinde hayırsız saymayı umumi olarak men etmiştir. Ayrıca, anılan üç şeyde uğursuzluk olduğu şeklindeki sözün hadis diye nakledildiği haber verilerek fikri sorulduğunda Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in katıyken böyle bir şey söylemediğini, yalnız Cahiliye halkının kadın, ev ve atı uğursuz saydıklarını bildirdiğini ifade etmiştir. (Daha fazla bilgi için bk. Zeynû’d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtîfi’z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, tercüme ve şerh eden Kâmil Miras, Ankara 1978, c. 8, s. 311-314; ayrıca Kuzâ’î, age., s. 79).

çeşitli hakaretlere uğrayarak öldükten sonra bu hadiseyi anlatmak için Ferezdak³⁸⁸ birkaç beyit meydana getirdi. O beyitler (şöyle) anılır:

فلم ارمهراً ساقه ذو كماعه
كمهر قطام بين عرب و معجم

ثلثة آلاف من النقد قد انت
وضرب على بالحسام المسمم

(T 150b) فلا مهر أعلی من علی و إن علا
ولا قتل إلا دون قتل ابن ملجم³⁸⁹

Ve Bükeyr bin Hammâd, öldürülmesinden sonra Hz. Ali hakkında bir mersiye meydana getirdi. O mersiye, anılan şu eserdir:

قل لابن ملجم و الأقدار غالبه
هدمت ويلك للإسلام أركاننا

(H 91a)

قتلت أفضل من يمشى على قدم
و أول الناس إسلاماً و إيماننا

و اعلم الناس بالقرآن ثم بما
سنّ النبي لنا شرعاً و تبياناً

صهر الرسول و عاضده و ناصره
اضحت مناقبه نوراً و برهانا

وكان منه على رغم الحسود له
ما كان هرون من موسى بن عمراننا

وكان في الحرب سيفاً ماضياً بطلا
ليثاً إذا لقي الأقران أقراننا³⁹⁰

³⁸⁸ Emevîler devrinin tanınmış hiciv şairlerinden Ferezdak'ın (ö. 114/732) hayatı ve şiirleri konusunda bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C 12, s. 373-375.

³⁸⁹ "Araplar ve Arap olmayanlar arasında Kıtâm'ın mehri gibi verilen bir mehir görmedim... Üç bin nakit verdi. Ali, zehirli bir kılıçla vuruldu. Ali'nin mehrinden daha büyük bir mehir yok... İbn Mülcem'in katletmesi gibi bir öldürme de yok..."

³⁹⁰ "İbn Mülcem'e ve üstün gelen güçlere deyin ki: 'Yazıklar olsun sana! İslâm'ın direklerini, esaslarını yıktın!.. Ayakları üzerinde yürüyenlerin en üstününü (en faziletli kişiyi), iman ve Müslümanlık yönünden insanların ilkinin, insanlar arasında *Kur'ân*'ı en iyi bilen, Peygamber'in İslâm

Birinci Söz: لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً

“Eger dünyada olan cismanî perdeler açılrsa, ahirete dair işlerde sağlam bilgim zerre kadar artmaz.” Yani ahiret hâlleri ve Kıyamet korkularını (T 151a) bilmede öyle bir sona eriştim ki, eğer dünya perdeleri açılıp ahiret işleri bana gösterilse, açılmadan önce şüphesiz bildiğim ahiret işleri, miktar ve nicelik olarak açılmadan sonra gördüğüm gibidir; zerre kadar artmaz. (H 91b) Çünkü sağlam bilgi, gözle görerek bilme derecesine ulaşmıştır.

Lev kelimesi için üç kullanış vardır: İlk kullanım, ikincinin faydalanması içindir, o fayda gördüğü için: لو جنتي لأكرمتك gibi. İkinci kullanım, ikincinin birinciye gerekliliği içindir. Gereklinin faydalanmasıyla onunla birlikte bulunması lâzım gelen delille anlaşılın diye: ³⁹¹لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهًا إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

(“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, yerin ve göğün düzeni altüst olurdu.”) gibi. Üçüncü kullanış, bir şeyin devamını anlatmak içindir. Bir şeyi, لو اهانني لأكرمته (misalinde olduğu) gibi onun zıddının en uzağına bağlamakla... (T 151b) *Miftâh Şerhinde* üçüncü fen sonunda Şerif Cürcânî, Hz. Ömer’in نعم العبد صهيب لولم يخف الله لم يعصه (Suheyb ne güzel kuldur! Allah’tan korkmasa bile Ona itaatsizlik etmez) sözünü ve Hz. Ali’nin لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً sözünü üçüncü manadan kılmıştır. Kesr ve meddle *gutâ*, mâ yuğattâ bih, yani perde ve örtüdür. *Mâ ezdedtu*’deki mâ menfî (olumsuz) yapıcıdır. *Yakînen*, failin manasını seçip ayırmaktır. Çünkü *ezdedtu zâden*’nin dönüşlü şeklidir. زاد الله

خيراً فازداد denilir. Tenvin, azaltma içindir. Maksat, şüphesiz bilginin kuvvetini ve imanın (H 92a) tamlığını, eksiksiz oluşunu anlatmaktır.

İkinci Söz: النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

“İnsanlar, dünyada gaflet uykusundadır. Öldükleri zaman bu uykudan uyanıp pişmanlık çekerler...” Ama pişmanlıkları fayda vermez. O hâlde ölmeden önce uyanmak ve kendine gelmek lâzımdır. Tanınmış hadislerden (T 152a) عَجَلُوا عَجَلُوا (Vakti geçmeden önce namaz kılmada; ölümden evvel tevbede acele edin!) hadisi ve *İhyâ-i Ulûm*’daki حاسبوا قبل أن تحاسبوا (Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin; amellerinizin mizanda tartılmadan önce siz onları tartın...) hadisi, bu mana içindir.

Nâs, ins’in çokluk şeklidir. Aslında ünâs’tı; elif ve lâm dahil edilip en-nâs denilmiştir. Esre ile *niyâm*, nâ’imin çokluk biçimidir. Ölüm, herkeste meydana gelmesine kesin karar verilmiş olduğu için, bu sözde *izâ* ile anlatılmıştır. Dünyada (manevî) perdeleri açma, herkese nasip olmadığından, vukuuna kesin karar verilmemiş olup hatta imkânsızlık derecesinde olduğu için, önceki sözde *lev* ile ifade edilmiştir. İntibâh, uyanmaktır. *İntebehû*, bundan geçmiş zaman kipinin erkek çokluğudur.

Üçüncü Söz: النَّاسُ بَرَمَانُهُمْ أَشْبَهُ مِنْهُمْ بِأَبَائِهِمْ

dini ve onu açıkça anlatmada bize kılavuz olarak bıraktığını öldürdün... O, Resûl’ün akrabası, yardımcısı ve destekleyicisi; faziletleri aşikâr bir kişiydi. Kıskançlara rağmen onun durumu Musa’nın yanında Harun’un durumu gibiydi. Savaşlarda cesur bir kılıçtı; akranyla karşılaştığı zamansa bir aslan...”

³⁹¹ *Kur’an*, Enbiyâ, 21/22.

(H 92b) “İnsanlar, babalarına benzemekten daha çok zamanlarına benzer.” Yani her kime zaman değer vermese, zamane halkı (T 152b) da ona değer vermez ve her kime zaman yardım etse, zamane insanları da yardım ederler. Babalarının yoluna, (güzel) gidişine uymazlar. Maksat, zamane insanlarından şikâyetidir. *Bi zemânihim, eşbeh* kelimesiyle alâkalıdır. Öne geçirilmesi, dikkat içindir. Bu söz, sürme bahislerinde ما رأيت رجلاً أحسن في عينه الكحل منه في عين زيد gibidir. Açıklaması Arapça kitaplarındadır.

Dördüncü Söz- ما هلك امرء عرف قدره

“Dünyada değerini bilen kimse, helâk olmaz.” Yani dünyada değer ve derecesini bilip haddini aşmayan kimse, keramet zirvesine ve selâmet elbisesine ulaşır; dünya musibetlerinin kendisine dokunmasından emin olur. *Mâ* kelimesi, menfi (olumsuz) yapıcıdır. *Kadr* değer, derece manasındadır.

Beşinci Söz: قيمة كل امرء ما يحسنه (T 153a)

“Herkesin değeri, bilgisi kadardır.” Yani her kimin bilgisi fazla olsa, insanların kalplerinde onun derecesi ve değeri çok olur ve her kimin (H 93a) bilgisi eksik olsa, insanların kalplerinde onun itibar ve büyüklüğü noksan olur. *Mâ yuhsinuhu, mâ ya’lemuhu* manasına gelir. Çünkü *Kâmus*’ta وهو يحسن الشيء أى يعلمه denilmiştir. *Mâ* mevsûledir. Yuhsinu kelimesinde gizli zamir imreden kinaye olan zamirdir. Belli olan zamir mâ’ya aittir. (Sözün gelişinden) tamlanan anlaşılır. Sözün takdiri (ibarenin manasını tamamlamak için bulunmayan kelimeleri zihnen ilave etmek), bildiği şey kadar demektir. *Sahih-i Buhârî*’deki فضل العالم على العابد (“Âlimin ibadet eden kimseye üstünlüğü, benim sizin en aşağımıza olan üstünlüğüm gibidir”) hadisi³⁹² ve *Şihâbü’l-ahbâr*’daki العلماء أمناء الله³⁹³ (“Âlimler, halk içinde, Allah’ın en güvendiği kimselerdir.”) hadisi ve geçmiş faziletli kişilerin من عرف المرء بفضله لا بأصله و نسبه (“İnsanın övücü faziletiyledir, soyu-soyuyla değil!..”) sözü bu manaya uygundur. (T 153b)

Altıncı Söz- من عرف نفسه فقد عرف ربه

“Her kim kendini bilse, gerçeği araştırma sonucunda o kimse kendini besleyip büyüten Yüce Allah’ı da bilir.” Yani kendisinin parçalardan meydana getirilmiş, sanatla yapılmış ve değişen organlardan toplanmış olduğunu bilen kimse, zatı çoğalmadan ve sıfatları başkalaşmadan uzak Yaratıcıyı bilir.

Bazı şeyhlerin kitaplarında bu söz çeşitli tarzlarda izah edilmiştir. Meselâ, kendini fakir bilen kimse, Rabbini Ganî (zengin, hiç bir şeye muhtaç olmayan, herkesin ona muhtaç olduğu Zat) bilir... Ve kendisini (H 93b) sonradan olan varlık bilen kimse, Rabbini kadîm (öncesini bilici kimse bulunmayan, ezeli) bilir. Ve kendisini aşağı bilen kimse, Rabbini yüce bilir vb. Çünkü “vâcib” (varlığı zarurî, mecburi), mümkünün, imkân dahilinde olanın zıddıdır. O hâlde mümkün, kendisini bir vasıfla vasıflanmış bilince, elbette vacibi (varlığı zorunlu Allah’ı) bu vasfın zıddıyla vasıflanmış bilir. İlimle (T 154a) “marifet” lügat gereğince aynı manadadır. “İlim” bütünle ilgili şeylere, “marifet” ise cüz’î şeylere ait olduğu için yerinde marifet kelimesiyle ifade edilmiştir. *Rabbehu* (Rabbini, sahibini, efendisini) kelimesi, nefsin beslenip büyütülmüş (kul) olduğu konusunda uyarıdır.

³⁹² *Tirmizî*, “İlim”, 19.

³⁹³ *Kuzâ’î*, age., s. 50.

Yedinci Söz- المرء مخبوءٌ تحت لسانه

“Herkes dilinin altında gizli ve saklıdır.” Yani kişi konuşmadığı müddetçe, onun akıl ve ilminin derecesi, sağlamlığı bilinmiş olmaz. Fakat konuştuğu zaman, perde kalkıp yanlış doğrudan ayrılır. Hemze ile ve hemzesiz *imrâ*’ ve *merâ*’ aynı manaya gelir. “Habî”, söz ve mana olarak “hafî” (gizli) gibidir. *Mahbuuv*, mef’ûl (pasif, edilgen) kipidir. *Şihâbü’l-ahbârdaki* (H 94a) رحمة الله امرأ قال خيراً فغنى أو سكت (“Konuşup da kazanan veya susup da selâmet bulan kula, Allah rahmet etsin.”) ³⁹⁴ hadisi ve bazı faziletli kişilerin لا توزن النفس المرء لا توزن

و لكن يكون الوزن منها في اللسان و تعرفه بحال النطق من هو من الجهال أم أهل البيان

(“İnsanın nefsi ancak diliyle tartılır. Cahillerden mi, yoksa güzel söz söylemeyi bilenlerden mi olduğu da ancak konuşmasıyla öğrenilir”) sözü bu manaya uygundur.

Sekizinci Söz- من عذب لسانه كثر إخوانه

“Her kimin dili tatlı olursa, onun kardeşleri çok olur.” *Şihâbü’l-ahbârdaki* “Dilini ıslah eden kimseye, Allah rahmet etsin.” ³⁹⁵ hadisi ve ayrıca جمال الرجل فصاحة لسانه ³⁹⁶ hadisi, yine الكلمة الطيبة صدقة (Tatlı söz sadakadır) ³⁹⁷ hadisi ve selevin faziletli kişilerinden “Erkeğin güzelliği, dilinin fesâhatidir” ³⁹⁸ hadisi ve *Keşşâf* yazarının يا بني ق فاك مما يفرع ففاك ³⁹⁹ (“Oğulcuğum, kafanı ezecek şeyden ağzını koru; yani ağzına gelen sözü söyleme!”) ve İbn Sînâ’nın المرأ يصيد قلوب الناس بكلمة الطيبة (Kişi, hoş sözüyle insanların kalplerini avlar) (T 154b) sözü, bu manaya uygundur.

Dokuzuncu söz- بالبر يستعيد الحرّ

“İyilik etmekle, hür olan kimse tam itaat ve boyun eğmekte köle derecesine indirilir. Kesr ile ve harfi şeddeli okumakla “*birr*” iyilik manasına gelir. *Bâ* (b harfi) sebebiyyedir. (T 155a) “İsti’bâd” ta’bîd gibi, kul etmektir; *yüsta’bedü* gelecek zaman kipinin (faili) bilinmeyen(fiil)idir. *Şihâbü’l-ahbâr*’da yer alan الهدية ⁴⁰⁰ (“Hediye, görmesi gerekeni görmez, iştmesi gerekeni iştmez yapar.”) ³⁹⁹ hadisi-i şerifi... (H 94b) Manası: “Hediye verilen kimsenin hediye veren kimseye tam alâkası ve son derecede sevgisi olduğu için, hakkında kulağı kötü sözü iştmez ve gözü onun kusurunu, eksikliğini görmez” demektir. Eski, faziletli insanlardan İmam Merginânî’nin وأحسن على الأحرار تملك رقابهم فخير تجارات الكريمة اكتسابها ⁴⁰⁰ (“İyilik eden, değerli kişi her yerde itibarlıdır, ağırlanır; cimri ve bayağı olansa her dilde kınanır...”) sözü bu manaya uygundur.

Onuncu söz- بشر مال البخيل بحادثٍ أو وارثٍ

³⁹⁴ Kuzâ’î, age., s. 121.

³⁹⁵ Kuzâ’î, age., s. 121.

³⁹⁶ Kuzâ’î, age., s. 47.

³⁹⁷ Kuzâ’î, age., s. 69.

³⁹⁸ Ali Nazîmâ, age., s. 9. (Adı geçen tercümeden nakledilen vecizeler, burada ve müteakip atıflarda günümüz Türkçesine aktarılmıştır).

³⁹⁹ Kuzâ’î, age., s. 67.

⁴⁰⁰ Ali Nazîmâ, age., s. 22.

“Cimri olan kimsenin malını, bir âfet yetişip yok olmakla veya kendisinin helâk olup minnetsiz vârisin alıp (T 155b) sahip olmasıyla müjdeleyin!..” “*Beşşir*” (Müjdele!) ibaresi, *Kur’ân-ı Kerîm*’deki ⁴⁰¹ فَيَسِّرْهُمْ بَعْدَآبِ الْيَمِّ gibi alay manasına gelen istiareye hamlolunur. İki konumda, vasf edilmiş olan takdir edilmiştir. Sözün takdiri (manasını tamamlamak için bulunmayan kelimelerinin zihnen ilâve edilmiş şekli), بَأَمْرٍ حَادِثٍ أَوْ شَخْصٍ وَارِثٍ (sonradan olup keder verici iş veya vâris) demektir. Maksat, cimrinin malı hayırların yollarına ve sevap için yapılan işlerin yönlerine harcanmaz; hatta (H 95a) zamanın felâketi ile yok olur veya minnetsiz miras yiyicinin eline geçer demektir.

“Bahîl ile leîm arasındaki fark hangi yöndendir?” diye sorulursa, (şöyle) cevap verilir: Bahîl, başkasına vermez; fakat kendi nefesine harcar. Leîm ise (malından, varlığından) ne kendisi faydalanır ve ne de başkasına verir. Hatta vermek isteyen kimseyi de bırakmaz, durdurur... *Şihâbü’l-ahbâr*’daki ائِءَاءِ أَدْوَاءِ مِنَ الْبِخْلِ (“Hangi kusur, cimrilik kusurundan daha çirkindir”)⁴⁰² hadisi buna uygundur.

On birinci Söz: (T 156a) لا تتظر إلى من قال و انظار إلى ما قال

“Söyleyene bakma, söze bak!” Yani bir kimseden bir söz duysan, o kimsenin alçak ve şerefli, büyük ve küçük oluşuna bakma; sözünün faydalı olduğuna bak! Çünkü çok büyük kişi vardır ki, sözünde hayır ifadesi yoktur; çok küçük görülen, itibarsız kişi vardır ki, sözü faydalıdır ve hayır söyler. *Nazar* kelimesi *ilâ* ile kuvvetlendirilince, gözle görmek manasına gelir. Burada söz söyleyen kişidir; ona bakılması, onun görülmesi anlatılmıştır. (H 95b) Ama sözün bakıp görmeyle alâkalı oluşu, nakışlara (işlemeye, yazıya) bağlılığı itibarıyla mecazdır.

On ikinci Söz- الجزع عند البلاء تمام المحنة

“Belâ dokunduğu zamanda ağlayıp sızlanmak, zahmetin tamamıdır.” Yani sabretmeyip telâş ve teessür göstermek, bağırıp çağırmak, belânın tamamıdır. Çünkü insan ağlayıp sızlanmakla (T 156b) sabretmenin sevabından mahrum olur. Hattâ karşılık yurdunda (işlerin karşılığının verileceği ahirette) azabı da hak etmiş olur. O hâlde ebedî mükâfatı kaybedip ahirete ait azabın meydana gelmesinden daha eksiksiz zahmet ve belâ olmaz. İki fetha (üstün) ile *ceza*, sabrın zıddıdır. Esre ile *mihnet*, denemek, sınamak için kişiye dokunan belâdır.

On üçüncü Söz- لا ظفر مع البغي

“Zulümle isteğe erişilmez.” Çünkü zulmün uğursuzluğu, istenilen şeye ulaşmaya engel olur. Eğer bir kişi nadir olarak istenen şeye erişirse de uğur ve bereket olmadığından dolayı kendisinin ondan faydalanması nasip olmaz. Nasip olmayınca, sanki istediğine ulaşmamış gibi olur. İki fetha (üstün) ile *zafer*, istenilen şeye erişmekir. Fetha ile *bağv*, zulüm manasında, ikinci baptan masdardır. (H 96a) Eski faziletli kişilerden İmam Merginânî’nin (Nazm)

ولا تمشين في منكب الأرض باغياً

(T 157a) فعماً قريبٍ يحتويك ترابها

فطوبى لنفسٍ أوطنت قعر دارها

⁴⁰¹ “Onlara acı bir azabı müjdele” manasındaki فَيَسِّرْهُمْ بَعْدَآبِ الْيَمِّ ibaresi, bazı *Kur’an* ayetlerinde geçer: Âl-i İmran 3/ 21, Tevbe 9/ 34, İnşakak 84/ 24.

⁴⁰² Kuzâ’i, age., s. 78.

مغلقة الأبواب مرخى حجابها

sözü buna uygundur.

On dördüncü Söz- لا ثناء مع الكبر

“Kibirle övme birlikte olmaz.” Yani kibirli olup büyükmek isteyen kimseyi insanlar övmezler. Çünkü büyükmek, kibirli olan, halkı beğenmez; insanlar da onu beğenmeyip ondan nefret ederler. Onun içindir ki, *Kur’ân-ı Kerîm*’de Hz. Peygamber’e ⁴⁰³ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ (“Sen elbette yüce bir ahlâk üzere sin”) ve ayrıca ⁴⁰⁴ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ (“...Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi”) buyuruldu. Fetha (üstün) ve medd (uzatma) ile *senâ*, güzel anma ile övmektir. Esre ile *kibr*, kibriya (azamet) gibi kibirlenmek, büyüklük taslamaktır. Bazı faziletli kişilerin şu manzum sözü, bu manaya uygundur:

إذا زاد فضل المرء زاد تواضعاً

وإن زاد جهل المرء زاد ترفعاً

كذا الغصن في حمل الثمار مثاله

وإن يعر عن حمل الثمار تمنعاً

(Kişinin fazileti arttığında, tevazuu da artar. Eğer cehaleti artarsa, onun yukarı kalkması, yani gururlanması çoğalır. Meyvelerle yüklü ağaç dalı onun örneğidir. Dal, meyvesiz olduğunda yukarı kalkık olur.)

On beşinci Söz- لا برّ مع الشخّ

(H 96b, T 157b) “Cimrilikle iyilik bir arada bulunmaz.” Yani cimri ve pinti olan kimseden insanlar fayda görmediği için onu övüp ona itaat etmez. Kesr ile ve harfi şeddeli okumayla *birr*, ukûk’un (zorbalık ve asi olmanın) zıddıdır. Ötre ve harfi iki defa okumayla *şuhh*, buhl (cimrilik, pintilik) kelimesiyle aynı manadadır. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki شَرَّ مَا فِي الرَّجُلِ شَخٌّ هَالِغٌ أَوْ جِبْنٌ خَالِغٌ (“İnsanda bulunan en kötü huy, sızlanmaya yol açan bir cimrilik ve yürek hoplatan bir korkudur.”)⁴⁰⁵ hadisi ve bazı faziletli kişilerin من التمس الحوايج من بخيل كمن طلب العظام من الكلاب (İhtiyaçlarını cimriden isteyen kimse, köpeklerden kemik isteyen gibidir) sözü buna uygundur.

On altıncı Söz- لا صحّة مع النهم

“Çok yemekle beden sağlığı bir arada olmaz.” İki fetha (üstün) ile *nehem*, yemeğe haddinden fazla istektir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki مَا مَلَأَ أَدْمَى وَعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ (“Âdemoğlu, midesinden daha kötü bir kap doldurmuş değildir”)⁴⁰⁶ hadisi ve İbn Sînâ’nın واجعل طعامك في كل يوم مرّةً واحذر طعاماً قبل هضم طعام (Her gün bir öğün yemek ye. Yemeği hazmetmeden önce yemekten sakın!) sözü ve bazı faziletli kişilerin من قَلَّ غداؤه قَلَّ داءه ومن كثر طعامه كثر سقامه (Az yiyenin hastalığı az olur; çok yiyen kimsenin derdi de çok olur) sözü bu manaya uygundur. (T 158b)

On yedinci Söz- لا شرف مع سوء الأدب

⁴⁰³ *Kur’ân*, Kalem, 68/4.

⁴⁰⁴ *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁰⁵ Kuzâ’î, age., s. 240.

⁴⁰⁶ Kuzâ’î, age., s. 240.

“Edepsiz olan kimsede şeref olmaz.” *Şihâbü’l-ahbâr*’da (H 97a) Hz. Peygamber’den (rivayet edilen) أكرموا أولادكم و أحسنوا آدابهم (“Çocuklarınıza ikrâmda bulunun; onları güzel terbiye edin.”) hadisi⁴⁰⁷, bazı faziletli kişilerin علو الرتب لا ينال طلب الأدب (Yüksek derecelere ancak edep güzelliğiyle erişilir) ve ayrıca طلب الأدب خير من طلب الذهب (Edep istemek, altın istemekten daha hayırlıdır) sözü⁴⁰⁸ ve de İmâm Gazâlinin

يا من افتخر بالمال والتسب إنما فخرنا بالعلم والأدب
ليس اليتيم أذى قد مات والده فإن اليتيم يتيم العلم والأدب

(Ey mal ve soyla övünen kimse! Bizim iftiharımız ilim ve edeptir. Şüphesiz ki, yetim babası ölen değil, ilim ve edepten mahrum olandır)⁴⁰⁹ sözü bu manaya uygundur.

On sekizinci Söz- لا اجتناب عن محرم مع الحرص

“Hırsla haramdan sakınmak mümkün olmaz.” Maksat, aşırı isteği ve açgözlülüğü çok ayıplamak ve yermektir. Bazı faziletli kişilerin آياك والحرص فإن الحرص يلقى صاحبه في المحذورات (Hırstan sakının! Çünkü hırs, sahibini korkulacak, yasak olan şeylere atar) sözü bu manaya uygundur.

On dokuzuncu Söz- لا راحة مع الحسد

“Kıskançlıkla rahat birlikte bulunmaz.” Çünkü kıskanç olan kimse, başka kişide mevcut olan nimet ve faziletin ondan gidip kendisine geçmesini diler. Yüce Allah’ın kendi kullarına iyiliği (nimeti) bol bol dağıtması ise kesintisizdir... Kesintisiz olunca, çok kıskancın istediği meydana gelmez. Şimdi, her hâlükârda dünyada çok kıskanç kimse, ferah ve sevinçle hoş hayata (H 97b) kavuşamaz. Meşhur hadislerden الحسود لا يسود⁴¹⁰ (“Hasetçi mutlu olamaz.”) hadisi ve eski büyüklerden *Keşşâf* yazarının (T 159a) لحم الحر يأكل اهل الحسد كما يأكل النمل ولد الاسد (“Karıncanın aslan yavrusunu yemesi gibi, değerli kişinin etini kıskançlar yemekte; yani onu çekiştirmekte ve yermektedir.”) sözü⁴¹¹ bu manaya uygundur.

Yirminci Söz- لا محبة مع مرء

“Tartışma ve çekişmeyle sevgi birlikte bulunmaz.” Yani konuşmada kavgacı ve münakaşacı olup halkın fiil ve sözlerini ayıplayan kimseyi insanlar sevmez. Kesr ile mirâ’, lafzında veya manasında bozukluk var diye başkasının sözüne itiraz etmek, tartışmaktır. Eski büyüklerden *Keşşâf* yazarının عضّ العدو افعالك (“Fiil ve hareketlerin hakkında, kötülük isteyenlerin ayıplaması, yılanın seni ısırmasından daha şiddetlidir.”)⁴¹² sözü ve ayrıca bazı faziletli kişilerin

⁴⁰⁷ Kuzâ’î, age., s. 137.

⁴⁰⁸ Bu söz Hz. Ali’ye ait 290 kadar Arapça güzel sözün elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden *Nesrî’l-leâlî* isimli derlemede yer alır.

⁴⁰⁹ Keykâvus’un H. 475 (M. 1082) yılında yazdığı Farsça mensur *Kâbusnâme*’yi H. 830 (M. 1427) yılında Sultan II. Murad için *Muradnâme* ismiyle Türkçeye nazmen tercüme eden Bedr-i Dilşâd, bu rubainin Hz. Ali’den rivayet edildiğini söyler. (*Bedr-i Dilşâdın Muradnâmesi*, haz. Âdem Ceyhan, MEB yayını, İstanbul 1997, C 1, s. 528). Söz konusu mısralar –ilk ikisi biraz daha farklı olmak üzere- Hz. Ali *Divânında* (*Divânu Seyyidinâ Ali bin Ebî Tâlib*, Bulak 1251/ 1835, s. 7) ve Müstakimzâde Süleyman Efendi’nin *Divân-ı Ali Şerhi*’nde de (*Şerh-i Divân-ı Aliyyü’l-Murtazâ Kerrema’llâhu Vechehu*, Bulak 1255/1839, s. 72) yer alır.

⁴¹⁰ Yılmaz, age., s. 206.

⁴¹¹ Ali Nazimâ, age., s. 55.

⁴¹² Ali Nazimâ, age., s. 48.

اللجاج يورث العداوة و يذهب في العيش الحلاوة (Çekişmek, düşmanlığa sebep olur ve hayatın tadını giderir) sözü bu manaya uygundur.

Yirmi birinci Söz- لا سودد مع انتقام

“Başkasından intikam almakla kişi efendi olmaz.” Yani intikam alan adam, mutluluk meyvelerine erişemez ve efendilik incileri, cevherleri onun üzerine bağlanmaz.⁴¹³ “Kunfuz” vezninde hemze ile *su’düid*, efendilik manasına gelir. (T 159b) İntikam bir kimseden öç almakla ona ceza vermek, eziyet etmektir.

Yirmi ikinci Söz- لا زيارة مع زعارة

(H 98a) “Kötü huyla ziyaret olmaz.” Kastedilen (şudur): Herkes dostunu ziyaret sırasında iyi huylu ve tatlı dilli olsun. Çünkü ziyaret eden kimse kötü huylu olduğunda, o ziyaretçi olmaz, muhakkak ki kızgın aslan gibi olur. Esre ile ziyaret (kelimesinin manası) bilinmiştir. Esre ile şeddeli ve şeddesiz olabilir. “Zi’âret” huy kötülüğüdür.

Yirmi üçüncü Söz- لا صواب مع ترك المشورة

“Danışmayı bırakmakla doğru birlikte olmaz.” Onun içindir ki, Hz. Peygamber (a.s.) akıl ve görüşte tam, olgun ve eksiksiz olduğu hâlde, ona⁴¹⁴ “وَشاوَرُهُمْ فِي الْأَمْرِ” (İş konusunda onlarla müşavere et.) buyuruldu. Ama iyilik isteyen akıl sahipleriyle (T 160a) istişare etmek gerekir ki, doğruyu bulmaya ve iyiliğe, düzelmeye vesile ve kurtuluş yoluna eriştirici olsun. İki fetha (üstün) ile *savâb* (doğru), hatanın karşılığı(zıddı)dır. Fetha ile *meşveret*, danışmaktır. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki لا مظامرة أوثق من المشاورة (...danışmaktan daha sağlam bir destek ... yoktur)⁴¹⁵ hadisi, bu manaya uygundur.

Yirmi dördüncü Söz- لا مروءة للكذب

“Yalan söyleyen kimsenin insanlığı (mertliği) yoktur.” Yani doğru sözlü olmayan (H 98b) kimse, mürüvvet (insanlık, mertlik) niteliklerinden uzak ve fütüvvet (yiğitlik, cömertlik) elbisesinden boş olur. Evvelce gelmiş büyüklerin (Doğruluk faziletlerin esası, yalan ise kötü huyların anasıdır) sözü, buna uygundur.

Yirmi beşinci Söz- لا وفاء لملوك

“Hükümdar olan kimseler için sözünde durma yoktur.” Yani hükümdarlar ne zaman ki bir şeye söz verse, (T 160b) tam gururlu ve fazla sevinçli oluşlarından dolayı onların sözüne güvenilmez ve vaadine inanılmaz. *Mülûk*, melik kelimesinin çokluk şeklidir. Melik, mülk ve tasarruf sahibi olan kimsedir.

Yirmi altıncı Söz- لا كرم أعز من التقى

“Takvadan daha değerli soyluluk yoktur.” Çünkü *Kur’ân-ı Kerîm*’de إِنَّ⁴¹⁶ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَّقِيكُمْ (Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en

⁴¹³ *Matlûbu Külli Tâlib...*’te 21. sözün şerhinde geçen Arapça cümledeki “harazât” kelimesi, cevherler manasına gelir. Eski zamanlarda bir padişahın saltanatı müddetinde bir sene değişmesinde tacına elmas gibi bir değerli taş konulur ve sultanlık yıllarının sayısı onunla bilinirdi. (Ahmed Âsım, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1269/ 1853, c. 2, s. 175).

⁴¹⁴ *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

⁴¹⁵ *Kuzâ’i*, age., s. 168.

⁴¹⁶ *Kur’ân*, Hucûrât, 49/13.

çok sakınanınızdır.”) buyrulmuştur. Kerem iki çeşittir: Biri, insanın kötülüğünü başkasından çekmesi, başkasına fenalık etmeyi önlemesi, diğeri ondan başkasına iyilik erişmesidir. Birinci, ikinciden daha üstündür. Çünkü ilkinin faydası daha tam ve menfaati daha umumîdir. Bundan dolayıdır ki peygamberler (üzerlerine selâm olsun) insanlara eziyetten sakınmayı emir veya tavsiye ederler. “Kerîm” (cömert, değerli) ile “sahî” (eli açık) arasındaki fark: “Kerîm”, (H 99a) malı kendisine lâzımken harcamayıp başkasına veren; “sahî” ise kendisinde (T 161a) fazla olanı başkasına verendir. Bu takdirde kerem, şehadan daha üstün, daha faziletli olur.

Yirmi yedinci Söz- لا شرف أعلى من الإسلام

“İslâmdan daha yüce şeref yoktur.” Çünkü İslâmla insan ebedî izzete ve iki cihan şerefine erişir. O hâlde, kalıcı, daimî değer ve ebedî şeref, kalıcı ve sonsuz olmayandan daha iyi ve daha üstün olduğuna hiç bir akıllı kişi şek ve şüphe etmez. Bazı eski büyüklerin المسلم عزيزٌ عند الله و إن ضعف حاله والكافر ذليلٌ عند الله و إن كثر ماله (Müslüman, hâli zayıf, yani yoksul da olsa Allah katında değerli; kâfir malı çok olsa da Allah katında alçaktır) sözü ve bazı geçmiş faziletli insanların رتبت الإسلام أعلى الرتب (İslâm, Müslüman oluş derecesi, bütün rütbelerden daha üstündür) sözü, buna uygundur.

Yirmi Sekizinci Söz- لا معقل أحسن من الورع

“Vera’dan daha güzel sığınmak yoktur.” Yani her kim dünya musibetleri ve ahiret belâlarından emin olmak, korunmak isterse, o kimseye gereken, (T 161b) sağlam bir yer olan takva kalesine girmektir (H 99b) ki ebedî nimete ve sonsuz saadete kavuşsun. *Ma’kal*, melce’ manasına gelir. *Vera’* ile takva, lügate göre aynı manadadır; ama kullanım dolayısıyla ikisi arasında şu fark vardır: Takva, haramdan sakınmak, vera’ ise haram şüphesinden sakınmaktır. Onun için burada vera’ yerine takva denilmedi.

Yirmi dokuzuncu Söz- لا شفيع أنجح من التوبة

“Tevbeden fazla ihtiyaç giderip isteğe ulaştıran şefaatçi yoktur.” Çünkü her kim tevbe etme ve özür dileme ipine sarılsa, pişmanlık ve istiğfar (günahının affedilmesini dileme) eteğine yapışsa, ondan sonra ihtiyaçlarını ve mühim şeylerini Cenab-ı Hakk’a arz etse, muhakkak o kimsenin tevbesi sebebiyle ihtiyaçları -her ne kadar çoksa da- karşılanır; mühim şeyleri -her ne kadar (T 162a) büyükse de- yerine getirilir. O hâlde bilinmiş ve anlatılmış oldu ki, önde ve sonda tevbeden gerekli, mühim ve faydalı şey yoktur. *Şefî’*, şefaat eden, günah ve suçların affedilmesi için yardım eden manasına gelir. Şefaat, esirgeyip bir günahkâr kimsenin günahını affettirip onu salihler topluluğuna katmaktır. *Enceh*, tafdil (bir şeyi diğerlerinden daha üstün tutma) kipidir. (H 100a) İsteğe fazlaca eriştirici demektir. *Tevbe*, gûnahtan Yüce Allah’a dönmektir. *Keşşâf* yazarının مخلص المعصية ينقص بالندامة و جناح الطاعة يوصل بالادامة (“Günahın pençesi pişmanlıkla kesilir; Allah’a itaatın, ibadetin kanadı devamla ulanmış olur.”)⁴¹⁷ sözü buna uygundur.

Otuzuncu Söz- لا لباس أجمل من السلامة

“Sağlık ve esenlikten daha güzel giyecek yoktur.” Burada esenlik, sahibini sıcak ve soğuktan korumada elbiseye benzetilmiştir. Kast edilen mana: Esenlik, Allah’ın nimetlerinden büyük bir nimettir; daima ona şükretmek gerekir (T 162b)

⁴¹⁷ Ali Nazimâ, age., s. 16.

ki, kulluk hakkı ödenmiş olsun. Esre ile *libâs*, bedende olan giyecektir. Sevb, bundan daha geniş manaya gelir. Çünkü sandıkta korunan giyeceğe “sevb” derler, “libâs” demezler. İkisi arasında umum ve mutlak husus olur. *Ecmel*, ahsen (daha güzel) manasına tafdil kipidir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki *نعمتان مغبونٌ فيهما كثيرٌ من النَّاسِ الصَّحَّةَ والفِرَاحَ* (“İki nimet vardır ki, insanların pek çoğu her ikisinde de aldanmışlardır: Sıhhat ve boş vakit!”) hadisi⁴¹⁸, bu manaya uygundur.

Otuz birinci Söz- لا داء أعيى من الجهل

“Cehaletten daha dermansız dert yoktur.” Fetha (üstün) ve medd (uzatma) ile *dâ*’ (H 100b) hastalıktır. Çokluk şekli edvâdır. (Araplar) kurtuluşu olmayan hastalık manasına “dâ’un ‘ayâ’un” derler. Bazı faziletli kişilerin

onun karanlıkları için kandil ve kederleri için kurtuluş yoktur.”) sözü buna uygundur.

Otuz ikinci Söz- لا مرض أضرني من قلة العقل (T 163a)

“Akıl kıtlığından daha ağır bir hastalık yoktur.” Çünkü bir kimsenin aklı az olunca, o şahıstan dürüst, isabetli fiiller ve doğru düzgün sözler çıkmaz, meydana gelmez; hatta ondan her çıkan ve görünen fiil ve söz eksiksiz ve kusursuz olmaz. Hastalık bir kimseyi zayıf düşürdüğünde, *اضناه المرض* derler. Fetha ile *akl*, kendisi sebebiyle *gaiplerin* vasıtalarla, duyularla hissedilen şeylerin de görmekle anlaşıldığı bir cevherdir. Çünkü *أول ما خلق الله العقل* (Allah’ın ilk yarattığı şey, akıldır)⁴¹⁹ hadisinden anlaşılan, aklın araz değil, cevher olduğudur. Çünkü araz, cevherden sonra yaratılmış olandır. Kelâm kitaplarından bazı itibarlı eserlerde *العقول متفاوتة بأصل الفطرة بالحديث خلافاً للمعتزلة لكونه مناط التكليف* (Akıllar yaratılışın aslında, hadisle bildirildiği üzere, Mutezile’nin görüşüne aykırı olarak farklıdır; mükellefiyetin merciidir) denilmiştir. (H 101a) Anılan hadis, *هَنْ ناقصات العقل والدين* (T 163b) (Onlar akıl ve dinde noksandır) hadisidir. Onun içindir ki, iki kadının şahitliği, bir tek erkeğin şahitliği derecesinde yapılmıştır.⁴²⁰ (Akılların birbirinden farklı olduğu konusunda) bir delil de şudur: Çocukların çoğunun aklı ve anlayışı vasıtasıyla ilimlerden çıkardığı bilgiyi, yaşça daha büyük olan adam çıkarmakta âciz kalır. Ama Mutezile mezhebine mensup olanlar, akılların yaratılış gereğince birbirinden farklı olduğunu inkâr edip “Dince mükelleflikte eşit seviyede olma, mükellefiyetin ilişip asılacağı yerde (akılda) aynı seviyede olmayı gerektirir” derler. Ehl-i Sünnet ve Cemaat, önceki hadisi ortaya koymakla cevap verip “Mükellefiyetin sağlıklı olması için akıl isminin denilmesi, yeterlidir” (Bir kimsenin dince mükellef sayılmasının doğruluğu için, yeterli derecede akıl sahibi olması gerekir.) derler.

Otuz üçüncü Söz- لسانك يقتضيك ما عودته

“Senin dilin, kendisine âdet ettiğin şeyi gerektirir.” Yani dilini sözün en güzeline ve iyiliğin en mükemmeline alıştır. Çünkü kötülüğe alıştırsan, her zaman dilin iradenin gerektirdiği gibi hareket etmeyip, belki (T 164a) âdetin gerektirdiği

⁴¹⁸ Kuzâ’î, age., s. 80.

⁴¹⁹ Aclunî, age., I/ 309.

⁴²⁰ Burada Bakara Suresi 282. ayetindeki şu ibareye işaret edilmektedir: “(...) Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile –biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). (...)”

üzere hareket edeceği için kötü konuşmaktan uzak olmazsın. *Mâ* mevsûledir. *'Avvedtehu* belirgin zamir *mâ'*ya aittir. “Âdet olarak yaptı” manasına “avvedehu” derler. (H 101b) Bazı faziletli kişilerin *كلمة الشر تكدر كاسك و تطير رأسك* (Kötü söz, kâseni bulandırır ve başına uğursuzluk getirir) cümlesi bu manaya uygundur.

المرء عدو ما جهل - Otuz dördüncü Söz

“İnsan, bilmediği şeye düşmandır.” Meselâ, günahkâr, facir kâfirler, İslâm'ın, Müslüman oluşun şerefini bilmediklerinden dolayı İslâm'a ve Müslümanlara düşmandırlar. Üstün ve vav'ın iki kere okunmasıyla *'adüvv*, sadîkın (dostun) zıddıdır. Çokluk biçimi “a'dâ” ve çokluğun çokluğu “e'âdî” gelir. *Mâ* mevsûledir. *Cehileh* cümlesi sıladır. Gizli olan zamir, *mâ'*ya aittir. Semi'a (duydu, işitti) bâbından *cehileh* (bilmedi) “alime”(bildi)nin zıddıdır.

رحم الله امرأ عرف قدره ولم يتعدَّ طوره - Otuz beşinci Söz

“Derecesini bilen ve haddini aşmayan kimseye yüce Allah (T 164b) rahmet etsin!” Meselâ, Allah rahmet etsin o kimseye ki, kendisinin balçıktan ve bayağı bir sudan yaratıldığını⁴²¹ bildi ve akranına kibirlenmedi ve yakınlarına büyülenmedi. Geçmiş zaman, dua yerinde olunca, dilek kipi kast edilir. Burada dilek kast edilmiştir. *Kadr*, değer, derece manasına gelir. Üstünle *tavr*, hadd (sınır, derece) manasındadır.

إعادة الإعتذار تذكيرٌ للذنب - Otuz altıncı Söz

“Günahdan özür dilemeyi tekrar etmek, günahı andırmaktır.” Yani bir günah işlediğin zaman, o günah için özür dilemeyi tekrar etme! Çünkü özrü tekrar etmek, suçu, günahı hatıra getirir, andırır. Maksat, günahkârı, suçluyu özür dilemeyi tekrar etmekten alıkoymaktır. *Îade* mübtedâ, *tezkîr* onun haberidir. *Tezkîr*, bizzat geçişli yapan kelimelerdendir. *Lâm*, işi kuvvetlendirmek içindir. Çünkü *masdar*, (T 165a) fiil gibi kuvvetli bir amil (iş yapan) değildir.

النصح بين المملأ تفضيح - Otuz yedinci Söz

“Topluluk arasında belirli bir kişiye öğüt vermek, onu rezil etmektir.” Fakat nasihat herkese hitaben olsa, vaaz gibi cemaat arasında olması gerekir. Ötre ile *nush*, nasihat etmedir. Cebel vezninde *mele'* topluluktur. *Tafzîh*, rezil, rüsvay etmektir. Mene'a babından kötülükleri açıp meydana çıkarmak manasına “fazaha” derler. Bazı nüshalarda “tefzîh” yerine “takrî” kelimesi geçmiştir. Kabalık edip azarlamak ve ayıplamaktır. Bazı faziletli kişilerin, *من نصح أخاه على ملاءٍ من الناس فقد هتك ستره و أفضى سوءته* (Kardeşine insan kalabalığı içinde nasihat eden kimse, onun perdesini yırtmış ve avret yerini açmıştır) sözü buna uygundur.

إذا تمَّ العقل نقص الكلام - Otuz sekizinci Söz

“Bir kişinin (T 165b) akli tamam olduğu zaman, sözü az olur veya o kimse sözünü azaltır.” *Naks*, lâzım (geçişsiz) ve müteaddî(geçişli)de kullanılır.⁴²² Burada

⁴²¹ Tercüme ve şerhin aslında geçen “...kendinün salsâldan ve mâ'-i mehînden halk olundugun bildi...” (...kendinin balçıktan ve bayağı bir sudan yaratıldığını bildi...) ibaresiyle insanın yaratılışını anlatan bazı *Kur'ân* ayetlerine işaret edildiği anlaşılmaktadır: Hicr 15/26, Rahmân 55/14, Secde, 32/8, Mürselât, 77/20.

⁴²² Bir nesne ile kullanılmayan fiile “lâzım” (geçişsiz), nesne ile kullanılan fiile ise “müteaddî” (geçişli) denir.

ikisine de isnadı mümkündür. (Bu Arapça söz) bazı nüshalarda إذا تم عقل المرء نقص الكلام (şeklinde) geçmiştir. Bu nüshanın da takdiri (ibarenin manasını tamamlamak için, bulunmayan kelimelerin zihnen ilâve edilmesi) diğer nüshalarda olan gibidir. *Keşşâf* yazarının ⁴²³ إذا لم تملك فضل لسانك ملكت الشيطان فضل عنانك (“Sözünün fazlasına sahip olmazsan, yani boşboğaz olur ve münasebetsiz lâf söylersen, yularının büyük kısmını şeytanın eline vermiş olursun...”) sözü , bazı faziletli insanların إذا تم عقل المرء إذا كان مكثراً (Kişinin akli tam olduğunda sözü az olur. Bir kimse gevezeyse, onun ahmaklığına hükmet!..) sözü ve bazı büyüklerin إذا المرء إذا تم عقله لم يتكلم إلا بقدر الحاجة ولا يحوم حول الهديان و اللجاجة

الشفيح جناح الطالب - Otuz dokuzuncu Söz

“Suçların affı için yardım eden kimse, istekli olan kimseye kanat derecesindedir.” Burada, istediği şeye talip olan kimse, şefaati eden vasıtasıyla (T 166a) isteğine ulaştığı için, şefaati kanada, isteyen ise kuşa benzetilmiştir. (H 103a) *Şefi*, ekleme, katma manasındaki şefe‘adan alınmıştır. Şefaati edene “şefi” adının verilmesi, şefaati vasıtasıyla isyan edeni (günah veya suç işleyen) itaat edene kattığı içindir. İki üstünle *cenâh*, kuşun kanadıdır. Çokluk şekli, ecniha gelir. *Kur’ân-ı Kerîm*deki ⁴²⁴ مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا (“Kim güzel bir –işte-aracılık ederse, ona o işin sevabından bir pay vardır.”) ayeti, bu manaya uygundur.

Kıyamet gününde iyilerin günahkârlar hakkındaki şefaati, Mutezile mezhebine mensup olanların tersine, sabittir. Ama dünyada (suçlu veya günahkârın affedilmesi için vesile olmaya) izin verildiği, üzerinde ittifak edilmiştir. Şefaati eden, birinin bağışlanması için yardım eden kimseye, sevap verilmiş olur. Ancak İslâm dininin hükümleri konusunda şefaati edene uhrevî mükâfat verilmiş olmaz. Meselâ, hâkime “Böyle hükmet, şöyle hükmet!” demek gibi hükümlerde şefaati etmenin caiz olmadığı, doğrulanmıştır. *Keşşâf* yazarının *شيان شينان في الاسلام*

⁴²⁵ الرشوة والشفاعة في الاحكام (“İslâm’da iki şey ayıptır: Biri, hâkimlere rüşvet aybı, diğeri İlâhî hükümlere göre hüküm vermeye karşı şefaati aybı...”) (sözü buna uygundur).

(T 166b) Ehl-i Sünnet’in Kıyamet gününde şefaate izin verileceğine delilleri, Hz. Peygamber’den rivayet edilen شفاعتي لأهل الكباير من أمتي (Şefaati, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir) hadisi ve ayrıca أسعد الناس بشفاعتي يوم القيامة من قال لا إله إلا الله خالصاً من قلبه و نفسه (“İnsanların Kıyamet gününde şefaatiyle en bahtiyar olanları, içten ve gönülden ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ diyendir”) hadisidir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki (H 103b) من كذب الشفاعة لم ينلها يوم القيمة (Şefaati inkâr eden kimse, kıyamet günü ona nâil olamaz)⁴²⁶ hadisi, Mutezile mezhebine mensup olanların görüşünü reddeder.

نفاق المرء ذلّة - Kırkinci Söz

“Adamın münafıklığı, Allah katında ve insanlar yanında alçaklığına sebeptir.” Kitâb vezninde *nifâk*, münafığın fiilidir. Hemze vezninde nefka(t)dan alınmıştır. Nefka, tarla faresinin iki odacığından biridir; (fare) onu gizler, ondan başkasını gösterir. Adlandırmanın sebebi, (münafığın) inkârı gizlemesi ve

⁴²³ Ali Nazîmâ, age., s. 21.

⁴²⁴ *Kur’an*, Nisâ, 4/85.

⁴²⁵ Ali Nazîmâ, age., s. 27-28.

⁴²⁶ *Kuzâ’i*, age., s. 98.

Müslümanlığı göstermesidir. Ötre ve lâm’ın iki kere okunmasıyla züll, esre ile zillet, alçaklık manasına gelir. Bazı faziletli kişilerin (T 167a) المنافق يكون ذليلاً عند الخالق و حقيراً عند الخلاق (“Münafık, Yaratan katında alçak ve yaratılanlar yanında değersizdir”) sözü, bu manayı doğrulayıcıdır.

Kırk birinci Söz- نعمة الجاهل كروضة في مزبلة

“Cahil için meydana gelen nimet, güzellik ve kalıcılıktan mahrum olma konusunda davar tersinin bulunduğu yerde biten yeşillik gibidir.” Üstünle *ravza*, aslında çayır ve çimenli, sulu yere derler. Çokluk şekli, esre ile “riyâz” gelir. Onun içindir ki روضة ماء نهرها سلسال (H 104a) davar tersidir. Üstünle *mezbele*, bâ’nın ötreli okunması da mümkündür, gübrenin atıldığı ve bulunduğu yerdir. Hz. Ali’nin, başka bir yerdeki رضيعنا قسمة الجبار (Cebbâr –zorlu- olan Allah’ın bize verdiği kismete razı olduk; bize ilim, düşmanlarımıza mal verdi. Mal, kısa zamanda yok olur; ilim ise kalıcıdır, yok olmaz)⁴²⁷ sözü, bu manayı destekleyip doğrular.

Kırk ikinci Söz- الجزع أتعب من الصبر

“Belâların (T 167b) meydana gelmesi ve musibetlerin inmesi sırasında ağlayıp sızlanmak, sabretmekten daha zordur.” Çünkü sabır, Allah’ın rızasına yakındır. Ama ağlayıp sızlanmak, kendisinde zahmet olmasından başka, Allah nezdinde sevilmemiş ve insanlar yanında geri çevrilmiştir. Bazı faziletli insanların الجزع من الصبر أتعب والقلق من السكون أصعب (“Sabırsızlıkla sızlanmak sabırdan daha yorucu, iç sıkıntısı sükûndan daha zordur”) sözü, bu manaya uygundur.

Kırk üçüncü Söz- المسؤول حرٌّ حتى يعد

“Kendisinden bir şey dilenmiş olan, söz verinceye kadar kayıtlardan bir kayıtla bağlı olmakta hür gibidir.” Ama söz verdikten sonra, (onu yerine getirmesi) üzerine ödenmesi gerekli borç gibi lüzumlu olduğundan dolayı vaadde bulunduğu kimse için köle konumunda olur. Yani söz vermeden önce (H 104b) bir şey istenen kimse, dileylene vermede, esirgemedde, hızlandırmada ve ağır davranmada serbesttir. Ama söz verdikten sonra yapıp yapmamada serbestlik doğru olmaz; وعد و أوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ⁴²⁸ (“Değerli kişinin söz vermesi borçtur; sözünden dönmesi ayıptır” esası) gereğince (T 168a) vaadinde durmak lüzumlu olup onu yerine getirmeye kadar dileyen kimsenin kölesi gibi olur. Yüce Allah’ın⁴²⁹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا عَاهَدْتُمْ اللَّهَ فَاذْكُرُوا عَهْدَ اللَّهِ إِنَّكُمْ لَفِي ذَلِكُمْ لَعَايِنٌ ﴿١٠٠﴾ (“Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin”) sözü ve ayrıca Keşşâf yazarının⁴²⁹ حَبِّذَا لَوَادِقَ إِذَا رَعَدَ وَ الصَّادِقَ إِذَا وَعَدَ (“Yağmurlu bulut gürlediğinde ve doğru sözlü adam vaad ettiğinde ne güzeldir!”) sözü, bu manaya uygundur.

Kırk dördüncü Söz- شرُّ الأعداء أخفاهم مكيدةً

“Düşmanların çok zararlı ve şerlisi, hilesini çok gizleyendir.” Çünkü görünen, belli olan düşmandan sakınmak mümkün; ama bundan kaçınmak asla mümkün değildir. Bazı faziletli kişilerin أكبر الأعداء من يستتر مكانه شره و غوائل غدره و

⁴²⁷ *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, terc. Nevzat H. Yanık, İstanbul 2014, s. 170-172.

⁴²⁸ *Kur’ân*, Nahl, 19/91.

⁴²⁹ Ali Nazîmâ, age., s. 7.

حباثل مكره (“Düşmanların en büyüğü, kötülüğünün hilelerini, zulmünün musibetlerini ve oyununun tuzaklarını gizleyenidir.”) sözü, bu manaya uygundur.

Kırk beşinci Söz- من طلب ما لا يعنيه فاته ما يعنيه

“Kendisi için mühim olmayan, yani kendisini üzmeyen şeyi isteyen kimse, mühim olan şeyi, (H 105a, T 168b) yani kaybedilmesi kendisine keder, tasa veren şeyi kaçıır...” Maksat, insanı dinine ve dünyasına lâzım olan nesneyi istemeye teşvik etmek ve lâzım olmayan, faydasız şeyle uğraşmayı önlemektir. “Çok ehemmiyet verdi” manasına عناه الأمر derler. “Hemmehü, ehemme hü” hazinehu (onu üzdü, kederlendirdi) manasına gelir. Bu takdirde “*mâ lâ-ya’nih*”, onu üzmeyen manasına gelir. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki ما لا يعنيه من حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه (“Mâlâyânîyi terk etmek, kişinin müslümanlığının güzelliğindedir.”)⁴³⁰ hadisi, bunu destekleyip doğrular ve bazı faziletli kişilerin من طلب ما لا يعنيه وحاول ما لا يعنيه فاته ما لا يعنيه sözü buna uygundur.

Kırk altıncı Söz- السامع للغيبة أحد المغتابين

“Bir mümin gıybet edilip hakkında manasız ve boş sözler söylendiğini (T 169a) başkası işitip söyleyeni engellemese veya o oturlan yerden gitmese, söyleyenle dinleyen dünyada kınanmayı, ahirette azap ve cezayı hak etmede beraber olurlar.”

Yani işitenle söyleyen gıybette ortak olup eziyet ve cezada (H 105b) ikisi bir olur. Kesr ile *gıybet*, hazırda bulunmayan kimsenin arkasından, duyduğunda incineceği, gerçeğe uygun bir söz söylemektir. Çünkü gerçeğe uygun olmayıp yalan olursa, ona “iftira” derler. Gayın harfiyle “gâbe” (gıybet etti), ayın harfiyle “âbe” (ayıpladı) manasına gelir. Onun içindir ki, kocasının kabahatini yüzüne vurarak onu utandıran ve ayıplayan kadına da “امراة مغية” derler. *Şihâbü’l-ahbâr*’daki لا تغتابوا المسلمين ولا تتبعوا عوراتهم (Müslümanları arkasından çekıştirmeyiniz, onların ayıp ve kusurlarının peşine düşmeyiniz)⁴³¹ hadisi ve (T 169b) bazı faziletli kişilerin السامع للغيبة شريك للمغتاب فيما يستحقه من نكال العاجلة و وبال الأجلة (Gıybeti dinleyen, acil ceza ve gelecek vebali hak etmede gıybet edenle ortak) sözü, bu manaya uygundur.

Kırk yedinci Söz- الذل مع الطمع

“Dünyada alçaklık, açgözlülükle birlikte dir.” Bazı faziletli kişilerin قد ذل من فصاحة سحبان و خط ابن مقلّة و حكمة لقمان و زهد ابن أدهم إذا ائتمعت في المرء والمرء طامع و إن كان حرّاً لا يساوى بدرهم (Sahban’ın düzgün konuşması, İbn Mukle’nin güzel yazısı, Lokman’ın hikmeti, İbn Edhem’in zahidliği bir kişide toplandığında, o kimse aç gözlüyse, hür olsa bile bir dirhem etmez!..) sözü, bu manaya uygundur. (H 106a) Kadı Ebu’l-hattâb bu söze benzer sözünde

قسامة جمشيد و ملكة قيصر و ثروة

قارون و نجدة رستم إذا ائتمعت في المرء والمرء جاهل و إن كان حرّاً لا يساوى بدرهم (“Cemşid’in paylaşırması, kayserin ülkesi –hükümlerliği-, Karun’un serveti, Rüstem’in kahramanlığı bir kişide toplandığı zaman, o kimse cahilse, hür olsa bile bir dirhem etmez!”) dedi.

⁴³⁰ Kuzâ’i, age., s. 62.

⁴³¹ Kuzâ’i, age., s. 181.

Kırk sekizinci Söz- الرَّاحَة مع اليأس

“Dünyada rahat, insanların mallarından ümidini (beklentiyi) kesmekleedir.” (T 170a) *Şihâbü’l-ahbâr*’da الغنى اليأس مما في أيدي الناس (“Zenginlik, başkasının elindekinden umut kesmedir.”) hadisi⁴³² ve bazı faziletli insanların من تعلق بأذيال

اليأس و قطع رجاءه من أموال الناس عاش في دعة لا يشوبها نصب و في راحة لا ينوبها تعب (Ümitsizlik eteklerine yapışan ve insanların mallarından ümidini –beklentisini- kesen kimse, zahmetin karışmayacağı rahat bir hayat sürer ve yorgunluğun yetişmeyeceği bir huzur içinde olur) sözü, bu manayı kuvvetlendirip doğrular. Kelâm ilmine dair kitaplarda الامن واليأس كفر (Eminlik ve ümit kesmek küfürdür) dedikleri, inanılan esaslarla alâkalı hükümler hakkındadır. Burada “ye’s” (ümitsizlik) kelimesiyle kast edilen, insanların mallarını hırsla istemeği kesmektir. Ümitsizlik yerine göre reddedilmiş ve makbul olur.

Kırk dokuzuncu Söz- الحرمان مع الحرص

“Mahrumluk, aç gözlülükle beraberdir.” Yani şiddetli istek ve açgözlülük, mahrumiyete sebeptir. Bazı faziletli kişilerin كل حريص محروم و كل طماع مذموم (Her hırslı mahrumdur ve her çok tamah eden ayıplanmıştır) (H 106b) sözü, bu manaya uygundur. Bu söz, dünyaya ait işler hakkında söylenmiştir. Ancak ahiret işleri, güzel ameller ve onların karşılığı konusunda hırs, makbuldür; mahrumiyet sebebi (T 170b) değildir.

Ellinci Söz- من كثر مزاحه لم يخل من حقدٍ عليه أو استخفافٍ به

“Mizahı çok olan kimse, başkasının kin gütmesinden veya hafife almasından hâli olmaz (boş kalmaz).” Esre ile *mizâh*, şaka ve latifedir. Esre ile *hıkd*, kin gütmek, düşmanlık etmektir. *İstihfâf*, bir şeyi hafif görüp ona küçümseyerek bakmaktır. *Ev* kelimesi, boşluğa engeldir. Maksat, insanı oturulup konuşulan yerlerde (aşırı ve uygunsuz) şaka ve latife etmekten geri durdurmak ve alıkoymaktır. Bazı faziletli kişilerin, من تعود المزاح حقد عليه الأكاير واستخفت به الأصاعر (Şakayı âdet eden kimse, büyüklerin kinine uğrar ve küçükler tarafından hor görülür) sözü, bu manaya uygundur.

Elli birinci Söz- عبد الشهوة أدل من عبد الرق

“Şehvetin kölesi, parayla satın alınmış köleden daha hordur.” Çünkü parayla satın alınan köleyi, efendisi bazen ağırılar; ona ikramda bulunur ama şehvetin kölesi, (T 171a) insanların gözünde daima alçak ve hakir, Âdemoğullarının kalplerinde hor ve küçük (H 107a) görülür. *Abd* (köle), hürün zıddıdır; mükâtib (serbest bırakılması efendisi tarafından bir miktar malın kazanılıp getirilmesine veya belli bir müddet efendisine hizmet etmesine şart konularak belirlenen köle veya cariyeye) ve müdebberi (efendisi, kendi ölümünü serbest bırakılmasına şart göstermiş olan köleyi) içine alır. *Rıkk* ise, bunun zıttıdır. İkisi arasında mutlak umumîlik ve hususîlik vardır. Üstünle *şehvet*, malûmdur. *Ezell*, zillet’ten tafdil sigasıdır (karşılaştırma ve tercih belirten sıfatın kipidir).

Elli ikinci Söz- الحاسد مغتاط على من لا ذنب له

“Çok kıskanç olan kimse, günahı olmayan kimseye kin güder ve öfkelenir.” Kıskanan, kıskanılan şahsa kızmaz, ancak Yüce Allah’ın ona verdiği

⁴³² Kuzâ’î, age., s. 63.

nimet sebebiyle öfkelenir. *Muğtâz*, iftiâl babından ism-i fâildir. İ‘lâli, sarf kitaplarında açıklanmıştır. Bazı sözlük yazarlarına göre gayz ve gazab, aynı manadadır. Fakat âlimlerin çoğuna göre ikisi arasında mutlak umumîlik ve hususîlik vardır. Her gayz, aksi olmaksızın gazaptır. Çünkü bunlara göre gayz, (T 171b) daha şiddetli veya en şiddetli gazaptır. Onun içindir ki *Kur’ân-ı Kerîm*’de ⁴³³والكاظمين الغيظ...“...öfkelerini yutarlar...” buyurulmuştur. Gâz kelimesinin kendisi, geçişli yapan fiillerdendir. غاظ يغیظه فاغتاظ denilir. Burada ‘alâ ile geçişli hâle konması, işi kuvvetlendirmek içindir veya alıntıya hamledilmiştir.

Elli üçüncü Söz- (H 107b) كفى بالطفر شفيعاً للمذنب

“Günahkâr için şefaathçi olmakta zafer yeter.” Yani düşmanına karşı başarılı olduğun zamanda, onun suçunu affetmek için başka aracı gerekli değildir. Muhakkak ki senin zaferin ona şefaathçi olmakta yeterlidir; (o kabahatli şahsın) suçunu affetmelisin. Bazı faziletli kişilerin معذرتة للمذنب فاقتل إذا ظفرت للمذنب فاقبل معذرتة (Günahkâr veya suçluya galip geldiğinde onun mazeretini kabul et!) sözü bu manaya uygundur. Kast edilen, düşmana galip gelince, suçu bağışlamaya teşvik etmektir.

Elli dördüncü Söz- (T 172a) رب ساع فيما يضره

“Çok çalışan vardır ki, kendi kendisine zarar veren şeye çalışır.” *Rubbe* kelimesi, çoğaltmak içindir. *Sâ’in*, kâzin gibidir. Burada *sa’y*, iş manasınadır. أنا رب إنسان يسعى في أمر يضرّ ربّي في حاجتك (Nice insan kendisine zarar veren bir işe çalışır...) sözü bu manaya uygundur.

Elli beşinci Söz- لا تتكل على المنى فإتها بضايح التوكى

“Arzu edip nefsin hevasına ait istekler üzerine dayanıp güvenme! Çünkü o nefsin hevasıyla alâkalı istekler, ahmakların sermayesidir.” İttikâl, iftiâl babından masdardır. *Lâ tettekil* (dayanma, güvenme!), menfi emir kipinin ikinci şahsıdır. Ona güvendiğin (H 108a) zaman اتكلت على فلان derler. *Münâ*, münye’nin çokluk şeklidir. Ötre ile münye, istenen, arzu edilen şey manasınadır. *Bedâyi’*, bidâ‘at’ın çokluk şeklidir. Esre ile bidâ‘a, sermaye ve meta manasına gelir. Ötre ve üstünle “nevk”, ahmaklık demektir. (T 172b) Maksat, insanı nefsin isteklerine uymaktan durdurmak ve (benliğinin uygunsuz arzularına tabi olmasını) yasaklamaktır. Sekrâ vezninde *nevkâ* envek’in çokluk biçimidir. Envek, ahmak, akılsız manasınadır. Bazı fazilet sahiplerinin واعلم أنّ الاعتماد على الهوى و الإتكال على المنى من شيم الحلقى و خصال النوكى

(Bil ki, hevaya güvenmek ve arzulara dayanmak, ahmakların ahlâkı ve akılsızların huylarındandır) sözü buna uygundur.

Elli altıncı Söz- اليأس حرٌّ و الرجاء عبْدٌ

“Ümitsizlik hürdür ve ümit köle gibidir.” (Benzetme edatları giderilmekle) abartmaya yormayı bildirir. Yani bir kimse insanlardan ümidini kesse, o kimse hizmet kulluğundan ve itaat bağından çıkar. Ve her kim ki halktan ümit (beklenti) içinde olsa, o kimse hizmet köleliği ve boyun eğme kaydında kalıcı olur. Bu sebeptendir ki ilki (beklentiyi kesmiş) hür olana, ikincisi (insanlardan bir şeyler uman kimse) köleye benzetilmiştir. *Ye’s* (ümitsizlik) *recâ*(umma)nın, *hür abd’in* (kul- kölenin) (T 173a) zıddıdır.

⁴³³ *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/134.

Elli yedinci Söz- ظنّ العاقل كهانةً

“Akıllı olan kimsenin bir şeyi zannetmesi kehanettir.” (H 108b) Yani az olur ki, akıllı kişinin çabuk anlayışı sebebiyle zannı doğru çıkar; kâhinin kehaneti sebebiyle hükmünün doğru olduğu gibi... “Gayba hükmetti” manasında birinci, ikinci ve üçüncü baptan ظنّ له كهانةً derler. Onun için gayptan haber veren şahsa “kâhin” derler.

Elli sekizinci Söz- من نظر اعتبر

“Her kim bir şeye sağlıklı bakışla bakarsa, o kimse sıhhatli nazarla baktığı şeyden ibret alır.” (T 173b) Bazı faziletli kişilerin, من لظ و اختبر ائعظ و اعتبر (Dikkatle bakıp düşünen ve sınavan kimse, öğüt dinler ve ibret alır) sözü bu manaya uygundur. Kast edilen şudur: (İnsan) dünya hâlleri ve ahiret işlerine sağlıklı bakış ve güçlü, iyice düşünmeyle bakınca, ⁴³⁴ فَأَعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (“Ey basiret sahipleri, ibret alın!” emrinin) manasıyla amel edici olup ibret almış ve nasihat dinlemiş olur...

Elli dokuzuncu Söz- العداوة شغلٌ بلا نفع

“Düşmanlık, faydasız bir uğraşmadır.” Yani düşmanlık, sahibini dünya ve ahiret işlerinde daha iyi ve daha uygun olandan alıkoyar. Düşmanlık, dostluğun zıddıdır. Ötre ve iki ötreyle “şuğl, şuğul” (iş, meşgale)”, ferâğ’ın (hiç bir şeyle meşgul olmayıp dinlenmenin) zıddıdır. (H 109a)

Altmışınca Söz- القلب إذا أكره عمى

“Kalp bir şeyi bilmeğe zorlanıp haddinden fazla zahmete tutulsa, kalp gözü kör olur.” Çünkü o şeyi elde etme veya öğrenmede çok fazla yorgunluk ve usanç meydana gelmesi sebebiyle o kimse bildiğini bilmez ve anladığını anlamaz olur. Onun için Hz. Ali (Allah onun yüzünü mükerrerem kılsın) (T 174a) başka bir yerde كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ (İnsanlara akılları derecesinde söz söyleyin!) buyurmuştur. Sözü takdiri (ibarenin manasını tamamlamak için bulunmayan kelimeleri zihnen ilâve etmek), القلب إذا أكره على تحصيل علم عمى (Kalp, ilim tahsiline zorlandığı zaman körelir) demektir. *Kalb*, bazı sözlük yazarlarına göre fu’âd’la aynı manadadır. Bazılarına göre fu’âddan daha hususidir. Üstünle ve ötreyle kerh, kürh, sözlük gereğince zahmet, meşakkat manasınadır. *İkrâh*, bundan kalbe zahmet vermektir. Burada bu mana kast edilmiş; ıstılah (terim) manası kast edilmemiştir. Radiye babından “Görme duyusu gitti” (kör oldu) manasına “‘amiye ‘amyen” derler. Zihâb (yürüyüp gitmek), basiret manasına da gelir. Burada kast edilen ikinci manadır.

Altmış birinci Söz- لا حياة لحريص

“Hırslı olan kimsenin hayâsı yoktur.” Üstün ve medd (uzatma, çekme) ile hayâ, utanmaktır. *Harîs*, çok fazla (H 109b) açgözlü olan kimsedir. Bazı faziletli kişilerin من استولى عليه الحرص ذهبت عن عينه الماء و عن وجهه الحياء (Kimi hırs kaplarsa, onun gözünden su ve yüzünden hayâ gider) (T 174b) sözü ve bazı büyüklerin صلاح الدين في الورع و فساده في الطمع (Dinin iyiliği, düzelmesi takvada, bozulması açgözlülüktedir)⁴³⁵ sözü, bu manaya uygundur.

⁴³⁴ Kur’ân, Haşr, 59/2.

⁴³⁵ Bu cümle de Hz. Ali’ye ait üç yüze yakın güzel sözü elifba harfleri sırasınca ihtiva eden *Nesrü’-leâli*’deki vezizelerden biridir.

Altmış ikinci Söz- من لانت أسافله صلبت أعاليه

“Bir kimsenin eli altında bulunanlar zayıf olup sıkıntı zamanında ona yardım etmeye güç yetirmese, üstünde olan kimseler ona sertlik gösterip zarar ulaştırırlar.” Kesr ile *lîn* ve *lînet*, huşûnetin (kabalık ve sertliğin) zıddıdır. *Lânet*, bundan geçmiş zamanın dişî teklik şeklidir. *Esâfil* (çok alçak ve bayağı olanlar) esfelin çokluk şeklidir. Esfel (en aşağı), a‘lânın (en yükseğin) zıddıdır. Yani esfel (en aşağı) kelimesiyle kast edilen, bir kimsenin eli altında bulunan adamlardır. Sert ve şiddetli olduğu zaman, kereme ve semi‘a babından “salûbe salâbeten” derler. E‘âlî (pek yüksek olanlar, şeref sahibi büyük kişiler), a‘lânın çokluk biçimidir. İki yerde belirgin zamir, *men* kelimesine dönüktür. Bazı büyüklerin *من لم ينصره الصغار* (“Küçüklerin yardım etmediği kimseyi, büyükler ezer”) sözü bu manaya uygundur. (T 175a)

Altmış üçüncü Söz- من أوتى فى عجانه قل حياؤه و بذؤ لسانه

“İnsandan her puşt ve pis olan kimse, terbiyesiz, hayâsı az ve dili saçma sapan söz söyleyici olur.” Sözün manası, apış arasına verilen kimsenin utanması az ve dili çok kötü, ahlâka aykırı lâf edici olur. Esre ile ‘icân, makatla (erkek veya kadınların) önü arasındır. Apış arasına vermek, çirkin işin (livatanın) üstü kapalı bir şekilde anlatılmasıdır. Bu mana içindir ki, muhannese, (korkak, alçak ve namerde) “acîn” derler. Bir kimse saçma sapan konuştuğunda ve ahlâka, adaba aykırı, müstehcen sözler söylediğinde, *فلان بذى اللسان* derler. Lügat kitaplarında *مثلثة يقال بدأ* (مثلثة يقال بدأ إذا تكلم الهذيان كثيراً)

Altmış dördüncü Söz- الأدب صورة العقل

“Edepli olmak, aklın alâmetidir.” Yani aklın eseridir. İki üstünle *edeb*, sükûnla edebden alınmıştır. Edeb, yemeğe davet manasındadır. (T 175b) Burada edepten kast edilen, övülmüş huylar ve nefsin iyiliğidir. İsimlendirmenin sebebi, sanki, edep sahibini iyiliğe ve yemeğe davet eder. “Aslahtühü” manasına “eddebtühü” derler. Farsça bilenlerden bazı büyüklerin *ادب تاجست از نور الهى بنه بر* (Edep Allah’ın nurundan bir taçtır... O tacı giy; istediğin yere git -o tacı giydiğinde kimseden korkma-!..) ⁴³⁶ (H 110b) sözü ve Arapça bilenlerden bazı faziletli kişilerin

“Ulaşanlar ancak *ما وصل من وصل إلا بالحرمة* وما سقط من سقط إلا بترك الحرمة saygıyla ulaşmışlar; hedefe ulaşamayanlar da ancak saygıyı terk etmekle ulaşamamışlardır...” sözü, bu manadadır.

Ve itibarlı kitaplarda sağlıklı bir rivayetle rivayet edilmiştir ki, Hârûn Reşid, oğlunu Asmaî’ye öğretim ve terbiye için teslim ettikten sonra bir gün abdest alma esnasında Asmaî’nin ayağını yıkayıp halife oğlunu su dökerken görünce, Asmaî’yi tersleyerek *أما بعثته إليك لتعلمه و تؤدبه فلم ذا لم تأمره بأن يصب الماء بإحدى*

يديه ويغسل بالآخرى رجلك (“Ben oğlumu sana hem bilgi öğretmen, hem de terbiye etmen için gönderdim... Neden bir eliyle suyu döküp diğer eliyle ayağımı yıkamasını ona emretmedin?!”) dedi. (T 176a) O hâlde, akıl sahibi olanlar katında edepten makbûl şey yoktur. Onun içindir ki Hârûn Reşid, zamanın halifesi iken,

⁴³⁶ Bu Farsça beyit, bir şairimiz tarafından Türkçeye şöyle tercüme edilmiştir: “Edeb bir tâcdur nûr-ı Hudâ’dan/ Giy ol tacı emîn ol her belâdan” (Mustafa bin Şücâ’, *Tercüme-i Nesrî’l-leâlî*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer’iyye nr. 629, vr. 52a).

oğlunun, hocasına bu derece hizmetiyle kanaat etmeyip edebinin fazla olmasını isteyerek bu sözü buyurdular.

Altmış beşinci söz- السَّعِيدُ مِنْ وَعْظِ بَغِيرِهِ

“Bahtiyar, başkasının öğüdünü dinleyen ve nasihatını kabul eden kimsedir.” Üstünle *va’z*, nasihattir. Bazı faziletli kişilerin *من وَعْظِ بَغِيرِهِ كَانِ سَعِيداً وَ عَنْ* (‘‘Başkasından öğüt alıp kabul eden bahtiyar ve bedbahtlık durağından uzak olur.’’) (H 111a) sözü bu manaya gelir.

Altmış altıncı söz- الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ

“Hikmet müminin yitiğidir; onu ister.” Esre ile hikmet, adalet, ilim ve hilm (huy yumuşaklığı) manasındır. *Dâlle*, (T 176b) aslında hayvanlardan sahibinin evini bilmeyip yabana giden davardır. Erkek ve dişisi beraberdir. Burada tecrid edilip mutlak yitik kast edilmiştir. Bazı faziletli kişilerin *المؤمن يطلب الحكمة كما يطلب المؤمن الضالة صاحبها و الحسناء خاطبها* (‘‘Mümin hikmeti, yitiğini sahibinin ve güzeli nişanlısının istediği gibi ister’’) sözü, bu manaya uygundur.

Altmış yedinci söz- الشَّرُّ جَامِعٌ لِمَسَاوِي الْعُيُوبِ

“Kötülük, kabahatlerin fenalıklarını toplayıcıdır.” Yani halk, insanlarla geçimi kötü olan kimsenin kusurlarını araştırıp ve inceleyip fenalıklarıyla uğraşır. Üstün ve şeddeleme ile *şerr*, hayrın zıddıdır. *Mesâvî*, sû’un (kötülüğün) çokluk şeklidir. Kaide dışı olarak ‘‘mehâsin’’ (güzellikler), hasene’nin çokluk biçimi olduğu gibi, *uyûb*, ayb’ın çokluk şeklidir. ‘‘Ayb’’ (kusur, leke), herkesçe bilinmiş (bir kelime)dir. Bazı faziletli kişilerin,

الشَّرُّ يَظْهَرُ مَخَازِي الْقُلُوبِ وَ يَجْمَعُ مَسَاوِي الْعُيُوبِ (‘‘Kötülük, kalplerin rezalet sebebi olan huylarını gösterir ve ayıpların fenalıklarını toplar’’) sözü, bu manaya uygundur. (T 177a)

Altmış sekizinci söz: (H 111b) كَثْرَةُ الْوَفَاقِ نِفَاقٌ وَ كَثْرَةُ الْخِلَافِ شِقَاقٌ

“Her konuda uygunluk göstermek, ‘peki’ demek, nifaka, her işte muhalefet etmek anlaşmazlık ve bozuşmaya sebeptir.” O hâlde, müminin kardeşleriyle muamelede orta derece üzere olması, itidal çemberinin dışına çıkmaması gerekir. Esre ile *vişâk*, muvafakat (uygunluk, uzlaşma) ve *nifâk*, münafıklık, ikiyüzlülüktür. Esre ile *hilâf*, muhalefet, anlaşmazlık ve düşmanlık etmektir. Bazı faziletli kişilerin,

إِلَى الْمِرَاءَةِ وَ الْمَنَافَقَةِ وَ الْمَبَالِغَةِ فِي الْخِلَافِ تَوَدَّى الْمَبَالِغَةَ فِي الْوَفَاقِ تَوَدَّى

إِلَى الْمَعَادَاةِ وَ الْمَفَارِقَةِ

(‘‘Uygunluk ve uzlaşmayı çok aşırıya vardırarak, ikiyüzlülük ve münafıklığa, muhalefette fazla ileri gitmek düşmanlık ve ayrılığa sebep olur’’) sözü, bu manaya uygundur.

Altmış dokuzuncu söz- رَبِّ أَمَلٍ خَائِبٌ

“Çok ümit eden vardır ki ihtiyaçtan kurtulmaz...” *Rubbe* kelimesi, çoğaltmak içindir. İki üstünle *emel*, (T 177b) ümit ve umma, dileme manasındır. Tamlama, yazılı olmayıp sözün gelişinden anlaşılır. ‘‘Rubbe emelin’’ (Nice ümit), bulunmayan söz zihnen ilâve edildiğinde, ümit sahibi demektir. ‘‘Mahrum oldu, istediğine ulaşamadı’’ manasına ikinci baptan *خَابَ يَخِيبُ خَيْبَةً* derler. ‘‘Hâ’ib’’, fail kipidir. Maksat, mümini her işte başkasına güvenmekten men etmek ve Yüce Allah’a yönelmeye teşvik etmek, isteklendirmektir. Bazı faziletli kişilerin *رَبِّ أَمَلٍ*

خاب أمله و ربّ عاملٍ ضاع عمله
 (“Ümit edenlerin birçoğu umduğunu bulamamış;
 çalışanların birçoğu da başaramamıştır...”) sözü, bu manaya uygundur.

Yetmişinci Söz- ربّ رجاءٍ يؤدي إلى الحرمان

“Çok ümit (H 112a) vardır ki mahrumiyete sebep olur.” Maksat, mümin olan kimseyi her işte çok ümit etmeyip işlerini varlığı (aklen) zorunlu Allah’la havale etmeye (T 178a) teşviktir. Bazı faziletli kişilerin ليس كلّ من رجا شيئاً ملك

ناصية و أدرك قاصية فربّ رجاءٍ ماله حرمانٌ و ربّ زيادةٍ عاقبتها نقصانٌ
 (“Her bir şeyi umanın ona sahip olması mümkün değildir. ... Nice ümit vardır ki, sonu mahrumiyet, nice fazla olan vardır ki, akıbeti noksandır...”) sözü bu manadadır.

Yetmiş birinci Söz- ربّ ارباحٍ تؤدي إلى الخسران

“Çok kazançlar vardır ki zarar ulaştırır. “Rubbe” kelimesi, çoğaltmak içindir. *Erbâh*, ribhin çokluk şeklidir. Esre ile “ribh” (daha önce) geçmişti. Ötre ile *husrân*, zarar demektir. Bazı faziletli kişilerin ربّ رباحٍ هو خاسرٌ و عن كلّ مدارع المنافع
 (“Nice kazanan vardır ki zarardadır ve menfaat örtülerinden soyunup çıplak kalır”) sözü bu manadadır.

Yetmiş ikinci Söz- ربّ طمعٍ كاذبٍ

“Çok açgözlülük var ki, yalancıdır.” Açgözlülüğü yalan söylemekle vasıflandırmak, mecazdır. Çünkü doğruluk ve yalan, hükümlerle alâkalıdır. Bir hüküm gerçeğe uygun olursa doğru, olmazsa yalandır. Maksat, çok açgözlülük ve aşırı istekten alıkoymaktır. Çünkü insana (T 178b) iyilik ve kötülükten ulaşan şey, Yüce Allah’ın takdiri ve kazası (ezelde hükmettiği şeylerin meydana gelmesi) iledir; (H 112b) aç gözlülük ve aşırı istek, (o iyilik yahut nimetlerin elde edilmesi hususunda) faydalı değildir.

Yetmiş üçüncü Söz- البغي سائقٌ إلى الحين

“Zulmedip haddi aşmak sahibini istidrac (derece derece ilerleme, kötülük işleyenin aldatici başarısı) yoluyla ecele sürükler.” Ondan sonra helâke düşürür. *Bağy* (azgınlık) kelimesinin anlatılması geçmişti. *Sâ’ik*, “sevk”ten ism-i fâ’ildir. Üstünle “sevk” kelimesinin manası malûmdur. *Hîn*, ecel manasına vaktin sonudur. Bazı faziletli kişilerin البغي ذميمةٌ ومرتعته وخيمٌ يسوق صاحبه إلى النصب والعناء لا بل يقوده إلى
 (Azgınlık, kötü bir davranıştır. Onun otağı vahimdir. Sahibini dert ve zahmete sürükler; hatta ölüm ve yokluğa atar) sözü bu manaya gelir.

Yetmiş dördüncü Söz- في كلّ جرعةٍ شرقةٌ و مع كلّ أكلةٍ غصةٌ

“İçecekten her bir içim suda keder ve yiyecekten her bir lokmada boğazda tıkanma vardır.” Ötre ile *cür’a*, sudan bir nefeste içtiğin ve yuttuğun şeydir. (T 179a) Ötre ile *şürka*, bir şeyi yarıp yırtma manasındadır. Şereka haraka, eşraka ahraka manasındadır. Ötre ile *üklet*, yemekten bir lokmadır. هذا الشيء لقمة لك
 derler. *Gussa* (keder, tasa) kelimesi malûmdur. Anlatılmak istenen: Dünyada zahmetsiz rahat ve kedersiz sevinç yoktur demektir. Bazı faziletli kişilerin خير الدنيا
 لا تنق بالدولة فإنها ظلّ زائل ولا تعتمد (“Dünyanın iyiliği kötülüğüyle, faydası zararıyla karışıktır.”), (H 113a) Şeyh Muhyiddîn-i Arabî’nin على النعمة فإنها ضيف راحل
 (“Devlete -makama, bahta- dayanma; çünkü o geçici bir gölgedir. Nimete güvenme; çünkü o göçücü bir misafirdir...”) ve bazı büyüklerin مع كلّ صحّةٍ علّةٌ و مع كلّ عزّةٍ ذلّةٌ و مع كلّ يسرةٍ عسرةٌ و مع كلّ منحةٍ محنةٌ و مع كلّ فرحةٍ ترحةٌ
 (“Her sağlıklı birlikte hastalık, her izzetle birlikte zillet, her kolaylıkla birlikte

irfan, hüner)dir. *Edeb*, fazlıdan başkadır. *Neseb* (soy) ile *asl* birdir, aynı manadadır; aynı manayı ifade eden kelimelerin açıklayıcı mahiyette, birbiri ardınca söylenmesidir. Bazı faziletli kişilerin شرف المرء بفضل لا بأصله و جلالته بأدبه لا بنسبه فافخر بالعلم والعظمة العالية ولا تفخر بالعظمة البالية (“Kişinin şerefi, faziletiyledir; soyuyla değil... Büyüklüğü edep ve terbiye iledir; soyu sopuyla değil... Yüksek ilimlerle övün; çürümüş kemiklerle övünme!..”) sözü bu manadadır.

Sekseninci Söz- أكرم الأدب حسن الخلق (T 181a)

“Edebin son derecede iyisi, huyun güzel olmasıdır.” İki üstünle kerem iyilik manasındadır. *Ekrem*, tafdil kipidir. *Edeb* ve *hüsn-i hulk*’un (huy güzelliğinin) açıklaması geçmişti. İmam Gazâlî’nin حسن الخلق من أعظم النعم (Huy güzelliği, nimetlerin en büyüklerindedir) sözü, bu manayı ifade eder.

Seksen birinci Söz- أكرم النسب حسن الأدب

“Soyun (H 114b) çok değerli olanı, terbiye güzelliğidir.” Yani edep güzelliği, (temiz veya üstün sayılan bir) soy sahibi olmaktan hayırlıdır. Bazı faziletli kişilerin أكرم نسب الرجل حسن الأدب لا جلاله الأب (“İnsan soyunun en değerlisi, edep güzelliğidir; babanın büyüklüğü değil...”) sözü bu manayı anlatır.

Seksen ikinci Söz- أفقر الفقر الحمق

“Fakirliğin en büyüğü, yani çok yoksulluk, ahmaklıktır.” Çünkü ahmaklıkla insanın zenginlik elde etmesi ihtimali yoktur. Ötre ve iki ötreyle *humk* (ahmaklık), akıl kıtlığıdır. Bazı faziletli kişilerin أفقر الفقراء من كثر خرقه و كبر حمقه (“Fakirlerin en fakiri, akılsızlığı, cehaleti çok ve ahmaklığı büyük olandır”) sözü, (T 181b) bu manayadır.

Seksen üçüncü Söz- أوحش الوحشة العجب

“İssizliğin en korkuncu, yani fazla ıssızlık, kendini beğenmişliktir.” Üstünle *vahşet*, yalnızlık, tenhalık manasına gelir. *Evhaş*, tafdil kipidir. Ötre ile *ucb*, kendisini beğenip büyükmektir. Yani her kim kendini beğenmiş olsa, insanlar onunla birlikte oturmaktan kaçıp dostluk etmekten sakınırlar. Şu hâlde, o kimse her zaman ıssızlık içinde ve yalnızlıkta kalır. Bazı faziletli kişilerin,

إذا كان المرء ذا عجبٍ فالتأس يستوحشون من صحبتته و يستنفرون من محبته فيبقى في وحشة الوحدة بلا صديقٍ يجالسسه و رفيقٍ يؤانسسه

(H 115a) (“Bir adam kendini beğenmiş olursa, insanlar onun sohbetinden kaçınır ve dostluğundan nefret ederler. Böylece o, birlikte oturacağı arkadaş ve dostluk edeceği yoldaş olmaksızın, ıssızlık ve yalnızlık içinde kalır.”) sözü, bu manadadır.

Seksen dördüncü Söz- أغنى الغنى العقل

“Zenginliğin en büyüğü, yani çok fazla (T 182a) zenginlik, akıldır.” (Bu vecize) أفقر الفقر الحمق (Fakirliğin en büyüğü, akılsızlıktır) sözüne karşılıktır. Bazı erdemli kişilerin أغنى الغنى و به يوصل إلى المنى (“Zenginliğin en büyüğü akıldır; onunla isteklere ulaşılır.”) sözü, bu manaya uygun düşer.

Seksen beşinci Söz- الطامع في وثاق الذلّ

“Açgözlü kimse, horluk ve itibarsızlık bağındadır.” Devamlı horluk ve alçaklıktan kurtulmaz. Üstünle *vesâk*, bağdır. Sahih hadislerden İbn Ömer’in (Allah ondan razı olsun) rivayet ettiği إن أفضل الناس عبد أخذ من الدنيا الكفاف و صاحب فيها العفاف و

دع الحرص عن الدنيا وفي الإنسان لا تطمع و لا تجمع من المال و لا تدرى لمن تجمع فإن الرزق
 alan, iffet sahibi olan, ahiret yolculuğu için azıklanarak hazırlanandır.”) hadisi ve
 bazı büyüklerin

دع الحرص عن الدنيا وفي الإنسان لا تطمع و لا تجمع من المال و لا تدرى لمن تجمع فإن الرزق
 alan, iffet sahibi olan, ahiret yolculuğu için azıklanarak hazırlanandır.”) hadisi ve
 bazı büyüklerin

Seksen altıncı Söz- أكثر مصارع العقول تحت بروق الأطماع (T 182b)

“Akılların düşeceği yerlerin pek çoğu, aç gözlülük yıldırımları altındadır.”
 Yani kendisinde (H 115b) hırsın baskın olduğu herkesin aklı mahvedilmiş ve
 mağlûp olur. *Mesâri'*, masra'ın çokluk şeklidir. Düşme yeri demektir. İki ötreyle
bürûk, berk'in çokluk biçimidir. “Berk”, parlama, parıldama manasına gelir. *Emâ'*
 tama'ın çokluğudur. Bazı faziletli kişilerin المهلكة في العقل صرعه في المهلكة
 (“Açgözlülük, aklı kapadığında tehlikeli yer veya işe düşürür.”) sözü bu manaya
 uygundur.

Seksen yedinci Söz- إحدروا نفار التعم فما كل شارٍ يرد بمرودٍ

“Yüce Allah'ın size verdiği nimetlerin dağılıp gitmesinden sakının.” Esre
 ile *nifâr*, gitmek manasındadır. (Deve) nefret edip kaçtığına البعير شرد البعير derler. Bazı
 faziletli kişilerin

لا تفعلوا شيئاً يشرد نعمتكم و ينقر دولتكم فما كل شارٍ يرد إلى عطنه و لا كل نافر يعاد إلى وطنه
 (“Nimetinizi nefret ettirip kaçtıracak ve bahtınızı ürkütecek şeyi yapmayın! Çünkü
 her kaçıp giden ve nefret eden şey yerine, yurduna geri gelmez...”) sözü bu manaya
 (T 183a) uygundur.

Seksen sekizinci Söz- من أبدى صفحته للحق ملك و من أعرض عن الحق هلك

“Her kim yüzünü Hakka yöneltse, o kimse hakka sahip olup bütün istekleri
 dünya ve ahirette meydana gelir ve her kim ki Hak'tan kaçıp yüz çevirse, (H 116a)
 helâk uçurumuna düşer.” *Ustünle safha*, yüzün manasındadır. *Ustünle safha*, yüzün
 tarafıdır. Bazı büyüklerin من أقبل على الحق ملك و من أعرض هلك
 (“Hakkı kabul eden, ona sahip olur; ondan yüz çeviren helâk olur.”) sözü bu manaya gelir.

Seksen dokuzuncu söz- إذا أملتكم فتاجروا الله بالصدق

“Fakir olduğunuzda Yüce Allah hazretine sadaka ile ticaret edin.” Çünkü
 sadaka malın artmasına ve hâlin saadetine vesiledir. *İmlâk*, fakir olmaktır. *Kur'ân-ı*
Kerîm'de ⁴³⁹ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْرَاقٍ (“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına
 kıymayın!”) bu manaya gelir. *Tâcirû* ticâret'den ikinci şahsa verilen emirdir. Esre
 ile ticaret, tüccarlıktır. Burada söz istiareye dayanır.

Doksanıncı Söz- من لان عوده كثف أغصانه

“Ağacı yumuşak olan kimsenin dalları sert olur.” Maksat, istiare yoluyla
 her kim yumuşak olup emri altında bulunanlara terbiye verme işlerinde ihmalkâr
 davransa, (buyruğu altında bulunanlar) ona hürmet etmeyip onun isteğine göre
 hareket etmezler demektir. Ötre ile 'ûd ağaçtır. *Kesüfe*, galiza (sert oldu)

⁴³⁹ *Kur'ân*, İsrâ, 17/31.

manasındadır. *Ağsân*, gusn’un çokluk şeklidir. Ötre ile gusn, budaktır. Bazı erdemli insanların

من لان هان في أعين خدمه ولا يعرفون حق نعمه فلا يطيعون أمره و لا يعظمون قدره

(“Yumuşak olan kimse, hizmetçilerinin gözüne küçük görünür. Onun nimetlerinin hakkını bilmez; emrine itaat etmez, derecesine saygı göstermezler”) (116b) sözü bu manadadır. (T 184a)

Doksan birinci Söz- قلب الأحمق في فمه

“Ahmağın kalbi ağzındadır.” Ahmağın kalbinde olan, gizlenmeyip dilinde geçmesi sebebiyle sanki kalbi ağzında olmuş olur. Fâh, fûh, fih, fem kelimelerinin hepsi aynı manadadır. Çokluğu “efvâh” gelir. Bazı faziletli kişilerin كل سرّ يكون في قلب الأحمق يذكره بلسانه و يشيعه لإخوانه لا تجعل صندوق السرّ إلا صدر الصدوق الحر⁴⁴⁰ (“Ahmak, kalbinde bulunan bütün sırları diliyle söyler ve dostlarına duyurur”) sözü ve *Keşşâf* yazarının “Hürriyet ve asaletle vasıflanmış dostunun kalbinden başkasını sır sandığı yapma!” (Çok sadık ve vefalı olan hür dostundan başkasına sırrını açma!)” sözü, bu manadadır.

Doksan ikinci Söz- لسان العاقل في قلبه

“Akıllı kişinin dili kalbindedir.” Akıllı kişi, kalbinde olanı diline getirmeyip her zaman içinde gizleyip sakladığından dolayı sanki dili kalbinde olmuş olur. Maksat, sır saklamaya teşvik ve sırlarını başkasına duyurmayı yasak etmek ve geri durdurmaktır. (T 184b) Bazı faziletli kişilerin كل سرّ يكون للعاقل فقلبه يخفيه (“Akıllının her sırrı kalbinde gizli, saklıdır; dili onu duyurmaz ve söylemez”) sözü (H 117a) bu manaya uygundur.

Doksan üçüncü Söz- من جرى في عنان أمله عثر بأجله

“Her kim isteğinin dizgininde gitse, yani her kim nefsinin arzusuna uysa, o kimseye ecel yetiştir kendisi ansızın helâk kuyusuna yüz üstü düşer.” Esre ile *inân*, atın dizginidir. *Emel* kelimesinin açıklaması geçmişti. Bir kimse yüz üstü düştüğünde عثر عثرًا و عثارًا bândan نصر ضرب علم كرم من غرته كواذب الآمال جزته (“Kimi yalancı ümitleri aldatırsa, ecellerin cazibeleri onu çeker...”) sözü bu manaya gelir.

Doksan dördüncü Söz- إذا وصلت إليكم أطراف النعم فلا تنفروا أفصاها بقلة الشكر

“Size nimetlerin uçları, yani Cenab-ı Hakk’ın nimetlerinden (T 185a) bir miktar ulaştığında, şükür azlığıyla o nimetin fazlasını kaçırmayın!” *Etrâf*, tarafın çokluk şeklidir. İki üstünle taraf, taife (bölük, takım, fırka) manasındadır. Etrâf, burada “ni’am” ismine katılınca, “tavâ’ifü’n-ni’am” (nimetlerin bölükleri) manasına gelir. *Tenfîr*, kaçırmaktır. *Aksâ*, gayet (son) manasına gelir. Bazı faziletli kişilerin (“Elindeki nimetlere şükretmeyen, kendisine gelecek nimetlere engel olur.”) sözü bu manadadır.

Doksan beşinci Söz- إذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكرًا للقدرة عليه

“Düşmanına gücün yettiği zaman, onun günahını affetmeyi, galip gelme nimetine şükür kıl!” Kast edilen, “Düşmanına karşı başarılı olduğun, galip geldiğin zamanda af tarafını tercih et!” demektir. Yüce Allah سبقت رحمتي على غضبي

⁴⁴⁰ Ali Nazîmâ, age., s. 42.

ağzındadır.”) sözünden kast edilen, “Kalbine gelen, hemen diline akar (dilinde ortaya çıkar). Konuştuktan sonra (T 187a) akıl erdirir” demektir. و لسان العاقل في قلبه (“Akıllının dili kalbindedir.”) sözünden kast edilen ise, asla söylemez; devamlı kalbinde saklar ve gizler demektir. Ama لسان العاقل وراء قلبه (“Akıllının dili, kalbinin ardındadır.”) demek, “Evvelâ iyice düşünür; sözü ondan sonra söylemeğe başlar” demektir. Bu sözde, önce geçen iki cümleden yukarı çıkma, yükselme manası vardır.

Yüzüncü ve Sonuncu Söz: اللهم اغفر رمزات الألفاظ و سقطات الألفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللسان (H 119a)

“Ya Rabbi, göz ucuyla olan işaretlerin, sözlerde olan yanlışların, kalpte yerleşmiş olan nefis arzusunun ve dilden çıkan yanlışların günahını ört; yok et!” *Allâhümme* (kelimesi), aslında “yâ Allâh” idi. Edebî kullanışlar, Arapça kitaplarda açıklanmıştır. Üstünle *gafr*, örtmek ve yok etmek manasına gelir. (T 187b) “(Allah onun günahını) örtsün ve yok etsin” manasına غفر الله ذنبه derler. Üstünle *remz*, işaret manasına gelir. İki üstünle *lehâz* göz ucudur. Kast edilen, gözden çıkan günahdır. Üstünlerle *sakatât*, sakat’ın çokluk şeklidir. İki üstünle sakat, hata manasına gelir. (Söz söylerken) hata etti manasına سقط في كلامه derler. *Şehvât*, şehvetin çokluk şeklidir. Şehvet, nefsin isteği ve (bir şeyi) sevmesidir.

Hazret-i Ali’nin (Allah ondan razı olsun) *Sad Kelime*(Yüz Söz)lerinde uygun olan, bu sözün, bütün sözlerin sonunda söylenmesidir. Çünkü işin tamamlanması esnasında eski(büyük)lerin âdeti, Yüce Allah’tan bağışlanmayı dileme şeklinde cereyan edici olmuştur. Bazı *Sad Kelimelerde* bu söz öne alınmış olup sıralama bizim tertibimize aykırı söylenmiştir (yapılmıştır). (H 119b) Ama sıralamanın en güzeli, çevrilen nüshanın dizimidir. (T 188a) Hatta eski büyüklerden (Yüce Allah’ın rahmeti onların üzerine olsun) pek çoğu, bu sıralamayı seçmiş(tercih etmiş)lerdir.

Kaynakça

Ahmed Âsım. (1268-1272/1852-1855), *Kâmus Tercümesi*, İstanbul.

Ali Nazîmâ. (haz.), (1303), *Zemahşeri Nevâbigü’l-kelim*, İstanbul.

Ateş, Ahmed. (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.

Ateş, Ahmed. (1959), “Raşîd al-Dîn Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Eylül, C 10, S 14, s. 1-24.

Aytekin, Arif. (1991), “Bâbertî”, *DİA*, C 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir. (1333-42/1915-1924), *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, Matbaa i Âmire.

Ceyhan, Âdem. (2006), *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara.

Ceyhan, Âdem. (1997), *Bedr-i Dilşâdın Muradnâmesi*, MEB Yayını, İstanbul.

Cilacı, Osman. (1986), “Hâcegizâde Mustafa Efendi’nin el-Metâlibü’l-âliye’si Üzerinde Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, Konya, S 2, s. 199-212.

Çubukçu, Asri. (1991), “Âtike bint Zeyd”, *DİA*, C 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Durmuş, Ersin. (2014), *Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*, (İnceleme-Metin), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Ergin, Ali Şakir. (1995), “Ferezdak”, *DİA*, C 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Evlîyâ Çelebi. (1314-1938), *Seyahatnâme*, I-VI, İstanbul, VII-X, İstanbul.

Flügel, Gustav. (1865-67), *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich Königlich Bibliothek zu Wien*, 3 C, Wien.

Gölpınarlı, Abdülbaki. (1967-1994), *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, 4 C, Ankara.

Hüseyin Ayvansarâyî. (1281/1865), *Hadîkatü’l-cevâmi’*, 2 C, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Hüseyin Remzî, (1305/ 1888), *Lugat-ı Remzî*, I-II, İstanbul.

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-sad-kel%C3%AEmet-i-caharyar-i-guzin/58840>

İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç (haz.) (1951-55), *Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyetü’l-ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, II, İstanbul.

İmam Burhaneddin ez-Zernûcî (2018), *Tâlimü’l-müteallim (İslâm’da Eğitim-Öğretim Metodu)*, terc. ve şerh Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî. (1418/1997), *Keşfü’l-hafâ ve Müzîlü’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l-ehâdis ‘alâ elsineti’n-nâs*, I-II, Beyrut.

Karatay, Fehmi Edhem. (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2 C, İstanbul.

Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya. (1360-62/1941-43), Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, I-II, İstanbul, Maarif Matbaası.

Kreiser, Klaus. (1980), Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und Ihre Scheiche Mecmu’a-i Tekaya*, Freiburg im Breisgau.

Kuzâ’î. (1999), *Şihâbü’l-Ahbâr Tercümesi*, haz. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul.

Levend, Agâh Sırrı. (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Levend, Agâh Sırrı. (1963), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 89-115.

Mehmed Süreyya. (1308-15/1891-98), *Sicill-i Osmânî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Mehmed Zihnî. (1295-96/1878-79), *Meşâhîrû'n-nisâ*, İstanbul, Matbaa-ı Âmire.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1987-1992), 4 C.

Mustafa bin Muhammed el-Kastamonî. (2015), *Dört Halifeden Dört Yüz Hikmet Şerh-i Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn*, haz. Ersin Durmuş, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

Mustafa bin Mehmed, *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-i Güzîn*, Hamburg Public Bibliotheca Cod. Orient 19.

Mustafa bin Mehmed, *Tercüme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr-Yâr-i Güzîn*, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi, No. 07 Tekeli 425.

Mustafa bin Şücâ', *Tercüme-i Nesrû'l-leâlî*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer'iyeye No. 629.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-niseb ve'l-kuna ve'l-alkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, No. 628.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin. (1255/1839), *Şerh-i Dîvân-ı Aliyyü'l-Murtazâ Kerrema'llâhu Vechehu*, Bulak.

Nev'îzâde Atâyî. (2017), *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik*, (İnceleme- Tenkitli Metin), haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Hz. Ebubekir'in 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Hz. Ömer'in 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Hz. Osman'ın 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet. (2013), *Hz. Ali'nin 100 Veciz Sözü*, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Reşid-i Vatvat. (1382/1963), *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-mü'minin 'Alî bin Ebî Tâlib*. haz. Mîr Celâleddîn-i Huseynî Urumavî Muhaddis, Kum.

Rifat Osman. (1920), *Edirne Rehnüması*, Edirne.

von Diez, Heinrich Friedrich. (1811, 1815), *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuchen und Alterthümern, Religion und Regierungsverfassung...* Berlin, Berlin und Halle.

Yanık, Nevzat H. (2014), *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Mehmet. (2013), *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfi'z-Zebîdî. (1978), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, tercüme ve şerh eden Kâmil Miras, Ankara.